प्राचीन नेपाल

पुरातत्व विभागको मुखपत्र

ANCIENT NEPAL

Journal of the Department of Archaeology

संख्या २५
कार्तिक २०३०

Number 25
October 1974

सम्पादक
रमेशजङ्ग थापा

Edited by
Ramesh Jung Thapa

प्रकाशक
श्री ५ को सरकार
शिक्षा मन्त्रालय, पुरातत्व विभाग
काठमाडौं, नेपाल

Published by
The Department of Archaeology
His Majesty's Government
Kathmandu, Nepal

प्राप्तिस्थानः–
साझा प्रकाशन
पुलचोक, ललितपुर

To be had of:-
Sajha Prakashan
Pulcok Lalitpur

मूल्य रु. ५।–

Price Rs. 5/-

Printed at Matribhoomi Press, Ghantaghar

प्राचीन नेपाल
संख्या २५
कार्तिक २०३०

Ancient Nepal
Number 25
October 1974

सम्पादक
रमेशजङ्ग थापा

Editor
Ramesh Jung Thapa

सहायक सम्पादक
रामचन्द्र धुङ्गाना

Assistant Editor
Ram Chandra Dhungana

Prachin Nepal
Downloaded by - Ravi Shakya
No. 25, Oct 1974, Kartik 2030

विषय–सूची

Contents

	पृष्ठ	Page
नेपाल देशको इतिहास	१	1
ऐतिहासिक पत्रस्तम्भ	२१	21
ब्राह्मी तथा देवनागरी लिपिमा मतमतान्तर *श्री शंकरमान राजवंशी*	३९	39
लाहुवंशका नरेशहरूको साहित्यिक देन *श्री तुष्टिसागर परमजुकी*	४३	43
Nepal *Mr Sylvain Levi*	४९	49

नेपाल देशको इतिहास

(गताङ्कको बाँकी)

यी राजाका पालामा राजधानीसमीपमा कुकुरले नर-मांस ल्याई भक्षण गरिंदा उपद्रव भयो भनी धेरै कुकुर-लाई मारिदिए । त्यसपछि दैवसंयोगले शीतलादेवी बाह्र वर्षसंम अपमान गरेका रिसले नेपालखाल्डाभित्र प्रवेश भइन् । अनि असंख्य बालकहरू मरी दाहादि गर्न मनाहीं हुँदा वागमती, विष्णुमती, प्रभावती आदि नेपालका नदी-नाला सबै रक्तमांसमय भए । त्यसकारण दुर्गन्ध बढ्दा त्यहाँ कसैले स्नान गरेनन्, जलको स्वाद पनि बिग्र्यो । गाडेको मुर्दा उठाई रक्तमांस खाने गिद्धहरू पनि अपच भई मरे । खोपेका असी नब्बे वर्ष भएका बूढाबूढीहरू पनि फेरि बिफर आई मरे । त्यस्तो भए तापनि अकस्मात् ठूलो बर्सात हुंदा बाढीले सब मुर्दा बगाउँदा सुग्घर भयो । यसै बखतमा दरबारभित्र पनि शीतला प्रवेश हुँदा श्री ५ महा-राज गीर्वाणयुद्धविक्रम शाह पनि त्यसै बेथाले १८ वर्ष राज्यको भोग गरी विक्रम संवत् १८७३ साल मार्ग शुदि १ रोज ७ का दिन २।३ घडी दिन चढ्दा श्री पशुपति आर्यघाटको जलयोग पाई असंख्य दानपुण्य गर्दै स्वर्ग भए । महारानी ..... सती भइन् । दुनियांहरूले पनि सनातन चलेबमोजिम मुण्डन, जूठो, बरखी बारे ।

राजेन्द्रविक्रम शाह

महाराज गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहका पुत्र राजेन्द्रविक्रम शाह गादीमा बसे । यिनले २९ वर्षसंम राज्यको भोग गरे । यिनका महारानी जेठा साम्राज्यलक्ष्मीदेवी र कान्छा ..... थिए । यी महाराजले बाजेज्यू र बुबाज्यूका पाला-देखिका मुख्तियार जनरल भीमसेन थापालाईनै थामिदिए र उनैका तजवीजले राजकाज चलाए । यी महाराजले श्री पशुपतिनाथ र श्री गुह्येश्वरीको बिग्रेको छत्र जीर्णोद्धार गरे । सिंधूको लिंगो पनि बिग्रेको हुनाले लासाको लामा बोलाई धेरै धन खर्च गरेर उसैबाट शालवृक्षको ठूलो लिंगो बनाई जीर्णोद्धार गरे । मन्त्री भीमसेन थापाले पनि श्री पशुपतिनाथका दक्षिण दरवाजालगायत तीन दरवाजामा सुन चांदीका ढोका बनाई चढाए । एकातिर बाँकी रहेको ढोका सुब्बा कुलानन्द ढाले बक्साई चांदीको ढोका बनाई चढाए । त्यसपछि श्री पशुपतिनाथको दरवाजा भित्र-बाहिर सबैतिर रौप्यमय भयो ।

विक्रम संवत् ..... मा जनरल भीमसेन थापाले भालाथलीमा एक सय पचपन्न खेत छाउनी नाउं गरेको ठूलो मैदान बनाए । त्यहाँ सिपाही बस्न र कोतखानसमेत हुने गरी चारैतर्फ गिर्दा लगाएर सिलखान भन्ने सुन्दर शाला बनाए । किनारातर्फ पोखरी बनाई ठाउँ ठाउंमा तख्ता र सुन्दर सुन्दर फलफूलहरूसमेत लगाए । पोखरी-पीछे रङ्ग रङ्गका माछाले बहुत मनोहर गराए । त्यहाँ खजाना, बन्दूक, हातहतियार, तोप, गोला, गिराव, भाला, इत्यादि लाखौं जंगी खजानाहरू थन्क्याई फौजहरूको आलो-पालो गरेर पहरा राखे ।

यिनैका पालामा जयवागीश्वरीका मन्दिरभित्र चोर पसी गहना चोरेको थियो । दुइ वर्षपछि बांडागाउंमा ठूलो मुगाको माला र चांदीको जन्तर बेच्न लागेको वेलामा दसी फेला पारी केरकार गर्दा केही गहना पाइए, केही पाइएनन् । पाइएका रुपियां र गहना नयां बनाएर भण्डार-मा थन्क्याई चोरलाई मारे ।

मन्त्री जनरल भीमसेन थापाले पनि मुलुकको र फौज-को स्थिति बांध्ने मन गरे । राजा बक्साई ७९ सालमा

आपना प्रतीत हितका मुख्य कारिन्दा मुलुकी खरिदार गुणवन्तबाट मुलुकभरमा अधि नभएको जांच पठाई जांचेर खेतमा कुत धान, गहुं, अधियां, ठेक, घ्यूखानी भन्ने मोही-हरूका राजीको लिखत लिए । खला १ को ठेकीको चार-दामबापत १ पैसा लिने रीत गरी जम्माबन्दी खडा गरे । त्यसमा जागीरदारलाई यति, सरकारमा आउने यति भन्ने लेखी लालढड्डा, मोठढड्डा भन्ने नाउँ राखे । ८२ सालका बालीदेखि जागीरदारका पुर्जा, तिर्जामा कुत, अधियां, ठेक जो हो यति भन्ने ठेकियो र मोही तलसिङको झगडा पनि नपर्ने भयो । पाखाको ठेकमा हल १ को मोहरु १, पाटे १ के मोहरु ।।।', कोदाले १ के मोहरु ।।' का दरले सेर्मा तिर्नू, घरबारी नखोस्नू र हानाहान पनि नगर्नू भन्ने बन्दोबस्त बांधे ।

संवत् १८८० सालमा मीन राशीमा सप्तग्रह बसेका प्रभावले नेपालमा विसूचिका महामारी रोग प्रवेश भयो । वैशाख महीनादेखि एक एक शहरमा दिनप्रति सय डेढसय मानिस मरे । बजारमा मान्द्रो शून्य हुंदा नेवारहरूले मुर्दा पोका पार्न पाएनन् र राजा बक्साई गुन्द्री, सुकुल, घुम जे पायो उसैमा पोका पारी मुर्दा उठाउने गरे । यस रोगको प्रवेशकालदेखि शान्त नहुन्जेलसंम ललितपुरका सर्वेश्वरको लिंगमा विभूत लगाए जस्तो फुस्रो देखियो । जलले पखाल्दा पनि सुकेपछि हातमा सफेद लाग्ने भइरह्यो । यसै सप्तग्रह जोडिएका फलले पूर्वदिशामा ढाकाशहर पनि डुब्यो ।

नेपाली संवत् ९४५ सालका दसैंमा फूलपाती लिन जाने दिनदेखि ठूलो बर्षाद भई विशंकुतर्फ धेरै पहिरो गयो । खोलानालाले धेरै बढेर कैयौं गाउँ बगाई लगे । फूलपाती लिन जाने मानिस पनि झरीमा परी मरे । दसैंलाई बेच्न ल्याएका खसीबोकाहरू पनि धेरै मरे । यसै सालमा माघ-महीनाभर ठूलो बर्साद भई पूर्वतर्फ धेरै मूल फुटे । पश्चिम कृष्णागंडकीमा पहिरो आई दुइ महीनासंम जल थुनियो । खुलेपछि त्यस नदीका किनारका पर्वतहरूमा तस्वीर, गहना र भांडावर्तनहरू धेरै पाइए ।

यसै सालमा यमपंचक प्रारम्भ भएका दिनमा अहो-रात्र सानो भूकम्प गयो । त्यसपछि महीना दिनसम्म हर-रोज दिनमा ७।८ र रातमा ७।८ फेरा भूकम्प हुंदै रह्यो । यी महाराजले लोकोपकारका निमित्त दानप्रदान र शान्ति-स्वस्ति गर्दा नेपालमा धेरै उपद्रव शान्त भए । यी महा-राजले प्रथम श्री पशुपति र श्री गुह्येश्वरीको दर्शन गर्न जांदा अघिका राजाहरूले नगरेको नित्य एक एक रुपियां भेटी चढाएका हुनाले त्यो रीत अझतक चलेकै छ । फेरि महावारुणी योग पर्दा यी महाराजले लोकजयार्थ धेरै दान-पुण्य गरे ।

मन्त्री जनरल भीमसेन थापाले पनि टुंडिखेलमा राम्रो ठूलो हवेली र बघैंचा बनाई बागदरवार भन्ने नाउँ राखे । त्यहाँ भीमभक्तेश्वर बाणलिंग स्थापना गरी शिवालय बना-एर पूजा चलाए । त्यस बागदरवारका अगाडि सुनधारा, सुन्दर तलाउ, धरहरा आदि बनाए । फेरि रिडीमा आफ्नी महतारी सत्यरूपादेवीका नाउँबाट सत्येश्वर महादेव स्थाप-ना गरी गूठी राखे । महाराजबाट पनि श्री गुह्येश्वरीमा सुवर्णसिंह खम्बसंयुक्त गरी चढाइयो ।

अघि राजा प्रताप मल्लले बनाएको मोहनचोक दरवार पुरानो हुंदा रंगमहल गरी नयौं बहुत राम्रो गरी बनाए । मन्त्री भीमसेन थापाले पनि अब मध्येसतर्फको रैतानी बन्दो-बस्त गर्छु भनी ८५ सालमा महाराज बक्साई मुलुकी खरिदार गुणवन्तबाट बन्दोबस्त गराउँदा तीन लाख जम्मा-बन्दीमा दुनियाँलाई राजी राखेरै सात लाख बढाएर पञ्च-शाला भन्ने नाउँ राखी सात जिल्लाको दस एघार लाखको जम्माबन्दी खडा गरे । यही रीतले चितवन र बुटवलतर्फको पनि जंमामा लाखौं बढाए । खेतका कुतमा हानाहान मात्र हुनाले पनि दुनियां खुशी राजी गराई लाखौं धान र लाखौं खेत बढाएर राजाको ढुकुटी भरे ।

अघि स्वामीज्यूका खास तैनाथ कालीबक्स १०८८, श्रीनाथ ८८८ जम्मा जवान १९७६ लाई ६६ सालमा लालढड्डा भएपछि ६९ सालमा कम्पनीको पल्टन भन्ने नाउँ रह्यो । यी महाराजका पालामा सालसाल कम्पू बढा-उंदा पल्टन ७ का जवान २१७, नाल ६१०९, लातिमा १९०५ जम्मा जवान ८२३१ खडा गरे । कम्पनीमा नेपाल पूर्व, पश्चिम गौंडा गौंडामा रहेका ४० कम्पनी थिए । पल्टनलाई दरिएका जागीरमा खोलो, पहिरो भै बेकायमी भएमा त्यसको सट्टा पनि दफदरबाट सालिन्दा पाउने भए । यो काम गर्दा खुशी भई महाराजले मुलुकी खरिदार गुण-

वन्तलाई मध्येस पहाडमा बिर्ता दिए । पहाडतर्फका भागको पनि इजरा अमानत लिई जो गर्नुपर्ने बन्दोबस्त मिलाएर सबै प्रजालाई राजी तुल्याई राखे । फेरि जगा जगामा सडक बनाए । यी मुलुकी खरिदार र देवीभक्तलाई सात-फेरा कलकत्ता पठाई कम्पूलाई अघि नभएको टोप, कुर्था, चुस्ता, सेली झिकाएर दर्जामाफिक दिई पल्टनलाई शोभायमान गराए । बग्गी, घडी, तस्वीर आदि चीजबीजहरू लाखौं लाख रुपियाँको झिकाई नेपालमा देशी नक्सा गराए । यी बजीर बहुत अकलमन्द, अगम बुद्धि भएका, हडवड नगरी काम गर्ने, बुझी ठहराई मात्र काम गर्ने, छोटाबडाको दिल बुझ राखी मात्र कामकाज गर्ने, बहुत निसाफी मन्त्री थिए । यस्ता मन्त्री पाउँदा यी महाराजले बहुत सुखसंग राज्य भोग गरिरहेका थिए ।

संवत् १८८६ साल आश्विन शुदि ७ मा यी महाराजका ज्येष्ठपुत्र सुरेन्द्रविक्रम शाह पैदा भए । ८८ सालमा विश्वकेतुको लिंगो ढल्यो । यसै साल वैशाख वदि १४ रोज ५ मा श्री दक्षिणकालीका मूर्तिमा गई बौलाहाले खड्गले हान्यो । यसै साल श्रावण शुदि १० मा लाहुरका कामका निमित्त दरवारबाट मानिसहरू खटिई गए । यसै साल आश्विन शुदि २ रोज ६ मा कर्णेल माथवरसिंह थापाले खानी र दुइ पल्टन तैनाथ पाए । उसका जगेरा किफायतले मुलुकी खरिदारले ८८ साल आश्विन शुदि १३ रोज ४ मा नयाँगोरख पल्टन थप्ने मोहर गराई पल्टन १ खडा गरे । यी जनरल भीमसेन थापाले बोर्लाङ थुम बिर्ता किनी लगनदरवारका छांटको ठूलो घर र बघैंचा बनाए ।

यसै साल पौष शुदि १५ रोज ३ मा महाराजका माहिला पुत्र उपेन्द्रविक्रम शाह पैदा भए । यसै साल माघमा जनरल भीमसेन थापाले आफूले बनाएका बुंकोटका भीमवीरेश्वर महादेवका मन्दिरको र पुलको प्रतिष्ठा गर्न श्री ५ महाराजसंग बिदा भई बोर्लाङ गए । साथमा पल्टन, कर्णेल, बादशाही बाजा र पसलेहरू समेत लगेका थिए । गोरखाका थरघर सबैलाई खानगी थप दिई त्यहाँका बूढा-बूढी र बालक, जवान सबैलाई धेरै अन्न, धन, वस्त्रहरू दान र बकस दिए । यस्ता प्रकारले त्यहां सबैलाई राजी गराई १२ दिनमा नेपालमा हाजिर भए ।

यसै साल फागुनमा अंग्रेज म्याकट साहेव नेपाल आउंदा खजान्ची उमाकान्त पांडे हेटौंडासंम लिन गए । कर्णेल माथवरसिंह थापा थानकोटसंम लिन गए । त्यस अंग्रेजले आइपुगेकै दिन जनरल भीमसेन थापासंग मुलाकात गऱ्यो । छ दिनका दिन महाराजको दर्शन गऱ्यो । नेपाली सवत्..... मा पौष क्षयमास भै आश्विन अधिक हुंदा काशी, कश्मीर, नेपाल यी तीन देशका पण्डितहरू बसी निर्णय गरेर शुद्ध आश्विनमा दसैंको कर्म गरे गराए । क्षयमासका फलले संवत् १८८८ सालमा महामारी आई नेपालमा प्रजा प्राणीहरू धेरै मरे । पल्टनका सिपाहीहरू पनि कवायत खेल्दाखेल्दै व्यथा लागी मर्ने थाले । मानिसको मासु कुहिएकोले पानी खान पनि भएन । त्यस वखतमा राजाको उमेर वर्ष १८, वडामहारानी त्रिपुरसुन्दरीको उमेर ६८, चौतरियाको उमेर वर्ष २८, जनरल भीमसेन थापाको उमेर वर्ष ५८ यस्तो अङ्कांक संख्या मिल्दा यो रोग बढी रोजको सात आठ सय मानिस मरेका थिए ।

यसै साल चैत्र वदि १० मा स्वामीज्यूकी महारानी त्रिपुरसुन्दरीदेवी यसै महामारीका व्यथाले आर्यघाटमा जलयोग पाई स्वर्गे भइन् । घोडायात्रा पनि जूठो सकिए-पछि भयो । त्यसपछि रोग पनि साम्य भयो । यसै साल ठवहीलका बारूदखानामा बज्रपात भयो । संवत् १८९० सालमा ठूलो बर्सादले बाढी आई वागमतीलगायत खोला-नालाले धानका कुनिउंसमेत धेरै बगाई लगे । लेलेका टीकाभैरवलाई पनि बगाई लगे । वागमतीको पुल पनि बराबर हल्ली बिग्रन खोज्यो, तर बिग्रन भने पाएन । चोभारका नागले आसन गरेको पत्थर पनि बाढीले आधा फोरेर लग्यो । यस्तो बाढी कहिले पनि आएको थिएन ।

संवत् १८९० साल अधिक भाद्र शुदि १२ का रातमा २३ पल्ट भूकम्प भयो । त्यहाँदेखि रोजरोज दिनको ४०।५० फेरा भूकम्प हुँदा राजा, मन्त्री, भारदारहरू सबै डरले आआपना बघैंचामा पाल टांगी बसे । दुनियांहरू पनि घरमा बसेनन् । तीन शहर गाउं गाउं सबै ठाउंमा घर, देवल, सत्तल, पाटीहरू धेरै भत्के । ठिमीमा र भक्तपुरमा ज्यादा भूकम्प गई धेरै घर भत्केकाले मानिस मर्ने र घाउ लाग्ने धेरै भए । त्यस्तो हुँदा पनि श्री पशुपतिनाथ, श्री गुह्येश्वरी, ललितपुरका चण्डेश्वरी, पूर्णचण्डी र मीननाथ यति देवताका देवालयमा झुन्डघाइराखेको घण्टा पनि हल्लिएन । यो भूकम्प उत्तरमा भोट कुतीसंम, पूर्व विजयपुरसंम, पश्चिम गोरखासंम र दक्षिण मकवानपुरसंम गयो ।

यस्तो विघ्न हुँदा राजा र मन्त्री भादगाउंमा गई प्रजाहरूलाई माया गरी खातिरजामाको हुकुम गरेर चाहिंदो अन्न, वस्त्र र धनहरू दिई फिरे । भूकम्पले कति नोक्सान भयो भनी मन्त्री जनरल भीमसेन थापाले जचाउँदा निम्न लेखिएबमोजिम ठहरियो ।

शहर काठमाडौंमाः— जम्मा घर भत्केको ६४३, सिंगै भत्केको ३६५. छाना मात्र भत्केको १० सत्तल भत्केको ३, पाटी भत्केको ५, ढोका भत्केको २, धरहरा भत्केको २, सिंगै भत्केको १, माथिको १ तला मात्रै खसेको १, टुंडिखेलको ठूलो श्री जगन्नाथको देवालय सिंगै भत्केको १, मानिस परेको जना ५२, मरेको जना २२, घाइते जना ३०, वागमतीका पुलको पर्खाल हात १९।२० जति खसेको र त्रिपुरेश्वरका देवालयको माथिल्ला तलाको गाह्रो भत्केको देखियो ।

पाटन शहरमाः— जम्मा घर भत्केको ८२४, सिंगै भत्केको ३६५, छाना मात्र भत्केको ९८, कौसी खसेको २२, आधा घर भत्केको ११०, सत्तल भत्केको ३७४, देवालय भत्केको १७, पाटी भत्केको १४, मानिस परेको जना २, मर्ने १, घाइते हुने १ भए ।

शहर भादगाउँतर्फः— जम्मा घर भत्केको २७४७, किल्ला भत्केको ३११, छाना भत्केको २०४, आधा भत्केको ९७१, कौसी भत्केको ११८६, जम्मा घर २७० मा बस्ने जाहानका जाहानै परेका मानिस जना १६१६, त्यसमध्ये मरेका १७७, घाइते जना २५२, बाँकी सन्देह जना १६०२ भए ।

सांखुमाः— घर भत्केको २३६, देवालय, ढोका, सत्तल भत्केको २१, मानिस थिची मरेका १८, घाइते १० भए ।

बनेपामाः— घर भत्केको २६९, सानागाउंमा घर भत्केको ३३, घाइते २ ठहरिएको थियो ।

त्यसै भूकम्पमा पाटनका बालकुमारीको देवालय भत्की देवता थिचिंदा त्यसैका प्रभावले बंडेनी कुमारीको आंगभरी घाउ भई सबै अंग पाकेर थिचिएका २१ दिनपछि मरिन् । अनि कुमारीको घरमा मुकुट कलश स्थापना गरी काम चलाएर दसैंमा अर्की सट्टा कुमारी तुल्याए । यस्तै भूकम्प अघि श्यामसिंह राजाका पालामा भएथ्यो भन्ने सुनिएको थियो । यी राजाले यसै सालमा आफ्ना शहर गाउंका बूढाबूढीहरूलाई हनूमान्ढोकामा नानाप्रकारका मेवामिष्टान्नसंयुक्त यथेच्छ भोजन गराई धन वस्त्रहरू दिएर उनीहरूका मुखबाट अघि अघिका पुराना कुरा सुनी बिदा गरी पठाए । फेरि ९१ साल आषाढ शुदि ५ मा र भाद्र शुदि ११ रोज ७ का १३ घडी बाँकीमा, आश्विन वदि ८ रोज ६ का दिन तथा आश्विन वदि १२ रोज २ का दिनसमेत धेरै पल्ट भूकम्प भयो । यही साल फागुन वदि ३ रोज २ मा लक्ष्मी नाम गरेका सिद्ध आई राजा र मन्त्रीसंग भेटघाट गरी प्राणायाम गरेर देखाए । त्यसै खुशीयालीमा उनलाई बागमा लगेर भण्डारा दिए । अलिक दिनपछि खुशी गराएर उनलाई बिदा दिई पठाए ।

महाराजले ९१ साल श्रावण महीनामा आफ्ना मन्त्री जनरल भीमसेन थापालाई "कम्याण्डर इन चीफ जनरल" भन्ने खिताप दिए । ती मन्त्रीका धर्मपुत्र छोरा शेरजंग बहादुरलाई कम्याण्डर कर्णेल दिए । निज मन्त्रीका कान्छा भाइ रणवीरसिंह थापालाई पाल्पागौंडाको र बज्रवाणी, कालीबक्स, शेर, सुबुज यी चार पल्टनको तैनाथ दिई छोटा जनरल मान दिए । निज मन्त्रीका भतिजा माथवरसिंह थापालाई पुरानागोरख र नयाँगोरख दुइ पल्टनको तैनाथ दिई छोटा जनरल दिए । त्यसपछि कलकत्ताको लाठबाट खबर हुँदा छोटाजनरल माथवरसिंह थापालाई हुकुम दिई तीन सय लेटर फिकेर पगरीहरूलाई समेत मोती जडेको कुर्था र पोशाक दिई बहुत ठस्सा गरी पठाए । माथवरसिंह थापाले पनि कलकत्तामा पुगी लाठसंग मुलाकात गरेर आफ्नो दबदबाउ पाइन राखे । कलकत्ता शहरमा हात्ती चढी गल्ली गल्लीमा रुपियां छरेर ठूला ठूला कस्बी बिब्बीहरूको नाच तमाशा हेरे । त्यहाँ भारी भारी इनाम बक्स दिई सरकारको इज्जत राखेर नाउँ चलाउंदै नेपाल आइपुगेपछि श्री ५ सरकारको दर्शन गरी सबै विस्तार विन्ति चढाए ।

यसै बीचमा मन्त्री श्री कम्याण्डर इन चीफ जनरल भीमसेन थापाको मुख्य कारिन्दा मुलुकी खरिदार गुणवन्त निमकको बहुतै सोझो गर्ने, निर्लोभी, कामकाज गर्दा खान र सुत्नसमेत नपर्ने, मुलुकको कामलाई पाहाड मथ्येस सबै पेटमा भएको, धारणाशक्तिसंयुक्त, सहनशील, पछिको कुरा

यस्तो होला भन्ने अघेरै देखी काम गर्ने, परोपकारी, अर्काको बिगार नगर्ने यस्तो स्वभावका थिए । अकस्मात्का व्यथाले विक्रम संवत् १८९२ सालमा परलोक हुँदा मन्त्रीले मेरो दाहिना पाखुरा गयो भनी बहुत अपशोच गरे । भारदार-हरूले पनि नेपालमा यस्तो कारिन्दा फेरि हुन गाह्रो छ भनी बहुतै सह्रानी गरे ।

त्यसपछि हनूमान्दल पल्टन जमाई निशान हनूमान्-ढोकाका हनूमान्मा चढाए । खान्गी भर्ना भएको थिएन, पछि पांडेहरूले थापामन्त्रीहरूलाई बिगारेपछि उनीहरूका बिर्ता, बेख, छाप, मानाचामलहरू झिकी त्यसैले पल्टनलाई खानगी बाँधिदिए । त्यसका दुइ तीन वर्ष अघिदेखि छोटा बुद्धि भएका पांडेहरू दरवारमा पसी भित्रका केटी खवासेहरू हात लिएर नभएको चुक्ली लगाई राजा र रानीको मन फर्काइसकेका थिए । यस कुराको संक्षेप मन्त्री भीममेन थापाले पाउँदा "बेहकमा हामीहरूमाथि दगा नहोओस् । कुसंग पनि नगरिबक्सियोस् । हजुरको पुरानो बजीर हुं । पाछ मुलुक बिग्रन जाला र हजुरको इज्जत पनि रहोइन" भनी बखत बखतमा संझाई महाराज र जेठा महारानीका जुनाफमा विनति गर्दथे । तर चुक्ली कुराले गर्दा त्यो विनति प्रतीत नपर्ने भइसकेको थियो ।

त्यसै बखतमा कुमन्त्रीको कुरा सुनी जनरल लगायत गैह्र पगरीहरूको र निजामती सबको रैबन्दी गरी घटी खानगी दिएर किफायत झिके । "मुलुकमा टाँगो हाली जांच गर" भनी हुकुम भयो । "मेरा जीवले पल्टन बढाई खुवाएँ, बढाएँ । आज मेरै हातबाट घटाई खुवाउने काम गर्न सक्तिन । यो काम अरू भारदारलाई बक्सेजाओस्" भनी भीमसेन थापाले विनति गरे । संवत् १८९३ साल फागुण वदि ९ रोज ४ मा श्री गुरुज्यू रंगनाथ पण्डितज्यूलाई रैबन्दी गर्ने लालमोहर गरी अख्तियार बक्सियो । श्री गुरु-ज्यूले जाँच गरी रैबन्दी गर्दा पगरीहरूलाई समेत अधि खाएको भन्दा साह्रै घटाई खानगी दिइयो । त्यसबाट पल्टनको शीलस्वभाव र रवाफ घट्न जांदा खरिदार, सुबे-दार, जमादारहरूले घोडा पाल्न समेत नसकी बेशोभा भएको थियो ।

यसरी चुक्लीखोरहरूको मनोज्ञ चलिरहेको अवस्थामा यी महाराजका जेठामहारानीतर्फ सुरेन्द्रविक्रम शाह र उपे-न्द्रविक्रम शाह, कान्छामहारानीतर्फ साहिला, काहिला साहे-बज्यूहरू थिए । जेठामहारानीतर्फ जन्मेका कान्छासाहेबज्यू देवेन्द्रविक्रम शाह ६ महीनाका बालक अवस्था हुंदा आराम नभई ९४ साल श्रावणका ११ दिन जांदा सोमबारका दिन अकस्मात् आर्यघाटमा स्वर्ग भए । तमाम दुनियांले मुण्डन गरी जूठो बारे । जेठा महारानीले बहुतै विलाप गरी रण-जंग पांडेको सल्लाह लिएर यसै निहुंले "कान्छासाहेबज्यू-लाई भीमसेन थापा र एकदेव वैद्य मिली पाटनका भाजु-मान वैद्यलाई अह्राएर विषादि औषधी खुवाई मारे" भन्ने नभए नगरेको मुद्दा उठाए । जूठेभित्र मन्त्री भीमसेन थापा र तिनका भाइछोरा, चाकरचाकर, कारबारीहरूका घरमा तिलंगा लगाई घर घेरा दिएर बन्द गरी राखे । त्यस सम्ब न्धका अरूलाई पनि पक्रे । सर्वस्व लिनेको सर्वस्व पनि लिए । रणजंग पांडेलाई देवान भनी मुख्तियारी काम बक्सियो । सधैं वसन्तपुरमा बसी ३६ वर्षसंम मुख्तियारी काम गरेका भीमसेन थापालाई उसै ठाउँमा हनूमानदल पल्टनले घेरा दिइराख्दा "निसाफ देऊ, बेहकमा इज्जत न-लेऊ" भनी बराबर कराउँथे । तैपनि निसाफ नपाउँदा "निसाफ दिएनौ त धन राजाको, ज्यू यमराजको, खुश तिम्रो र मेरो, निसाफ दर्गाहामा होला" भनी महाराजलाई जवाफ दिन्थे । एकदेव र एकसूर्य उपाध्याय दुइ भाइलाई खत साबित ठहराई नरकमा हाले, दुइपल्ट मुडी सर्वस्व पनि लिए । भाजुमान वैद्यलाई नरकमा गाडी आंखा झिकेर शुलीमा हाली छाला टांगेर पाटनको पुलचोक जाने बाटा-नेर गाडिराखे । भीमसेन थापालाई पछि नेलसमेत ठोकी बन्धनमै राखेका थिए । आठ महीनापछि छाडिदिंदा आफ्नै घरमा बसे । केही महीनापछि श्री ५ महाराज र महारानी-बाट "दरवारमा आउनू" भन्ने हुकुम हुंदा दरवारमा जाने-आउने गर्दथे । सरकारबाट खानाखर्च पनि पाउँथे ।

संबत् १८९५ सालमा शंखमूलका कोटीश्वरको लिंग ११ घडी दिन चढ्दा १० पलासंम हल्लिरहयो । यो कुरा सबै दुनियाले देखी राजासँग जाहेर गर्दा उत्तर केही भएन । १८९६ सालमा लाहोरका महाराज रणजितसिंहसंग दोस्ती-को बन्दोबस्त गर्नालाई भारदार पठाउनुपर्दा उहां पठाउन लायक छोटाजनरल माथवरसिंह थापा ठहरिए । उनलाई खटाई सरकारबाट सरसौगात र बाटा खर्च लाखौं रुपियां दिई बिदा बक्सियो । माथवरसिंह थापा बिदा भई सेतो हात्ती पक्रन जान्छु भन्ने बहाना गरेर गएका थिए ।

संवत् १८९७ साल चैत्र शुदि ८ मा सेतामत्स्येन्द्रको यात्रा हुंदा रानीपोखरीका पूर्वपट्टि बाटामा पुगेका बखतमा रथको छत्र भांचिई भूमिमा खस्यो । त्यसै अवस्थामा थापा-माथि खेलखाल गर्ने पांडेहरू सबै मिली "थापाहरूलाई फेरि नगिराए त राजालाई एक दिन न एक दिन अवश्य रिझाउनेछन् । किनभने देशदेशावरमा पनि यिनैको नाम जाहेर छ । ३६ वर्षसंम मुख्तियारी चलाएका हुनाले फौज दुनिया पनि यिनैका हातमा छन् । अचेल दरवारमा पनि बराबर आउनेजाने गर्न लागेका छन् । पछि हामीहरू अवश्य खराब हुनेछौं" भनी जालखेल जमाए । अनि श्री ५ महाराज र जेठामहारानीसंग फेरि झूटो चुक्ली पारी भीमसेन थापाका घरमा फेरि तिलंगा लगाई नेलसमेत ठोकेर उनका जाहान-बच्चासमेत बोर्लाङमा पठाई उहीं बन्धनैमा राखेका थिए । केही दिनपछि महाराजले भीमसेन थापालाई झिकाए ।

त्यसका केही दिनपछि कुलराज पांडे भीमसेन थापा-का घरमा गई "तिमीलाई यसो गर्नू भन्ने भएको छ, तिम्रा जाहानलाई यसो गर्ने भन्ने बिहुमंत लज्जा हुने कुरा-समेत गर्ने भन्ने भएको छ" भनी भय देखाएर आएका थिए । त्यही दिन दिउसो राजाबाट भीमसेन थापालाई बोलाहट जांदा "आउँछु" भनी कोठाभित्र पसेर दिग्दार भई 'अघि तकराजी पर्दा आफूले चीन र अंग्रेज दुइ बाद-शाहसंग दोस्ती बांधी राजगद्दी आफ्नो कायम राखेर निम-कको सोझो भरमगदुर गरी २६ वर्षसंम मुख्तियारी चलाए-को कुराको संझनै केही नभई छोटा बुद्धि भएका मानिस-का चुक्लीले वारंवार बेकसूरमा मलाई यस्तो इज्जत लिने निर्विवेकी रहेछन् । यिनले मेरो दम छउन्जेल बेइज्जत गरी हुर्मत लिन गाह्रो मान्नेछैनन् । अब मैले बाच्नुभन्दा मर्नु बढिया छ । मेरो यी राजासंग दर्गाहमा निसाफ होला ।" भनी "श्री पशुपति, श्री गुह्येश्वरी, श्री तलेज्यूभवानी शरण" यस्तो पुकारा गरी खुकुरीले आपनै हातले गलामा प्रहार गरे । उस बखत प्राण गएको थिएन । चार दिनपछि १८९७ साल श्रावण वदि ५ रोजका दिन मन्त्री भीमसेन थापाको प्राण गयो । राजा र भारदारहरू सबै आई हेरेर दागबत्ती पनि गर्न नदिई टुँडिखेलबाट घिसार्दै लगेर भीम-सेन थापाको लासलाई विष्णुमतीका किनारामा फाले । नकु हुन्जेलसंम चप्रासी पहरा राखे, सत्कार गर्न दिएनन् । यिन-की जेठी र माहिली मुखिनीलाई बलजफतले नंगीपहिरन गराई नागा साथ लगाई हेलंबु पठाए । कान्छी मुखिनी र शेरजंग थापालाई नेपालमा बन्धनमा राखे । थापाखलक-हरू जति सबैको जनै पनि झिके । यस्तो नौमत गरेपछि मात्र श्री ५ जेठामहारानीको रिस शान्त भयो । यस विष-यमा थापाहरूले रिसमा परी बिकसूरमा फजियत पाएका हुन्, बिराएका होइनन् ।

यस्तो उपद्रव हुनुरहेछ र उपद्रव नहुंदै रानीपोखरीको पानी रातो भयो, कपडा भिजाई हेर्दा गुलाफी रंगको देखियो । नेपाली संवत् ९५९ साल आषाढ शुदि २ मा श्री इरिसिद्धिका देवालका माझका गजूरका टुप्पामा आगो बले झैं ज्योतिबलिरहेको देवमोचे च्यामेले देखेको रहेछ । त्यस-का ९ दिनपछि भीमसेन थापाले आफैले गला सेरेका हुन् । यी मर्नेअघि १२ दिनसंम दिउँसै तारा पनि देखिए । यी मरेका तीन महीनापछि कुमारीका विचारी गुणाकर पाध्या-लाई आमाचकारी गाली गरे भनी बोर्लाङका कृष्णेश्वर पाध्याले खुकुरीले काटी मारिदिए । फेरि ठूलो बतास आई नवकोटको भैरवीका देवालयका सुनको छानाका पाता ६।७ उडाई भंडारखालसंम पुऱ्यायो । यस्ता प्रकारले यो भीम-सेन थापाको अन्त्यअवस्था बिग्यो तापनि यी बजीर बहुतै पुरुषार्थ भएका खूबै ठूला हुन् ।

उता लाहुर गएका माथवरसिंह थापाले महाराज रण-जितसिंहसंग सलतन बातचित गरी खुशी गराएर हुकुम भए-बमोजिमको दोस्ती बांधिसकेका थिए । अकस्मात् राजा रणजित्सिंह र उनका छोरा खड्गसिंह पनि परलोक हुंदा माथवरसिंह थापा लाहुरमै बसेका थिए । यता रणवीरसिंह थापा फकीर भई अभयानन्द पुरी भन्ने नाउँले रहेका थिए । पांडेहरूले माथवरसिंह थापालाई बिगार्ने मन गरी नेपालमा रहेका बडा साहेब हाजसनलाई उठाई "तिमीहरूमाथि दगा गर्न माथवरसिंह थापा लाहुरमा बसेर सलतन गरी उद्योग गर्न लागेका छन् । तिमीहरू दोस्त हौ, खबरदारी गर" भन्ने झ्याईं पारे । निमकको सोझो नगरी थापाहरूमाथि मात्र रिस गरेर यस्तो जाल रचे । हाजसनले लोधेनामा बस्ने बडा साहेबलाई लेखी पठाउँदा लोधेनाको निमेक लंड-नसाहेबले जनरल माथवरसिंह थापालाई लाहुरैबाट झिकाई लोधेनामा ल्याएर कैद गरी राखे ।

आठ महीना विते पछि सिङ्गलेमा अंग्रेजका लाठ, कम्याण्डर इन चीफ, जनरल, कर्णेल मेमहरू र अरू सब

अफिसरहरू जम्मा भई जग्गा जग्गाका खबर जाहेर गरी गराई वर्षप्रति कचहरी गर्नु पर्ने रीत रहेछ । त्यसअनुसार एक दिन भारी मुकाम गरी हजारौं तम्बू पाल टांगी मजबूतसंग बसेका अवस्थामा निमेक लंडनसाहेब कचहरीमा पुगे पछि "गोरखाका जनरल माथवरसिंह थापा कैदमा रहेका छन् ।" भनी लाठसाहेब र मेमसाहेबसित विस्तार गरे । "ती कुन जनरल हुन् ?" भनी सोद्धा "अघि नेपालमा भीमसेन थापाको बहाल मुख्तयारी छंदै कलकत्तामा आएका हुन् । यिनको तस्वीर खिची बेलायतमा गएको पनि छ" भन्ने कुरा भयो । "तिनलाई यहीं झिकाउनुपर्छ" भन्ने कचहरीमै लाठ साहेबबाट हुकुम भयो । अनि तुरून्त खत लेखी लोधेनामा पठाए । जनरल माथवर सिंह थापाले पनि पञ्जाबी पोशाक लगाई हीराको भाला, मोती पन्ना जडेका गहना, पञ्चहतियार, दोस्त महम्मदका निमकहलालीको ढाल पहिरी घोडामा चढेर सिमले पुगे । लाठसाहेबले तम्बूबाट बाहिर आई टोप उतारेर उनलाई सलाम गरे । अनि हात समाई पालभित्र लगेर कुर्सीमा राखे । लाठलगायत अफिसरहरू चार पांच सय जम्मा भएका यस्ता कचहरीमा क्षेम कुशल बातचित हुंदा "तिम्रा बाबा बहुत अक्लमन्द बजीर हुन् । विवेक नगरी बेकदरसंग खराब गराए । तिमीहरूका भारदारहरूमा अकल ठीक रहेनछ । अब तिम्रो यहीं बस्ने मनसुवा छ कि आफ्नै राज्यमा जाने मनसुवा छ ?" भनी लाठ साहेबले सोधे । "निमेक छोड्नु हुंदैन । बाबुलाई कलंक लागेको छ, निसाफ गरी निष्कलंकी गराउन नसके छोरो पैदा भएर के भयो र ?" भनी माथवरसिंह थापाले भने । अरू बातचित र मुलाकात हुंदा उनको सुन्याइं र जमामर्दी कुरा मुन्दा सबै छक्क परे । "चाडैनै नेपाल जाऊ, जनरलजी" भनी बहुत खुशी भई मेमसाहेबले दोस्ताचारीसंग सलाम गरिन् । "नेपालका रजिडन्ट भएका हाजसनले पांडेसंग मिली नेपालमा मनोज्ञ गरेर ऐन कानूनको दस्तूर नाघी काम गर्न लागिरहेछ । म तीर्थ गर्न आएकालाई खत पठाई आठ महीनासम्म लोधेनामा कैद गराए । अब म नेपाल जान्छु । नेपाललाई रजिडन्ट लार्डनसाहेब दिनुपर्छ" भनी माथवरसिंह थापाले भने । "हाम्रो प्रमाण भन्दा बढ्ता काम गर्ने हाजसन खारेज भयो । तिमीले भनेका लार्डनसाहेबलाई कार्तिक महीनामा पठाइदिउंला" भनी लाठ साहेबले भने । यस्तो बन्दोबस्त बांधी दिलमा बहुत खुशी हुंदै दिएको खिल्लत लिई माथवरसिंह थापा बिदा भएर फर्के

यता नेपालमा रणजंग पांडेले मुख्तियारी चलाउन नसकी बहुलाहा हुंदा चौतरिया फत्यजंग शाहले मुख्तियारी काम गरिरहेका थिए । राजारानीका हजुरमा पनि हालका भारदारहरूले चित्त बुझाई काम गर्न सकेका थिएनन् । पुराना बजीर सबै बिगारिसकेका हुनाले मुलुकमा केही हुन पनि सकेको थिएन ।

तिनै ताका कप्तान कुलराज पांडेले सरकारको किफायत गर्छु भनी पल्टनलाई दर्माहा दिई रैबन्दी गर्ने आंट्दा सो कुरा जाहेर भयो । सम्बत् १८९७ साल आषाढमा फौजहरू सबै एकट्ठा भई टुंडिखेलमा बन्दुक सुताई बसेका थिए । त्यसै बीचमा सांझदेखि घनघोर पानी बर्सदा अकस्मात् दैवका ईच्छाले आठ हजार फौजले आआफैले हुकुम दिई लिई सब भारदारहरूका घर घरमा सिपाहीहरू पसे । कृयाल ढोकाहरू फोरी पसेर लुटपिट गरी धनदौलथको नाश संहार गरे । त्यसरी लुटेका धनले कुनै सिपाही निहाल पनि भए । ताश, किनखाप, कुचीनका मूठाको चिराक बाली घर घरमा चाहारे । गुरूज्यू रंगनाथ पण्डितज्यूका घरमा पनि लुटपिट गरे । पुस्तकहरूलाई पनि 'यी रैबन्दी गर्ने पुस्तक होइनन् के ?' भनी इन्द्रचोकको पानी पुरी नाल बढेका ठाउँमा अफाली बगाइदिए । भनेको नमान्ने आआफ्ना पगरीहरूलाई पनि साफसंग कुटपिट गरे । कुलराज पांडेलाई चिमटी चिमटी मार्छौं भनी घर घेरी धनमाल लुटपिट समेत गरी खोजे । अगाडिनै थाहा पाई भागेका हुनाले उनी बांचे । नेपालमा फौजबाट यस्तो दंगा अघि कहिल्यै भएको थिएन । आठ हजार फौजको दुहाई भनी दुहाई पुकारेर फौजले यस्तो उपद्रव गरे । यस्तो उपद्रव हुंदा श्री ५ महाराज राजेन्द्रविक्रम शाह पनि डराई आफै हात्तीमा सवारी भएर रातैमा टुंडिखेलमा पुगे । 'अब रैबन्दी नगर्नू, पुरानै खानगी थामियो' भन्ने लालमोहर दिई फौजलाई बुझाएर निशान उठाउन लगाई फर्काए । सो लालमोहर भएको बेहोरा यस्तो थियो:–

आगे लेटर श्रीनाथ कम्पू पल्टन गैह्रप्रति अघि श्रीबाजेज्यूबाट गरिबक्सेको स्रेस्ताबमोजिम रैबन्दी थामी तिमीहरूको थमौती गरिबक्स्यौं आफ्ना खातिरजामासित नालनिशान उठाई आउने काम गर इति संवत् १८९७ साल आषाढ वदि ६ रोज १ शुभम् – – – – – – – – – –

यसै लालमोहरसंग भएको अर्को लालमोहरको बेहोरा

यस्तो थियो :–

अधिदेखि आजतक खाइआएको जागीर सबै थामी ९७ साललाई थमौती गरिबक्स्यौं नालनिशान उठाई आउने फाग गर मिति सदर ----------

त्यसपछि नेपालमा सधैं यस्तै खडबड मात्र पर्न थाल्यो। त्यसबाट जेठामहारानीका मनमा दिग्दार बढ्न जांदा विरक्तले गेरुवस्त्र पहिरी निर्गुणभजनतिर लाग्दा राजा र भारदारहरूले संझाउँदा पनि मनाउन सकेनन्। कहिले काशी जान्छु भनी हठ गर्ने, कहिले श्रीपशुपतिको सदावर्तमा र कहिले कहीं गई बस्ने गरिन्।

संवत् १८९८ साल श्रावण वदि ९ रोज ३ मा चार घडी रात जांदा भूकम्प गयो। यही श्रावण शुदि ४ रोज ५ मा श्री जेठामहारानी बेरामी भै धेरै दिनसंम निको नहुंदा सबैको विनति सुनी उनले गेरुवस्त्र पहिरन छाडिन्। आराम नभई व्यथा बढ्दै गइरहेको थियो। यसै अवसरमा ९८ साल श्रावण शुदि ११ रोज ५ का दिन एकदेव र एक सूर्य दुवै वैद्यलाई जनै र सिधासमेत मिल्यो। यही भाद्र वदि ३० मा थापाखलकहरूले पनि जनै र सिधा पाए। भाद्र शुदि ११ रोज ६ का दिन 'भीमसेन थापाको क्रिया गनू' भन्ने भयो र आर्याघाटमा कुशको मूर्ति बनाई शेरजंग थापाले दाहादि क्रिया गरे। श्री ५ जेठामहारी साम्राज्यलक्ष्मीदेवीलाई व्यथाले चाप्दा ९८ साल अधिक आश्विन वदि ६ रोज ४ का दिन १२ घडी दिन बाँकीमा धेरै दानपुण्य गरी आर्यघाटमा जलयोग पाएर स्वर्ग भइन्।

संवत् १८९८ साल कार्तिक वदि ४ रोज ५ मा जेठासाहेबज्यू सुरेन्द्रविक्रम शाह आफ्ना रानी साथमा लिई हिटौडा सबारी भयो। बुबा महाराजाधिराज पनि पछिपछि लागी सबारी भयो। यसै साल मार्ग वदि १२ मा पाल्पा तानसेनका खजानाघरमा बज्रपात भई धेरै खजाना बिग्रे।

एक दिन नयां पक्री ल्याएको एउटा मत्ता हात्तीले मादको जोडले गर्दा माहुतेलाई रागबाट जमीनमा खसाली हात्तीसारबाट उम्केर इन्द्रचोकतिर लाग्यो। त्यता पसल र घरहरू जथाभावीसंग भत्काई विद्युत् गर्न लाग्यो। यो खबर श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा जाहेर हुंदा "यस हात्तीलाई कसले पक्री ल्याउन सक्छ ?" भन्ने हुकुम भयो। "म लगत्तै पक्री ल्याउँछु" भनी जंगबहादुर कुँवर दरबार–बाट निस्के। अनि इन्द्रचोकमा भांडा बेच्नेको घरमाथि चढी छानाबाट हात्तीका पौठमा फाल हाले र बडो फूर्तिसाथ रागमा बसे। मादको जोडले यत्रतत्र जान लागेको मत्ताहात्तीलाई केही बेरमै युक्तिद्वारा आफ्नो कब्जामा ल्याए। अनि त्यस्तो मत्ताहात्तीलाई हात्तीसारमा पुऱ्याएर बांधी श्री ५ का हजुरमा सबै बेहोरा जाहेर गरी श्यावाशी पाए। झोछेटोलमा एउटा नेवारका घरमा चितुवा पस्दा पनि हुकुम शिरोपर गरी एकलै गए। अनेक युक्तिले बाघलाई बांधी श्री ५ का हजुरमा ल्याउँदा जंगबहादुरले श्री ५ बाट जमामर्दीको धाप पाए।

यसै गरी एक दिन जंगलमा गएका बखतमा एउटा गैंडाको केटाकेटी फेला पऱ्यो। त्यो ज्यादा जोडको हुनाले अनेक युक्ति गर्दा पनि त्यसलाई पक्रन सकेनन्। अनि केही बेर त्यसलाई थकाई त्यसका रागमा चढेर झुन् थकाए। धेरै बेर थकाई डोरीले बांध्न खोज्दा पनि ज्यादै जोडको हुनाले मुश्किल पऱ्यो। अनि एकलैले घोचा काटेर बारी ६।७ दिनसंममा त्यसलाई रत्याएर त्यहाँबाट त्यसका पीठमा चढी हनुमान्ढोकामा ल्याए। त्यो केटाकेटी श्री ५ सरकारमा चढाएका हुनाले ठूलो बहादुरी पाए।

संवत् १८९६ सालमा मोरङका माडीगाउँमा अर्नाले रैतीलाई दुःख दिएको खबर सुनी एक पत्थरकाला बन्दूक खोजेर हात्तीमा चढी जंगलमा पुगे। त्यसलाई फेला पारी १० गोली हान्दासंम पनि केही नमानी हात्तीलाई हान्न आइलाग्यो। एकातिर हात्ती भाग्यो, अर्कातिर आफूसंग एक गोली पनि बांकी नभई सबै सिद्धिएको थियो। अब कसो गर्ने हो भन्ने विचार गरी आलीको आड भएको वेला पारेर हात्तीबाट फाल हाले। अनि कालीका आडबाट त्यस जंगली अर्नाको पछादिको ढोडनसामा खुकुरीले बडो जोरले हानी त्यसै ठाउँमा ढलाए।

यिनै जंगबहादुरले घरमत्ताको रागमा चढी वनैया मत्तासंग लडेर वनैया हात्तीलाई पक्री आफ्नै हातले फांद लगाएर ल्याए। इत्यादि धेरै कुराले गर्दा "यो बडो शूरो रहेछ, नानी युवराजका साथमा रही कामकाज गरोस्" भन्ने श्री ५ महाराजाधिराज र श्री ५ महारानीबाट हुकुम भयो। जंगबहादुरले पनि सोहीबमोजिम श्री युवराजको

हजुरिया भई कामकाज गरिरहेका थिए ।

श्री युवराज आफ्ना रानीहरू वागमतीमा लगी बराबर गाडी गाडी खेल्ने खेलाउने गर्दथे । एक महारानी त्यसै पानीका सर्दीले रोग लागी परलोक भइन् । यस्तै नानातरहको खेलौना गर्दा युवराजले भारदारहरूलाई कहिले छुरीले काट्ने र कहिले इनारमा खसालिदिने पनि गर्दथे । यिनै कप्तान जंगबहादुर कुवरलाई पनि लगनटोलका इनारमा खसाल्दा केही बेरपछि आफै उत्री माथि आए, केही भएन । फेरि त्रिशूलगंगाको सांघुबाट फाल हाल्न लगाए । दुइ तीन पल्ट फाल हाली पौडेर उत्रेपछि चौथो पटक फाल हाल्न हुकुम हुंदा बल कम भएको हुनाले नाजोडले अलि तल उत्री पार लागे । फेरि उनलाई "त्रिशुलगंगाका सांघुबाट घोडा लैजा" भन्ने हुकुम भयो । घोडा आधाआधीसंम पुऱ्याएपछि "त्यहींबाट फर्काई ले" भन्ने हुकुम भयो । त्यस्तो सानो सांघु, हल्लने फलेक, त्यो पनि बीच बीचमा नभएको त्यस्तो ठाउँबाट पनि घोडा फर्काई ल्याउँदा "यो बहुतै शूरो जमामर्द रहेछ" भनी उसै बखतमा जंगबहादुरलाई काजी मान बक्सियो ।

उता लाहुर गएका माथवरसिंह थापालाई महीनाको लाख रुपियाँको खानगीका साथै पच्चीस पल्टन, हजार तोपखाना र पन्ध्र सय हात्तीघोडाको तैनाथ भयो, यहीं बस, नेपाल नजाऊ" भनी महाराज रणजितसिंहले दिंदा पनि नखाई निमक संझेर आए । लोधेनामा त्यस्ता प्रकारले कैद पर्दा पनि छुट्टी पाए । आउँदा जगा जगाका नवाफ बाबूहरूले दोस्ती प्रीति गरी "मेरा मुलुकको आधी लिएर यहीं बस" भनी जिद्दी गर्दा पनि नलिई गोरखपुरसंम आइपुगे । त्यहाँ "रामनगरका राजा भई बस" भनी अंग्रेजले बहुतै संझाउँदा पनि "नेपालै जान्छु" भनी निमक संझी कुनै कुरा पनि कबोल नगरेर गोरखपुरमै मुकाम गरी बसेका थिए ।

यता नेपालमा मन्त्रीको र मुलुकको थितिबिती साह्रै बिग्रेको थियो । त्यसकारण श्री ५ कान्छामहारानी र चौतरिया फत्यजंग शाहले भैभारदारहरूसंग सल्लाह गरे । "अघि पनि श्री जनरल कम्याण्डर इन चीफ भीमसेन थापाले श्री स्वामीज्यूका साथमा काशी गई भरमदूरसंग नेपाल उतारेका थिए । अनि ३६ वर्षसंम सरकारको सोझो गरी मुख्तियारी चलाएका थिए । त्यसमा कसैलाई अन्याय गरी दुःख दिएका थिएनन् । अन्त्यका अवस्थामा छोटा बुद्धिका पांडेहरू दुश्मन भई मौका पाएर श्री ५ जेठामहारानीलाई रिझाई बेकसूरमा नानातरहको जालखेल गरेर बिगारेको मात्र हो । आज यी पांडेहरूका बुद्धि, बल, पौरखले पनि केही गर्न सकेन । साथै मलाई पनि अपवाद लगाइराखेका छन् । अब निज भीममेन थापाका भतिजा माथवरसिंह छँदैछन् । तिनलाई झिकाई वजीरी गरिदिए बढिया होला" भन्ने श्री ५ महारानीबाट हुकुम भयो । सबैको मतो मिल्दा श्री ५ महाराज राजेन्द्रविक्रम शाहका हजुरमा विनति पारे । सो कुरा मुनासिब ठहरियो पनि ।

अनि श्री साहेबज्यू सुरेन्द्रविक्रम शाहको बाहुलीका पंजाको सहिछाप परेको, थर्मपत्रको बोली भएको, बोलाहटको लालमोहर गयो । त्यस्तो लालमोहर पाउँदा जनरल माथवरसिंह थापा गोरखपुरबाट एकै दिनमा काशी पुगे । त्यहाँबाट नेपालतर्फ कूच गरी फर्पिङ आइपुगे । हुकुम भएअनुसार हनूमान्दल पल्टन र भारदारहरूसमेत फर्पिङसंम लिन गएका थिए । जनरल माथवरसिंह थापा हात्तीमा चढी नेपाल राजधानीमा उत्रे । संवत् १९०० साल वैशाख महीनामा श्री ५ महाराज र महारानीको दर्शन गरे । दर्शन गर्दा आफूलाई जगा जगामा राजा, नवाफ, हरूले खिल्लत दिएका असवाफ, हीराको माला, कडा बाजु, पन्ना मोती जडाउ किसिम किसिमका गहना, शालदोशल्ला, लाहुरी पोशाक र यस्तै नानातरहका जात जातका चीजबीज हजारौं किश्तीमा भरिपूर्ण गरी दंताहार हात्ती, जात जातका असल बीस घोडा, बेलायती गाई, शेर कुत्ता, अरू जात जातका कुत्ता, चराचुरुंगीसमेत सबै गंज गरी नासलचोक भरिपूर्ण गराएर नजराना चढाए । त्यस्तो देख्दा श्री ५ महाराज बहुत खुशी भए । अनि जनरल माथवरसिंह थापा आफ्ना घरमा नबसी विष्णुमतीको पुलसमीप सत्तलमा बसेर बराबर दरबारमा जांदै गर्दथे ।

केही दिन बितेपछि "मेरा बाबा भीमसेन थापालाई विषसम्बन्धको बात लागेकामा हिजो पनि पुर्पक्ष पाऊँ भनी बाबा र हामीहरूले विनति गर्दै थियौं, पुर्पक्ष नपाई बाबा बितिजानुभए तापनि म सरकारका हुकुमले काजमा गएको थिए, आज हाजिर भएको छु, निसाफ पाऊँ । बाबाले बिराएको रहेछ भने मलाई पोलाहाले कायल गरिदिऊन् ।

मारिबक्सियोस्, सहन्छु । होइन पुर्पक्षमा त मैले ढालें भने ती चुक्लीखोरहरूलाई सजाय हुनुपर्ने हो" भनी जनरल माथवरसिंह थापाले विनति गरे । श्री ५ महाराजबाट हनूमान्ढोकामा आठ हजार फौज, भारदार दुनियांदार-लगायत राखी जनरल माथवरसिंह थापाको र रणजंग पांडेप्रभृति गुरु, चौतरिया र अरू भारदार जति यस मद्दत-मा थिए ती सबैलाई राखी पुर्पक्ष भयो । ती दुष्टहरूले 'हामीहरूले थापामाथि गरेको भनेको बेहोरा सबै झुट्टा, जालसाजी, चुक्ली पारेको मात्र हो । थापाहरूलाई कसूर कपटमा कायल गर्न सक्दैनौं' भन्ने इत्यादि बेहोराको सबैले कायलनामा लेखी सहिछाप गरिदिए । जनरल माथवर-सिंहले जितापत्रका साथै चौशल्ला पगरी पाए ।

संबत् १९०१ सालमा धर्मशास्त्रबमोजिम ती चुक्ली-खोरहरूलाई सजाय गर्दा रणजंग पाँडेलाई त्यस बखत बेरामी भई बेहोश भएका हुनाले अदालतमा ल्याई नेल ठोकेर देशबाट निकाला मात्र गरे । केही दिनपछि उनी मरे । करवीर पांडे, कुलराज पांडे, रणदल पांडे, इन्द्रवीर थापा, रणबम थापा, कनकसिंह बस्नेत, गुरुलाल अधिकारी इत्यादि सबै मद्दतीलाई मारिदिए । यिनीहरूका संसर्गसंम-मा लाग्नेहरूलाई कसूर हेरी कसैलाई मारे, कसैलाई निकाला गरिदिए । अनि थापाखलकहरूको र यिनका सम्ब-न्धमा परेका र यिनका चाकरबाकर र कारबारीहरू गैह्र-क अघि सर्वस्व भएको जति सबै फिर्ता भयो । यस्ता तर-हसंग निसाब गरी छोरा भएर जन्मीकन जनरल माथवर-सिंह थापाले आफ्ना कुलको उद्धार गरी बाबुको कलंक मेटे । त्यस अवस्थामा जितापत्र भएका लालमोहरको बेहोरा यस्तो थियोः—

आगे जनरल माथवरसिंह थापा, जनरल रणवीरसिंह थापा, काजी तिलविक्रमसिंह थापा, कम्याण्डर कर्णेल शेर-जंग थापा, कपतान नरबहादुर थापाप्रभृतिके अघि पनि तिमीहरूका पुरुखाहरूले हाम्रा जिज्यूपुरुखा, ज्यूज्यूबाजेहरू-का पालादेखि हाम्रो गाथगादी ढुंगाको सोझो गरी आएका रहेछौ । पछि श्री बाजेज्यूका पालादेखि नानी युवराजा-धिराजसंम तिमीहरूका दाज्यू बाबा श्री जनरल कम्याण्डर इन चीफ भीमसेन थापाले हाम्रो चार पुस्ताको गाथगादी ढुंगाको बहुतै सोझो चिताई खरख्वाई गरिआएका हुन् । हाम्रा पांच नानीहरूमा कान्छानानी छ महीनाको उमेर भएका अवस्थामा बिरामी हुंदा पाटने भाजुमान चण्डालले अगस्तिवटी भन्ने विषादि ज्यूनार गराउँदा कालवश गरी ९४ साल श्रावण महीनामा ती कान्छानानी परलोक हुंदा पाटने भाजुमान चण्डाललाई शासना गरी नाक छाला काटी ज्यू मारी सजाय दिइसकिएपछि यी दुष्ट बुद्धि भएका रणजंगे, करवीरे, रणवमे थापा, कनकसिंह बस्नेत, गुरु रामकृष्ण मिश्रज्यू, कुलचण्ड शाह, काशीनाथ गोपे बाहुन, देवीबहादुर कवर, गुरुलाल अधिकारी, वंशे बस्नेत, बोध-मान कार्की, जगत् मैना र चित्री केटी यी सबैले मत गरी जालसाजको खेल उठाएछन् । जनरल कम्याण्डर इन चीफ भीमसेन थापाले मतलब दिई विषसंबन्धको इलाज ज्यूनार गराई श्री कान्छासाहेबज्यूको परलोक भएको हो भनी कीर्ते कल्पना गरी चुक्ली हाम्रा र जेठामहारानीका हजुरमा विनति पारी यी दुष्ट अख्तियार भई श्री जनरल कम्या-ण्डर इन चीफ भीमसेन थापा र यिनका भाइ, भतिजा, छोरा, दशाहभाइ, बिरादर, यिनका अह्रायो गर्ने रकमी कारोबारीसमेतलाई पक्री कैदमा हाली श्री जनरल कम्या-ण्डर इन चीफ भीमसेन थापाप्रभृति तिमीहरूका चेलीबेटी-हरूसमेतको धनदौलथ, जिमीजग्गा, हातहतियार, लत्ता-कपडासमेत सर्वस्व हरण गराए । विनाबिजाइले हाम्रो विहु-र्मत हुनुपर्ने होइन पुर्पक्ष पाऊं कायल गराई निसाब पारी हाम्रो सजाय हुने हो भनी श्री जनरल कम्याण्डर इन चीफ भीमसेनप्रभृति तिमीहरूले भन्दैथियौ । दुष्टहरूले पुर्पक्ष हुन पनि दिएनन् । कसूरमा कुनैबाट कायल गर्न पनि सके-नन् । जबरजस्तीसंग तिमीहरूलाई नानातरहको शास्ती-शासना गरी बिहुर्मत गराए । पछि हामीबाट जांचबुझ गर्दा तिमीहरूले हाम्रो गाथगादी ढुंगाको सोझो गरेको ठहराई श्री जनरल कम्याण्डर इन चीफ भीमसेन थापाप्रभृति कैद-मा रहेका तिमीहरू सबैलाई फोई केही तिमीहरूको धनदौ-लथ जगा पनि सर्वस्व भएको फिराइबक्सी हाम्रा काम निमित्त जनरल माथवरसिंह थापालाई लाहुर पठाइबक्सेको हो । श्री जनरल कम्याण्डर इन चीफ भीमसेन थापा हाम्रा हजुरमा सामेलै रहेका थिए । त्यस्तैमा फेरि चुक्लीखोर-हरूले जालसाजको कीर्ते अर्जी कायलनामा हाम्रा र हाम्रा जेठामहारानीका हजुरमा चढाई परस्पर विरोध गराई फेरि जनरल भीमसेन थापालाई कैदमा हलाए । धनदौलथ फेरि सर्वस्व गराए । बिहुर्मत भएको लज्जा देखाई श्री जनरल कम्याण्डर इन चीफ भीमसेन थापाको प्राण त्याग

गराए । भाइविरादहरूलाई जनै झिकी अजात भयौ भनी सुनाए । जनाना आइमाईहरूलाई नंगा पहिरन गराई तिलंगा नागा प्यादा लगाई हेलंबु, भोट, बुंकोट, बोर्लाङ पुऱ्याए । जनरल भीमसेन थापाको ज्यू मार्दा काममा गएको जनरल माथवरसिंह आइपुग्दा यी दुष्ट निमकहरामीहरूले तिमी थापाहरूमाथि अन्याय जवरजस्तीसंग बिहुर्मत गरेका हुन् । आज १९०० साल वैशाखमा जनरल माथवरसिंह आई हाम्रा हजुरमा दाखिल हुंदा हाम्रा कुलको अपवादको पुर्पक्ष बक्सनुहोओस् भनी हाम्रा र नानी युवराजाधिराज हाम्रा कान्छामहारानीका हजुरमा विनति पार्दा हाम्रा हुकुमले हनूमान्ढोकामा भैंभारदार गैंह, थरघर, दुनियाँ बाउन्न लाख, कंपू पल्टन आठ हजार राखी हामीसमेत राज गरी रणजंगे, करवीरे, रणदले, कुले, इन्द्रवीरे, रणबमे, कनकसिंहे, कुलचन्द्र शाह, गुरु कृष्णराम मिश्रप्रभृति यी दुष्टको मतियार सबै जोडी श्री जनरल माथवरसिंह थापाप्रभृति तिमी थापाहरू सबैसित पुर्पक्ष हुंदा यी दुष्टहरूले ९४ सालमा विषसम्बन्धीको बात लगाई थापामाथि हामीले गरेको बेहोरा सबै झुट्टा जालसाज गरी चुक्ली पारेको हो । गाथगादी ढुंगासम्बन्धीका कुरामा र सरकारवास्तामा थापाहरूलाई कसूर कपटमा कायल गर्न सक्दैनौ । सरकारमा चार पुस्तासंम गाथगादी ढुंगाको सोझो चिताई खरख्वाई गरी आएका मूलवजीर श्री जनरल कम्याण्डर इन चीफ भीमसेन थापालाई कीर्ते जालसाजको चुक्ली पारी बिहुर्मत गरी प्राण त्याग गराउन जानेनौ । यिनका भाइबिरादहरूलाई अजातसंम र जनाना आइमाईलाईसमेत बिहुर्मत गरी धनदौलथको बरबाद गर्न जानेनौ, बिरायौं भनी रणजंगेप्रभृति सबै कायल भए । आफना खुशी राजीसंग कायलनामा लेखिदिए । भारी कचहरीका कौशलमा ठहरेबमोजिम हाम्रा हुकुमले ती दुष्ट अपराधीहरूलाई आफू आफूले गरेको अपराधमाफिक काट्नु, मुड्नु, नाक काट्नु, जिभ्रो काट्नु इत्यादि भारी दण्ड गरी दरवार माकूम गरी यी दुष्टहरूको बिजाईमाफिकको सजाय गरिबक्स्यौं । श्री जनरल कम्याण्डर इन चीफ भीमसेन थापाप्रभृति तिमी सबै थापाहरूले हामा गाथगादी ढुंगाको बहुतै सोझो चिताई सबै कुराबाट खरख्वाई गरेको ठहऱ्यो । तिमी हाम्रा सोझा वजीर रहेछौं । तिमीहरूलाई दुष्टहरूले पोलेको विषसम्बन्धी र अरू नभएका कुराको अत्तो फरेब लाएका सबै कुरामा जित्यौ । हामीबाट र श्री नानी युवराजाधिराज श्री कान्छामहारानीबाट श्री जनरल माथवरसिंह थापालाई जितावरीको चौशल्ला बांधिबक्स्यौं । ९४ सालमा दुष्ट निमकहरामीहरूले जवरजस्तीसित सर्वस्व हरण गराएका तिमीहरूको, तिम्रा भाई, छोरा, भतिजा, चेलीबेटीहरूको र तिमीहरूका सम्बन्धमा परेका तिमीहरूले लाएअह्राए गर्ने कारबाही चाकरसमेत गैंहको अघि बक्सेको बिर्ता, बेख, मानाचामल, फिक, ढार, मरवट, किनुवा, बिर्ता, बांधा, घरखेत, बारी, सुवांरो, गोठ, कटेरो, घरघडेरी. ज्यूनी, जगाजमीन, तामापत्र, लालमोहर, हिसाबकिताब, तरतमसूक, बहीपत्र, आलमाल, लहना, गहना, नगद, जिनिस, लत्ताकपडा, कमारा, कमारी, हात्ती, घोडा, गाई, भैंसी र तिमीहरूका बिर्ता, मानाचामल, जागीर गैंहको रकमीदारसित बांकी रहेको गैंह सर्वस्व हुकुमले जग्गा बक्सी दान गरी सांधसिवाना सहिछाप भई बक्सेको समेत फोई बाहाल गरिबक्स्यौं । औ जनरल माथवरसिंह थापाले हाम्रो निमकको सोझो चिताई आफना कुलको अपवाद उद्धार गरेको यश निमित्त श्री जनरल कम्याण्डर इन चीफ भीमसेन थापाका सर्वस्वमा आएको धनदौलथ, घरखेत, बिर्ता, बेख. जग्गा गैंह चाकरबाकरसमेत एकोटी बक्स्यौं । हाम्रा निमकको सोझो चिताई आफना खातिरजामासित सन्तान दरसन्तानपर्यन्त भोग गर इति संवत् १९०० साल मिति श्रावण वदि २ रोज १ शुभम् ---------

त्यस पछि "मुखत्यार खाऊ" भनी जनरल माथवरसिंह थापालाई मुखत्यार मान र अघि नभएको "श्री प्राइम्मिनिष्टर याण्ड कम्याण्डर इन चीफ जनरल कलाबहादुर" भन्ने खितापका साथै लाख रुपियांको खानगीसमेत बक्सियो । अनि माथवरसिंह थापाले भर मुलुकका जङ्गी र निजामतीको परपजनी गरी मुलुकको बरबन्दोबस्त मिलाए । उनलाई भएको मुखत्यारीको लाल मोहर यस्तो थियो:—

"आगे जनरल माथवरसिंह थापा के ९४ साल देखि चण्डाल पांडेहरूले गर्दा धेरै कुराको विरीत बेहोरा हुन गई हामीबाट तंलाई मुखत्यार नबक्से हाम्रो गाथगादी, ढुंगामा र सलतनमा खलबल पर्न गयो भन्ने ठहराएका थियौं । श्री गुरु, पुरोहित, चौतरिया, काजी, सरदार, कम्पू, पल्टन कम्पनी र छोटा बडा बाउन्न लाख पहाड मध्येसका प्रजा प्राणी गैंहले पनि जनरल माथवरसिंह थापालाई मुखत्यारी

बक्सिएन भने सबै काम कुरा बिग्रन गयो, सरकारमा पनि सुबिस्ता भएन, दुनियांमा पनि रीतिथिति भएन भनी हाम्रा हजुरमा विन्ति पार्दा र यिनीहरूले बोल विन्ति गरेको हाम्रो सबै बन्ने सप्रने ठहर्दा तैंले हाम्रो गाथागादी ढुंगाको सोझो गरी कामकाज गर्दागर्दै मुलुक सपार्नाको मनसुवा र केही उद्योग गर्नाको मनसुवा राखुन्जेल, बढिया तवरसंग फाइदा हुने काम गरुन्जेल हामीबाट र हाम्रा सन्तान जाहानबाट खोसमोस नगर्नू भनी हाम्रा घरघरमा र एक टक जंगी, मुलुकी, गौडा, धुरा, मुहुडा, पाहाड, मध्यस सबै हाम्रा भरमुलुकको कामकाज बन्दोबस्त गर्नाको हाली-मुहाली मुखत्यारी गरिबक्स्यौं । आफ्ना खातिरजामासित अधि श्री ५ जिज्यू बाजे द्रव्य शाह, श्री ५ महाराज जिज्यू बाजेज्यू पृथ्वीनारायण शाहदेखि हामीहरू पर्यन्तले आर्जेको ढुंगाको असल हुने, हाम्रो गाथगादीको सम्भार गर्ने, गुरु पुरोहित चौतरिया काजी सरदार गैह्र भैभारदारको इज्जत हुर्मत रहने, प्रजाप्राणीहरूको रक्षा पालन हुने कामकुरामा हामीबाट र हाम्रा सन्तान जाहानबाट बिरीत गरिबक्सन लागे, बिराहमा गाई, ब्राह्मण, ब्राह्मणी र भैभारदार गैह्र छोटा बडा कसैलाई रगतपक्ष शास्ती शासना गरिबक्सन लाग्यौं, अनाहकमा अंग्रेजको छाउनीमा गई चमक पार्न लाग्यौं भने तैंले हाम्रा हजूरमा विन्ति पारी थाम्नू । भैभारदार, भित्रिया, बाहिरिया गैह्र छोटा बडा कसैले तंबाहेक हाम्रा हजूरमा कुनै कुराको पनि बोल विन्ति नगर्नू । आफ्नो खानादाना, दुःखदर्दको बोल विन्ति गर्दा तंमार्फत विनति पार्नू र हुकुम बक्सेबमोजिम तैंले निकासा गरिदिनू । कसैले तेरो विपरीत बोल विनति गरेमा हामी र हाम्रा सन्तानबाट सुनि बक्सिनेछैनौ भनी तैंले यो मोहर शिरमा राखी गाथगादी ढुंगाको बढिया हुने, अघिदेखि चलिआए-बमोजिमको कामकाज, परपजनी, बन्दोबस्त चलाउंदा तेरा चित्तमा जस्ता तरहले हाम्रो गाथगादी र मुलुकको बन्ने सप्रने देख्छस् सोमाफिक साध्नुपर्ने कुरा साधी आफूले आंट्नुपर्ने कुरा आंटी कामकाज बन्दोबस्त गर्नू । ढुकुटीमा सालबसाल जगेरा बढाउँदै गर्नू । परपजनी गर्दा भैभारदार गैह्र जंगी मुलुकीमा हाम्रो सोझो चिताउने तेरा सरचन्जामा चल्नेलाई अधि सनातनदेखि चलिआएबमोजिम आलोपालो मिलाई पगरीहरूलाई हाम्रा हजुरमा ल्याई दर्शन गराउनू, अरू तंसित दर्शन गरी हुनेलाई तंछेउ दर्शन गराई पजनी गर्नू । अब उप्रान्त गुरु पुरोहित, चौतरिया, काजी, सरदार, कपतान, भैभारदार, कम्पू, पल्टन, कम्पनी गैह्र जंगी मुलुकी तनाहादेखि उमराउसम्मको सबैले हाम्रो बन्ने सप्रने कुरामा तैंले अह्राए लाएको जो मान्दैन त्यसलाई जातअनुसार जीव धनको सजाय गर्नू । किन सजाय गरिस् भनी हामीबाट र हाम्रा सन्तान जाहानबाट कसैले तेरो जीव, धन, सन्तान, जाहान कसैको पनि दगा नगर्नू भनी तेरा बाबा जनरल श्री कम्याण्डर इन चीफ भीमसेन थापालाई श्री बाजेज्यूबाट काशीमा गरिबक्सनुभएको जर्द मोहरबमोजिमको तैंले काम कुरा गर्दा घटीबढी भएको सबै माफ गरिबक्सी अभयको लालमोहर गरिबक्स्यौं । कुनै कुराको डर नराखी बिफिक्रीसित हाम्रो बन्ने सप्रने काम काज गर औ रीतिबमोजिम हामीहरूका जाहानले तंसंग काम लाए अह्राए भने पनि हामी तीनै सरकारका हजुरमा विनति पारी हुकुम बक्सेबमोजिम गर्नू । हामीहरूको मान मर्यादा घटाउने काम नगर्नू । औ ढुकुटीबाट केही कामकाजले रुपियां पैसा झिक्नुपर्दा र जगेरा केही राख्दा हाम्रा हजुरमा विनति पारी राख्ने झिक्ने काम गर्नू । इति संवत् १९०० साल मिति पौष शुति ७ रोज २ शुभम्– – – –

यी महाराजबाट मन्त्री माथवरसिंह थापालाई यस्तो मोहर गरी प्राइम्मिनिष्टर मान दिएर राज्य गरिरहेका थिए । मिनिष्टरले पनि आपना बाबा भीमसेन थापाको लास अफालेका ठाउँ विष्णुमतीका किनारमा चौघेरा समेत भएको ठूलो देवालय र बघैंचा समेत बनाए । त्यहाँ भीम मुक्तेश्वर भन्ने महादेव स्थापना गरी प्रख्यात गराए । साथै आफ्ना बागभित्र पनि श्रीकृष्णको मन्दिर बनाए ।

नेपालमा कस्तै गर्दा पनि जालसाज छुट्नुको सट्टा झन् बढ्न लाग्यो । यी मिनिष्टरले मुलुकको कामकाज र परपजनी गर्दा आफूले भने जस्तो पुगेन भनी कान्छा बडामहारानीबाट मनमा रिसानी भएको थियो । सो मिनिष्टरलाई पनि थाहा थियो । "श्री युवराजाधिराज सुरेन्द्र विक्रम शाह गादीका मालिक हुन् । यिनको सोझो चिताई आफूलाई बक्सेको धर्मपत्रबमोजिम काम गर्नु उचित हो । जालसाज भई मेरा बाबा भीमसेन थापालाई मारी कुकुरलाई मासु खुवाएर के बन्यो ? सब बरबाद भएर गयो । आज पनि मलाई मारी सरकारको बन्दछ भने मलाई मारेर मेरो मासु कुकुरलाई खुवाउनू । सरकारको बढिया हुने र घटिया हुने पछि देखिएला" भनी मिनिष्टरले सरकारमा बराबर विनति चढाउँदै थिए । आफूमाथि झेल जाल परेको थाहा पाए पनि डर कत्ति नलिई सुन्याईसित मुखत्यारी

चेला इरहेकै थिए ।

यसै बीचमा युवराजाधिराज केही महीना भादगाउंका दरबारमा राज गरी काठमाडौं राजधानी फिरे । संवत् १९०१ सालका मार्ग महीनामा श्री युवराजाधिराज, उनका महारानी, श्री ५ महाराजाधिराज र श्री कान्छा बडामहारानीसमेत राजपरिवारका सकल जाहान, मुखत्यार, भैभारदारहरू, गैह्र पल्टन र उर्दी भई पसले दोकानदारसमेत भारी डबलसित चिसापानीको बाटो गरी ढुकुवावासतर्फ गए । हिटौंडामा २।३ दिन मुकाम भएपछि श्री ५ महाराज र श्री ५ युवराजाधिराजको मन फाटघो । श्री ५ महाराजाधिराज "काशी जान्छु" भनी सवारी भयो । अनि मिनिष्टरले ९४ सालपछि भारदारहरूले अंग्रेजलाई लेखिदिएको याददास्तको कागज पल्टनको लाम राखी सुनाए । त्यसै वेला श्री ५ महाराज परेठमा आई रिसाएर पल्टनलाई आसय दिदा पल्टन जत्रतत्र लागे । मिनिष्टरले घोडा चढी पल्टनलाई आऊ भन्ने उर्दी दिएर "श्री ५ महाराजाधिराजलाई फर्काउंछु" भनी बढेर गए । पल्टन भने हुज्जत गरी हिटौंडाबाट निशान नउठाई त्यसै बस्यो । सो कुरा जाहेर हुँदा मिनिष्टरले श्री ५ महाराजाधिराजको हुकुम लिई, आफूलाई बक्सेको अभयको लालमोहर शिरमा राखी, आफ्ना आठपहरिया असी सय जवान साथमा लिई तथा नंगी तरवार हातमा लिई हिटौंडातर्फ आएर पल्टनका हुज्जतवाला अफिसर, अजिटन, हुद्दा र सिपाहीहरूलाई यकैदै बांधी पल्टनका निशान र पल्टन गैह्र आफ्ना साथमा लिएर ढुकुवावासमा श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा हाजिर भए ।

त्यही मौकामा 'आजदेखि श्री ५ महाराजाधिराजको हुकुम चल्यो' भनी तीन शहरमा ऊंयाली पिटाईदिनू' भन्ने मिनिष्टरको पुर्जी नेपालतर्फ चलान भयो । सोहीअनुसार नेपालमा ऊंयाली पनि पिटियो । सबै पगरीहरूले हुकुमीनामाको रुपियां राखी दर्शन गरे । अनि मिनिष्टर र कलाबहादुरले, ९४ सालमा रैबन्दी हुंदा पगरीहरूले घोडा पाल्न पनि सकैनन् । त्यसबाट हजुरको सवारीमा साह्रै बेशोभा भयो' भनी विनति पारी रैबन्दी फुकाईदिए । त्यसबाट खुशी भएका पल्टन र निजामतीहरूले श्री ५ महाराजाधिराजको दर्शन गरे । त्यसका भोलिपल्ट हुज्जतवाला हुद्दा सिपाही १३।१४ जनालाई छानी काटिदिए । अजिटन कप्तानीर बस्नेतलाई झुन्ड्याईदिए । त्यसै दिन सवारी पनि नेपालतर्फ कूच भयो । नेपाल तीन शहरमा गाउं गाउं सब ठाउंका प्रजाहरूले सडक सडकमा हाजिर भई धूपहरू बार्लेर सिन्दूरयात्रा गर्दै श्री ५ महाराजाधिराजको सवारी भित्र्याए ।

त्यसको केही दिनपछि श्री मिनिष्टर माथवररसिंह थापा कलाबहादुरलाई श्री ५ महाराजाधिराज, श्री ५ युवराजाधिराज र श्री ५ महारानी तीनै जनाबाट श्रीपेंच, हुमाउंको कल्की, कंडासहित हीराको माला र तीनफेरा लाखे लाख रुपियाँको खिल्लत बक्सियो । स्वर्णपत्र भन्ने नाउं गरी हीरामोती जडेको तक्मा बक्सिंदा गलामा लगाउने गरेका थिए । निर्भय निमित्त भनी नंगी तरवार बक्सिंदा हातमा लिई हिंड्थे । यी बजीर बहुत शूरा, हकी र शौखीन हुनाले थोरै वर्ष बजीरी चलाए तापनि यिनले ठूल्ठूला काम गरे । यिनले राजा बक्साई पगरीहरूलाई ढुकुवावासमा फुकाइबक्सेको रैबन्दी दिंदा अघिको भन्दा बढाई दिएका हुनाले सबै पगरीहरूले घोडा पाली महाराजको सवारी भएका बखतमा घोडामा सवार हुने हुंदा बहुतै शोभा देखिन्थ्यो ।

यिनै ताका फौज बढाउने मनसुवा हुंदा १९०१ सालका माघमा १९०२ सालका वालीदेखि बाली खुवाउनालाई राजा बक्साई कम्पू दफदरखानाका खरिदार बुद्धिमानसिंह-बाट कामकाज गराई रातदिनभरमा पगरी गैह्रको बढुवा रैबन्दीबमोजिमको खानगी बांधी नासलचौकमा गादीपुर्जा बांडिदिए । पुराना पल्टन ११ माथि राजदल १, महीन्द्रदल १, कालीप्रसाद १, सर्वध्वज १, रणप्रियदल १ जम्मा ५ पल्टन थपी १६ पल्टन तुल्याए । कम्याण्डर कर्णेल १, कर्णेल १ समेत जम्मा पगरी २८२, लयम बहीदार ८०, हुद्दा गोलन्दार सिपाहीसमेत ८७७० लाजिमपिपा ११८२, खलासी ४१८, कालिगड ३१८, बादशाही बाजा ७७, पल्टनिया बाजा १२६, दफदरपट्टि ३८६ जम्मा जवान अघिका र थपसमेत गरी ११६४४ खडा भए । फेरि कम्पनीमा नेपालमा हुने चौतरियालाई नाल २०० र काजी हुनेलाई नाल १०० तैनाथ पाउने रीतको बन्दोबस्त बांधिदिए । गौंडा गौंडालाई तर्जुमा गरी तैनाथ दिएको फांट यस्तो थियो:— नेपालका चौतरिया र काजीके गएको कम्पनी ११, पूर्वपट्टि र चिसापानीसमेतके ६, पाल्पाके ४, प्यूठानके ३,

दुल्लूके २, सल्यानके १, जुमलाके १, डोटीके ६, मध्येसके ९ जम्मा कम्पनी ३८ के जवान १०६७२ कम्पू र कम्पनी-समेतको सब जम्मा जवान २२३१६ खडा भए। पल्टन फोर्नु बढिया छैन भन्ने तजवीज गरी सरकारबाट मंजूर हुँदा भएको लालमोहरको बेहोरा यस्तो थियो:—

आगे हाम्रा नानीहरू र गुरु, पुरोहित, मिनिष्टर, जनरल, भैयाद, चौतरिया, काजी, सरदार, भैभारदार गैह्रप्रति आजदेखि उप्रान्त चांदवाला कम्पू पल्टन अरू कसैको तैनाथमा नराख्नू। जो चांदवाला कम्पू पल्टन फोरी जत्रतत्र लाउने विनति पार्नामा जो पस्ला सो ढुंगा डुवाउने निमकहरामी ठहर्ला। हामीबाट पनि यी कम्पू नफोर्नू भनेर मिनिष्टर जनरलको घरबाहेक अरू कसैका ढोकामा नजानू। बन्देज नाघी कसैका ढोकामा गई जालसाजको काम गर्नेलाई पनि जातअनुसारको भारी सजाय होला भन्ने धर्मको बन्देज बांधिबक्स्यौं इति संवत् १९०१ माल मिति पौष शुदि ११ रोज १ शुभम्.....

यो बजीर माथवरसिंह थापाले गोरखपुरबाट नेपालमा आई दुश्मन कालु पांडेहरूलाई मराउंदा जंगबहादुर कुवरसंग सल्लाह लिएका थिए। उनले पनि आफ्नो बल बुद्धिले भेटेसंम पूरा मद्दत दिएका थिए। फेरि ढुकुवावासपर्वमा पनि सखमाफिक मिनिष्टरको रायमुताबिक कामकाज गरेका हुँदा जंगबहादुरसंग खुशी भई मिनिष्टरले 'मेरा भाइभतिजाका दर्जाबमोजिम दर्जा दिई राखूंला' भनी जवाफ दिएका थिए।

एक दिन "एकसूर्य वैद्यले धमानसिंह राणालाई औषधी भनी विष खुवाएर मारे" भनी मिनिष्टर माथवरसिंहले सरकारमा जाहेर गरे। 'वैद्यले किन विष खुवाई मार्दये ?' भनी जंगबहादुरले कुरा काटे। 'खुवाउने मानिस कायल भइसक्यो, तिमी त्यस्ता कुरा गर्दछौं' भनी मामाभानिजको छेडछाड पर्दा विरोधको बीज रोपिएको थियो।

एक दिन श्री ५ महाराजबाट दुनियां, भारदार, ब्राह्मणलगायत सबैलाई सबै कुराबाट अनेक किसिमको जुलूम भई दुःख हुंदा दुनियां, भारदार, पल्टन गैह्रले टुंडिखेलमा बसी कौशल गरे। "बालक कालमा हामीले नजानी यस्तो जुलूम गर्दा पनि तिमीहरूले किन संझाएनौं भनी पछि श्री ५ जानकार होइबक्सेपछि हुकुम भयो भने हामीले के विनति चढाउनू ? तसर्थ बिराहको हुकुम भएमा नमान्नू" भन्ने कौशलबाट ठहरियो। सोहीबमोजिम कागज लेखी सबैले सहिछाप गरिसकेपछि सो कुरा सरकारमा जाहेर भयो। "श्री ५ को हुकुम नमान्नू भनी भारदारहरूले सहिछाप गरेका मुद्दामा तिमी मुखत्यार भई सबै भारदार जम्मा गरेर यो कुरा हामीले गर्न जानेनौं भनी कायलनामा लेखाई ल्याऊ र काट्नेलाई काटौंला, राख्नेलाई राखौंला भन्ने सरकारबाट हुकुम भयो। अब ती मानिसहरूको कागज लेखाई ल्याउनुपर्‍यो' भनी मिनिष्टरले भने। "सो कागजमा मेरो पनि सहिछाप परेको छ" भनी जंगबहादुरले विस्तार गरे। आफू कायल भएपछि अब मेरो टुपी यिनैका हातमा भयो भन्ने मनमा विचार गरे पनि। अनि आफूले गरेका कुरामा किन डराउनु ? भनी गैह्र भारदारलाई जम्मा गरी कुमारीचोकमा कचहरी गरे। यस मुद्दामा कुनै भारदार पनि बोल्न सकेनन्। अनि जो भएको कुरा कचहरीमा विस्तार गरी 'हामीले गर्न जानेकै छ। हाम्रा कुरामा सहि गर्छौं भने हामी बोल्दछौं, हाम्रा पछि लाग। होइन भन्छौं भने तिमीहरू बोल, हामी तिमीहरूका पछि लाग्दछौं भनी जंगबहादुरले सबै भारदारलाई बुझाए। सबै भारदारले जंगबहादुरको कुरा मंजूर गरे।

त्यस पछि मिनिष्टरका घरमा पुगी उनका सामुन्ने मा कुनै भारदारले पनि नबोल्दा त्यस विषयको विस्तार जङ्गबहादुरले गरे। उनीसंग धेरै कुराको छेडछाड हुंदा मिनिष्टरले रिसाइ "पल्टनलाई के भनी बुझाउँछौ, ? फत्यजंग शाहका पालाका मानिस छैनन्" भनी मिनिष्टरले सोधे। "पल्टनलाई म बुझाउँला" भनी जंगबहादुरले जवाफ दिए। "उसो भए श्री ५ लाई के भनी बुझाउँछौं ? जाऊ, बुझाउन सक्छौ भने बुझाऊ" भनी घानमा जंगबहादुरलाई पारे। जंगबहादुरले सबै भारदारहरू साथमा लिई श्री ५ का हजुरमा भए भरको सबै कुरा विनति गरे। दरबारमा श्री ५ युवराजाधिराजलाई अघिदेखि रिझाई हात लिइसकेका र अरूहरूसंग पनि केही जोड भइसकेको हुनाले यस विषयमा केही नहुंदा सबै जना त्यसै फर्के। यस कुराबाट र अरू साना तिना कुराबाट पनि मिनिष्टर माथवरसिंह थापाको र जंगबहादुरको ईबी परिरहेको थियो।

पछि दरबारमा जंगबहादुरको रवाफ जम्दै आउँदा मिनिष्टरले यसलाई अर्कै जग्गामा पठाउनु पर्‍यो भनी डर देखाएर "श्री ५ बाट बिकाइदाका हुकुम नमान्नू भन्ने बारेका

मुद्दामा तिमीलाई मार्न तयार छन् नमारी छोड्ने छैनन् । किन व्यर्थ ज्यान गुमाउँछौ ? तिमी यहाँ नबस, भागी जाऊ" भनी सुनाए । "यहां जस्तो मामा हुनुहुन्छ भने गरे बिराएको भए पनि मर्नुपर्ने छैन भने नबिराएको कुरामा किन मरुंला ? भनी जंगबहादुरले भने । "के गर्दछौ, दरवारमा मेरो पनि उस्तो जोड छैन , जानैकै छौ" भनी मिनिष्टरले भने । "नबिराएका कुरामा मलाई केको डर छ ?" फनी जंगबहादुरले भने । "श्री ५ राजेन्द्रका हुकुममा मेरा छोरा रणउज्ज्वलको टाउको ल्याउनू भने पनि ल्याउनेछु भने अरूको त के कुरा ?" भनी मिनिष्टरले छनक हाने । "राजाले राह वा विराहको जस्तो हुकुम जसलाई दिए पनि बजाउनू कि ?" भनी जंगबहादुरले सोधे । "राजाले दिएको हुकुम किन नबजाउनू ?" भनी मिनिष्टर जनरलले भने । "उसो भए जस्तो प्रारब्धमा होला सहनुपर्न्यैछ" भनी जंगबहादुर घर फर्के । त्यस दिन-देखि झन् नानातरहको तर्कवितर्क खेल्दै आएका थिए ।

केही दिनपछि मिनिष्टर माथवरसिंह थापाले छाउनी-घरका बीचको छांट झिकी १९०२ साल वैशाख वदि १ रोज ४ देखि टुंडिखेलमा छाउनी बनाउन् आरम्भ गरे । मिनिष्टरमाथि ढुकुवावासका मुद्दामा श्री ५ कान्छा बडा-महारानीको रिस झन् बढ्दै गएको थियो । यो कुरा श्री ५ महाराजाधिराजलाई केही थाहा थिएन ।

एक दिन आफ्ना पक्षका भारदारहरूसंग जाल बांधी काजी जंगबहादुर कुवरलाई मामासंग फुटाएर आफ्ना हात-मा लिई गगनसिंहले कंकेश्वरीमा लगेर धरोधर्म गराए । श्री ५ कान्छा बडामहारानीबाट भित्री संचो सल्लाह गर्दा "मिनिष्टर माथवरसिंह थापालाई नमारी हाम्रो मनोज्ञ चल्ने भएन" भन्ने निर्णय भयो । उनलाई डाक्न पठाई न्हेकनदरवारका कौशीमा ल्याएर एकलै पारी संवत् १९०२ साल वैशाख शुदि ११ रोज ७ का दिन रातको ९ घडी चढ्दा काजी जंगबहादुर कुवरका हातले बन्दुकले हानी मामा नाता पर्ने श्री प्राइम्मिनिष्टर याण्ड कम्याण्डर इन चीफ जनरल माथवरसिंह थापा कलाबहादुरलाई मारे । यिनको लास लगी श्रीपशुपति आर्यघाटमा संस्कार गराइ-दिए । दंगा भएकै दिन मिनिष्टरका छोरा कम्याण्डर कर्णेल रणउज्ज्वल थापाले आफ्ना बाबुको तक्मा गलामा लगाई ३।४ लाखको जुहारत लिएर काजी शेरजंग थापा, लेफ्टेन बालसुन्दर खत्री र सुबेदार रणध्वज थापाहरूका साथमा रातारात गरी विदेशतर्फ गए । मिनिष्टरको सर्वस्व भयो । भीमसेन थापाका मुखिनी जेठी र माहिली दुवै जनालाई मानाचामलको जगाजमीन र नारायणथानका टोलमा घर दिई राखे । त्यसपछि कान्छा बडामहारानीको चमक बढ्यो ।

संवत् १९०२ साल ज्येष्ठ वदि १० रोज ३ मा काजी जंगबहादुर कुवरले वसन्तपुर तहवील लिई कालीबक्स, पुरानागोरख र देवीदल तीन पल्टनको तैनाथका साथै जन-रलमा दर्शन गरे । कान्छामहारानीका छोरा सार्हिला साहे-बज्यूका ददा काजी गगनसिंहले लेटर, श्रीनाथ, राजदल, महीन्द्रदल, रामदल, कालीप्रसाद र शमशेरदल ७ पल्टनको तैनाथका साथै जनरल मान पाई संवत् १९०२ आश्विन वदि ७ रोज २ मा मुखत्यारीमा दर्शन गरे । त्यसै दिन विदेश भागेका काजी अभिमानसिंह राना आइपुगी बडा-कौशी लिएर नयाँगोरख र सर्वध्वज दुइ पल्टनको तैनाथ पाई जनरल भए । चौतरिया फत्यजंग शाहले पनि देशबाट आइपुगेर बज्रवाणी, शेर र सिंहनाद ३ पल्टन आफ्नो तैना-थमा लिए । काजी दलभंजन पांडेलाई रणप्रियदल १ पल्ट-नको तैनाथ दिए । यस्ता प्रकारले १६ पल्टन बांडिए ।

यति व्यवस्था भइसकेपछि सबै चौतरिया, जनरल र मुखत्यारहरूले श्री ५ बडामहारानीका हजुरमा साधसोझ गरी मुलुकको कामकाज चलाएका थिए । श्री ५ महाराज-बाट कान्छा महारानीलाई हुकुम दिएको हुनाले हुकुमी काम कान्छामहारानीबाट चलाइएको थियो । मिनिष्टर माथवरसिंह थापाले सिमलेमा लाठ र मेमसाहेबसंग बन्दो-बस्त गरेअनुसार नेपालमा रहेका रेजिडेन्ट लाइन्डसाहेब र मेमसाहेबसमेत नेपालमा बस्दिन भनी संवत् १९०२ मार्गे शुदि १३ रोज ६ का दिन सरकारमा बिदा भई देशतर्फ गए । उनका बदलामा अर्का बडासाहेब आई नेपालमा बसे ।

यी महाराजका पालामा संवत् १९०३ वैशाख शुदि ३ रोज ५ का दिन ३।४ घडी दिन चढ्दा कीर्तिपुरमा अग्नि-प्रवेश भई २१ घर जले । वैशाख शुदि ९ रोज ३ मा फेरि कीर्तिपुरैमा घेरै असिना पर्दा खेतमा ब्यू पनि रहेन । असिना लाग्नाले बालकहरू पनि धेरै ठहरै भए । यही साल ज्येष्ठ वदि ३ रोज ५ का दिन बिहान १।२ घडी दिन

चढ्दा ह्वोछिढोकाभित्र सुंगुर पस्यो । ज्येष्ठ शुदि ६ रोज ७ सिठीका दिन सिठीको तमाशा हेर्न गएका बडासाहेबलाई सिठीको खेलमा प्रहार गरेका हुंगाले लाग्दा जनरल जंगबहादुर कुवरले खातिर गरी लयनसम्म पुऱ्याइदिए । आषाढ वदि ५ रोज ५ मा टुंडिखेलमा राजाको सवारी हुंदा जनरल जंगबहादुर कुवरले ऐन्प्रेश बांची सुनाए । यी राजा सबैका मोलाहिजामा लाग्ने स्वभावका हुनाले आफू सप्रने र बिग्रने कुराको विचार पनि गर्दैनथे । त्यसकारण यिनका पालामा बहुतै बिकंदर भएको थियो । मन्त्री पनि स्थिर हुन सकेका थिएनन् ।

अकस्मात् १९०३ साल आश्विन वदि ९ रोज ३ का दिन ९।१० घडी रात चढ्दा मुखत्यार जनरल गगनसिंहलाई यटखावरका आफ्ना पूजाकोठामा पूजा गरिरहेका अवस्थामा कुनै एक मानिस छानाछानैबाट आई बन्दूकले हानेर मारी भाग्यो । त्यो मानिस यो हो भन्ने पत्ता लाग्न सकेन । यो खबर श्री ५ कान्छा बडामहारानीकहाँ जाहेर हुंदा महारानी अत्यन्त कोप भई जनरल गगनसिंहका घरमा पुगेर "यिनको लास उठाउन हुंदैन, मुंडको मुंड नजोरी भान्दिन" भन्दै आफ्ना बाहुलीमा नंगी तरवार लिई बाहुली कम्पित गर्दै "विनाकसूर विनाहुकुमले मेरा बजैरलाई भारदारहरूको खेलले मारे । अब श्री ५ महाराज बक्साई निसाब गर्छौं" भनी कोतका शीशमहलमा राज भयो । यनि जनरल जंगबहादुर कुवर, चौतरिया फत्यजंग शाह र जनरल अभिमानसिंह रानाहरूलाई "यस कुराको पुर्पक्ष गर" भन्ने हुकुम भयो । उनीहरूले शोभाशंका परेका भारदारहरूलाई तिलंगा पठाएर पक्री कोतभित्र पाटीमा छुट्टाछुट्टै राखे । जनहीपीछे पालो राखेर काजी कालु शाहीलाई एक खुट्टामा नेल ठोकी काजी सिंहवीर पाडेलाई नेल ठोक्न ठीक पारेका थिए । कुट्नालाई बांसको कोर्रा पनि तयार थियो । १३।१४ घडी रात गएका अवस्थामा श्री कान्छा बडामहारानी कोतको शीशमहलका छिंडीमा राज भई कचहरी हुंदै थियो ।

दैवको इच्छा पनि गजबैको हुन्छ । जनरल गगनसिंह भन्ने मानिस पत्ता लगाउन भारदारहरूको कुरा मिलेन । शीशमहलका भित्री छिंडीमा बसेका भारदारहरूमा शंकै शंकाले आफूसमा बन्दूक तमंचाले हानाहान र तरवारले काटाकाट चल्न लाग्यो । फलस्वरूप कचहरी उठ्यो । महारानी शीशामहलमै राज भएको थियो । त्यसका केही बेरपछि जनरल जंगबहादुरले "मलाई हुकुम बक्से ददा जनरल गगनसिंहलाई मार्ने भारदारलाई पत्ता लगाई सजाय गर्दछु" भनी विनति चढाए । "हुन्छ जंगबहादुर, लौ मार, तैंलाई हुकुम दिएं" भन्ने हुकुम भै जापना बाहुलीको नंगी तरवारसमेत सौंपियो । उनले हुकुम शिरोपर गरी उत्तिखेरै "अहिल्यै हुकुम हुन्छ, हतियार नलिई चाँडो आउनू" भनी भारदारहरूका घरघरमा मानिस पठाई झिकाए । अनि जंगबहादुरले बाहिर आफ्ना तैनाथका तीन पल्टनको घेरा दिई भित्र कोतमा हतियार नलिई आएका फत्यजंग शाह आदि गरेका सबै भारदारहरूलाई हुलेर सामेल भएका सबैलाई काटी मारे । रगत, मासु, हाड र गिंडहरूको रास लाग्दा महाभारतको लडाई जस्तो भयो । कसैकसैले थाहा पाउँदा बाहिरैबाट र कसैले भित्र पसेपछि पनि ढलमा पसी उतैबाट निस्केर भागे । यस्तो संहार भएको दिन संवत् १९०३ साल आश्विन वदि ९ रोज ३ का रात्रीमा हो । यसको नाउं कोतपर्व रह्यो । त्यस कोतमा काटिने, मारिने, मुडिने, धपिने र भाग्नेहरूको नाम यस प्रकार छः—

मर्नेमाः— आफ्ना घरमा दगा परी मरेका ददा जनरल गगनसिंह १, कोतमा मरेका चौतरिया फत्यजंग शाह १, चौतरिया खड्गविक्रम शाह १, चौतरिया नरहरिविक्रम शाह १, जनरल अभिमानसिंह राना १, काजी दलभंजन पांडे १, काजी रणगंभीर पांडे १, काजी रणजोर थापा १, काजी रणसिंह थापा १, काजी गोप्रसाद शाह १, काजी दलबहादुर शाह १, काजी बक्तवारसिंह भंडारी १, कपर्दार वीरकेशर पांडे १, कपर्दार कीर्तिध्वज पांडे १, सरदार भवानीसिंह खत्री १, सरदार समरबहादुर शाह १, सरदार गुणप्रकाश शाह १, सरदार शत्रुभंजन शाही १, सरदार युद्धनरजंग शाही १, सरदार अर्जुन थापा १, कपतान मोहनवीर शाही १, निजको छोरा १, कपतान वीरबहादुर शाह १, बद्रीवान शाहीका छोरा १, कुंभेदार गैंडा मल्ल १, ददा दण्डकेशर १, द्वारे योगराज १, जमादार विष्णुभक्त १, हवल्दार कालु खवास १, अर्दली इन्द्रवीर राउत १,.... १, मारिएका जम्मा ३१ जना भए ।

भाग्नेमाः— कान्छागुरुज्यू नारायण पण्डित १, हेमनाथ

पण्डित १, चौतरिया वक्ष शाह १, चौतरिया बबरजंग शाह १, काजी सिंहवीर पांडे १, काजी कालु शाही १, सरदार दलकेशर पांडे १, कर्णेल वीरविक्रम शाह १, कर्णेल नारायणसिंह थापा १, सरदार सुमेदसिंह कवर १, सरदार जयभद्र अधिकारी १, रणकेशर शाह १, ददा रसिंह १, कपतान कुलचन्द्र राना १, कपतान रत्नसिंह राना १, पूर्णचन्द्र शाही १, कपतान जयविक्रम शाह १, कुंभेदान सिंहदल गुरुङ १, कुंभेदान केशरसिंह राउत १, कुंभेदान भूमिनन्दन पाध्या १, सुवेदार विक्रमार्क मल्ल १, गोविन्द पण्डित १, रघुनाथ ढुंगाना १, जमादार रघुवीर बस्नेत १, लेफटेन भोटु थापा १, युद्धवीर राव १, जम्मा भाग्ने २६ जना भए ।

मुडिनेमा:– खडानन्द पाध्या कुइंकेल १, रंगनाथ खनाल १ जम्मा २ जना भए ।

धपाइमाग्नेमा:– चौतरिया ज्यान शाह १, कौवण्डी जित शाह १, जनरल माथवरसिंह थापाका परिवारहरू १, जनरल रणवीरसिंह थापाका परिवारहरू १, काजी तिलविक्रम थापाका परिवारहरू १, काजी शेरजंग थापाका परिवारहरू १, कपतान भवानीभक्त शाहीका परिवारहरू १, काजी जंगवी पांडे १, कपतान सन्तवीर थापा १, कपतान भैरवबहादुर पांडे १, कपतान कीर्तिवीर थापा १, कुंभेदान बक्तवार हमाल १, कुंभेदान भक्तिकुमार हमाल १, कुंभेदान फौदसिंह कुवर १, कपतान ऐमानसिंह खत्री १, खरिदार ज्ञाननिधि पाध्या १, सुवेदार अजपसिंह १, चोपदार देव पाध्या १, सहदत्त पण्डित १, वैद्य धीरलोचन पाध्या १, जमादार काशीनाथ पाध्या १, सर्दार सर्वजित थापा १, हुद्दा युद्धवीर राउत १, अर्दली दधिराम पाध्याका भतिजा १, द्वारे रत्नवदन १, मुसी धाई १, यिनीहरूलाई र काटिनेमारिनेहरूका जाहानबच्चाहरूलाई समेत "तिमीहरूले यहाँ बस्न पाएनौ, आफ्नो जो भएको धनदौलथ लिई देशमा जाऊ" भनी धनदौलथ लैजान दिएर सबैलाई नंगीपहिरनसंग कोतपर्व भएका भोलिपल्ट धपाइदिए । अभयानन्द पुरीलाई पनि धपाए । यी अभयानन्द भनेका जनरल रणवीरसिंह थापा हुन् । पाल्पागौंडामा रहेका चौतरिया गुरुप्रसाद शाहलाई अघिदेखि नजरबन्दीमा राखेका थिए, उनले थाहा पाई भाग्दा पल्टन त्यसै फिरे । काजी भीमविक्रम शाह पनि डोटीगौंडाबाट भागे । यस्ता तरहसंग नेपालमा दैवी काम भई कोतपर्व भयो । गगनसिंहको लास आर्यघाटमा र अरू कोतमा काटिनेहरूको लास तलतिरका घाटमा लगी जलाए ।

यति काम पूरा भइसकेपछि संवत् १९०३ साल आश्विन वदि ११ रोज ४ का दिन बिहान कोतबाट प्रस्थान गरी हनूमान्ढोकाभित्र पसेर जनरल जंगबहादुर कुवरले श्री ५ महाराजाधिराजको दर्शन गरे । कोतमा भएको सबै हाल विस्तारसंग विनति गर्दा निज जंगबहादुरलाई उत्तिखेरि मुखत्यारी गरी प्राइम्मिनिष्टर याण्ड कम्याण्डर इन चीफ जनरलको खिताब बक्सियो । मिनिष्टरका संमतले उनका माहिला भाइ काजी बमबहादुर कुवरलाई बडाकौसी बक्सियो । साहिला भाइ काजी बद्रीनरसिंह कुवरले कुमारीचोक पाए । काजी जयबहादुर कुवरले च्यांग्रेकौसी पाए । काहिला भाइ कृष्णबहादुर कुवरले कम्याण्डर कर्णेल मान र पाल्पागौंडाको तैनाथ पाए । अरू तीन भाइ रणउद्दीपसिंह कुवर, जगत्शमशेरजंग कुवर र धीरशमशेरजंग कुवरहरूले कर्णेल मान पाए । मिनिष्टरका जेठा दाजु भक्तवीर कुवरले कपर्दारी मान पाए । त्यसपछि मिनिष्टरका अफिसर रणमेहर अधिकारी र सनकसिंह खत्रीले बडाकपतान पाए । अरू सबै पगरीहरूलाई पनि मिनिष्टरले काममाफिक दर्जा बढाईदिए । यस्ता तरहसंग जंगबहादुर कुवरले मुखत्यारी मजबूत पारी राजा बक्साएर मुलुकको कामकाज गरिरहेका थिए ।

नेपालमा यति भइसकेपछि पनि जालसाज चल्दै थियो । श्री कान्छा बडामहारानीले यी मिनिष्टरमाथि दगा गरी आफ्ना पक्षका भारदारहरूसंग संमत जालसाज गरेर मार्ने बन्दोबस्त गरेको रहेछ । सो कुरा मिनिष्टरले धर्माधिकार विजयराज पण्डितज्यूबाट थाहा पाए । "अब मैले फेरि भारदारहरूको निर्मूल नगरी मुलुकको बरबन्दोबस्त गर्न पाइन" भनी संवत् १९०३ साल कार्तिक शुदि १२ रोज ७ का दिन नंगी तरवार, बन्दूक, पेस्तवलहरू लिएर आफ्ना तर्फका पगरी भारदारहरूका साथमा गई बाटैमा फेला

परेका वीरध्वज बस्नेतलाई पहिले मारे । अनि वसन्तपुरका ढोकाबाट भित्र पसी आफूलाई मार्न बिकट बसेका भारदारहरूलाई पछाडितर्फबाट काट्दै र मार्दै केही नासलचोकमा, केही भंडारखालमा र केही अन्यत्रसमेत लपेटा दिंदै र पक्रंदै धेरै भारदारहरू मारी शत्रुको निर्मूल गरे । यसको नाउँ भंडारखालपर्व रह्यो । यस पर्वमा काटिएका र भागेका भारदारहरूको नाम यस प्रकार छ :–

काटिनेमाः– काजी वीरध्वज बस्नेत १, कपतान मानसिंह बस्नेत १, सरदार दलमर्दन थापा १, सरदार वीरकेशर बस्नेत १, कुंभेदान पुरन्दर थापा १, जमादार सिंहवीर १, द्वारे केशरसिंह १, कुंभेदान शक्ति हमाल १, सुबेदार बागसिंह महत १, कपतान उमेदसिंह बस्नेत १, लैनहवल्दार नरजित राना १, कपतान कोकले १ जम्मा मारिएका १२ जना भए ।

भाग्नेमाः– सरदार रणभद्र बस्नेत १, सरदार समरजित बस्नेत १, कपतान जगसिंह बस्नेत १, कुंभेदान कनकसिंह खत्री १, कुंभेदान कालु थापा १, सुब्बा भूरमण जोसी १, कपतान गोठु बस्नेत १, सुब्बा नरशेखर खत्री १, जर्नेल बजीरसिंह १, सुबेदार सम्मान थापा १, सरदार बखतसिंह बस्नेत १, खरिदार कृष्णलाल पाध्या १, डिट्ठा रुद्रलाल पाध्या १. काजी रणवीर राना १, यज्ञशीला केटी १, रुद्रशोभा केटी १, काशिका धाई १, जम्मा १७ जना भए ।

यति काम भइसकेपछि मिनिष्टर जंगबहादुर कान्छा बडामहारानीकहाँ गई 'मलाई कस्तो धर्मपत्र गरिबक्सिएथ्यो । आज मेरै जीउमाथि दगा भयो । एउटी रानीको स्वार्थले गर्दा नेपालको ठुंगा बिगार्न पाइंदैन' भनी महारानीलाई उत्तिखेरै दरवारबाट निकाला गरे । "काशी जान्छु" भनी महारानी एकदेव वैद्यका घरमा बस्न गइन् । साहिला र काहिला दुइ साहेबज्यू पनि महारानीका पछि लागे । श्री ५ महाराज राजेन्द्रविक्रम शाहबाट "म पनि रानीसंगै काशी जान्छु" भन्ने हुकुम भयो । 'हजुरबाट यो काम गर्नु मनासिव छैन, गद्दी हजुरैको छ' भनी विनति गर्दा पनि नमानी जिद्दी गर्दा एउटा कबूल नगरी सवारी हुन हुंदैन' भनी मिनिष्टरले कुरा उठाए । 'यति महीना दिनभित्र नेपालमा आइन भने मेरा छोरा जेठासाहेबज्यूलाई गद्दी दिनू" भन्ने कबूलनामा लेखाई लिए । त्यसपछि श्री ५ महाराज पनि एकदेव वैद्यका घरमा सबारी भई राज भयो ।

यसै दिन श्री ५ स्वामी महाराजबाट ६२ सालमा हरण गरिएको देवता र ब्राह्मणहरूको बिर्ता जफत भएको पाप राजालाइ लागेको छ, सो पाप छुटाउनुपर्छ भन्ने संमत गरी देवता र ब्राह्मणहरूको जफत भएको बिर्ताको सट्टा जमीन दिनू भन्ने हुकुम बक्साउंदा मिनिष्टर र अरू भारदार पगरीहरूले लाखौं रुपियाँ सलामी चढाए । यही साल मार्ग वदि ३ रोज ६ मा हीरालाल झाले दफदरखाना मेगजिन तैनाथ पाई काजी भए । श्री ५ राजेन्द्रविक्रम शाह काशी सवारी हुने हुनाले यही वदि ४ रोज ७ का दिन देखि नेपालमा श्री ५ महाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रम शाहको हुकुम चलाए । त्यस उपलक्ष्यमा ५८ तोपको सलामी पनि भयो । त्यसपछि कान्छा बडामहारानीलाई साहेबज्यू दुइ जनाको टाहाचल बिर्ता र अरू जगाजमीनको समेत सट्टाबापत रुपियाँ, दौलथ, हीरा, मोती, जुहारहरू दिए । यही मार्ग वदि ६ रोज २ का दिन श्री ५ महाराजाधिराज राजेन्द्रविक्रम शाह, श्री ५ कान्छा बडामहानी र साहिला, काहिला दुइ साहेबज्यूहरूको काशीतर्फ सबारी भयो । यसै उपलक्ष्यमा खुशी हुंदा विजयराज अधि धर्माधिकार मात्र भए पनि उनले अब राजगुरुको पदवी पनि पाए ।

यसै साल पौष शुदि ३ रोज २ मा टुंडिखेल लैनभित्र स्याल पस्यो । त्यसको भोलिपल्ट अब उप्रान्त १६ पल्टनहरूका खेतखुवा सट्टापट्टा नगर्नू भन्ने दफदरखानालाई रुक्का भयो । यही शुदि १० रोज १ का दिन लाठ दर्जाका अंग्रेज लैनमा आउँदा यही शुदि १३ रोज ४ का दिन नोछेबैठकमा मुलाकात भई बागघरमा बस्न गए । साथै बढाई पनि भयो । यही साल माघ वदि २ रोज २ मा माहिलासाहेबज्यू उपेन्द्रविक्रम शाहले लाख रुपियाँको खानगी पाए । यही साल फागुन वदि ५ रोज ६ मा गणेश दल पल्टन १ थपी चोभारगणेशमा निशान चढाए । रामदल पल्टनमा दुइ सय नाल थपिए ।

यी मन्त्री बहुत होशियारी र अकलबुद्धिसंयुक्त शूरासमेत हुनाले यिनको ऐश्वर्य बिगारौं भनी भागी मोगलान

गएका भारदारहरूले फेरि दगा गर्न लागे । छड्के पठाएका मानिस जतिलाई थाहा पाएर बीचमै पक्री मार्दै झुन्डघा-उँदै गरे । १९०४ साल वैशाख शुदि १० रोज १ का दिन दगा गर्न आउने दुइ जनालाई पक्रेर टुंडिखेलमा पल्टनले लात हनाई मराए । अर्जवेगीको हात काटिदिए । १९०४ साल ज्येष्ठ वदि १२ रोज ३ का सन्ध्याकालमा अन्नाधुन्न बतास आउँदा भण्डारखालको ठूलो रूख ढल्यो ।

यिनै ताका भोगलानामा रहेका भैभारदारहरूका सल्लाहले फेरि मिनिष्टरमाथि दगा गर्न भनी कुभेदान शेरमर्दन हमाल र जमादार डम्बरसिंह बिष्टसमेत चार जना आई किलागलटोलका उदासका घरमा बसेर बन्दूक भरी दगा गर्ने मौका हेरिरहेका रहेछन् । उक्त कुरा जाहेर हुंदा पल्टन पठाएर उनीहरूलाई पक्री त्यो घर मैदान बनाए । पक्रिएका चारै जनालाई कुटपिट सजाय गरी नेल ठोकेर जेलमा राखे ।

त्यसपछि मिनिष्टर जंगबहादुर कुवरले श्री ५ महाराज सुरेन्द्रविक्रम शाह, श्री ५ महारानी, भैभारदार, पगरी, गुरुपुरोहितलगायतसंग सरसल्लाह गरी "श्री ५ महाराजाधिराज राजेन्द्रविक्रम शाहबाट आफूले रानीसंग काशी जांदा कबूल गरेको यादै नगरी आफ्नो राजगद्दीको माया मारेर भोगलानमा बसी भगुवा भारदारहरूको जालझेलमा लागेपछि अब श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहबाट आर्जेको ढुंगा डुबाउन हुंदैन" भन्ने सबैको सम्मतिले निर्णय गरी 'अब राजगद्दीमा राज गरिबक्सियोस्' भनी विनति पारेर श्री ५ महाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रम शाहलाई संवत् १९०४ साल अधिक ज्येष्ठ वदि १३ रोज ४ का रात्री ४।३ मा नासलचोकका डबलीका गद्दीमा राज गराए ।

यिनले ३४ वर्ष राज्यको भोग गरे । यी राजाका ४ रानीमध्ये माहिली सानैमा स्वर्गे भएकीले त्यस ताका जेठी त्रैलोक्यराज्यलक्ष्मी, साहिंली सुरराजलक्ष्मी र कान्छी देवराजलक्ष्मी सजीव थिए । ज्येष्ठ वदि १४ रोज ५ मा बतासले त्रिशूलडबलीका शालिकको आधा आङ फुट्यो । रातको ८ घडी चढ्दा उल्कापात पनि भयो । यही साल दहचोकमाथिबाट पंचरंगी पछेउरा ओढे जस्ता स्वास्नीमानिस देखिए । यही कार्तिक बदि ९ रोज २ मा अट्कोनारायणको शिर खस्यो । मार्ग वदि २ रोज ४ मा ग्रहण लागे जस्तो पनि देखियो । यही वदि ४ रोज ६ मा ह्लोछेको दक्षिणतर्फको पुरानो बैठक भत्काई साइत हेरेर राम्रो किसिमले नयाँ बनाई तयार गरे ।

संवत् १९०४ साल मार्ग वदि ८ रोज ३ मा पुनर्वसु नक्षत्रर र विष्कम्भ योगका दिन श्री ५ जेठामहारानीका गर्भबाट रात्रीको घडी १०।३० जांदा श्री शाहेबज्यू त्रैलोक्यविक्रम शाह पैदा भए । त्यस उपलक्ष्यमा नानातरहका उत्सव, तमाशा, नाच, कीर्तन, बक्स, खिल्लतहरू भए । १९०४ साल मार्ग शुदि १२ रोज १ का दिनदेखि किताबमा चढेकालाई मात्र बाली खान दिनू, नचढेका जवानलाई नदिनू भन्ने नियम बांधी कम्याण्डर किताब खडा भयो । यही चैत्र शुदि १३ रोज ५ मा सेतामत्स्येन्द्रनाथको रथयात्रा गर्दा इन्द्रचोकमा पुगेपछि रथ ढल्यो । १९०५ साल वैशाख वदि २ रोज ५ का दिन मोठतहवील १ मात्र राख्नू भन्ने बन्देजको लालमोहर गरी अरू १५।१६ तहवील खारेज गरे ।

१९०५ साल ज्येष्ठ वदि १ रोज ६ का दिन दिगन्तलीका देवालयमा बज्र पऱ्यो । ज्येष्ठ वदि ४ रोज २ मा शेर, कुत्ता र बाघ जुधाउंदा शेर र कुत्ताले बाघलाई टोकी दखल पार्दा त्यसै पीरले केही बेरपछि बाघ मऱ्यो ।

उता मोगलानमा गएका बूढामहाराज राजेन्द्रविक्रम शाहले भगुवा भारदारहरूसंग सल्लाह गरी अलौमा बसेर धर्मपत्र गरे । त्यहाँ रहेका भारदारहरूका साथमा गएका ढाक्रे ढुक्रे मानिसहरू जम्मा गरी काजी हीरालाल झामार्फत मेगजिनससेत खडा गरे । रातारात केही फौज बरेबातर्फ पठाएर तहवील लुटी रुपियां ल्याए । सो कुरा श्री ५ महाराजाधिराजमा जाहेर हुंदा रिसानी भई मन्त्री मिनिष्टर जंगबहादुरलाई हुकुम भयो । उनी पनि रिसाई "यी बूढाराजाले नेपालका जालखेलमा पसी भैभारदारहरू सबै नाश पारे । फेरि भोगलानमा बसी जाल कमाउन लागिरहेछन् । यिनलाई नेपालमा नल्याई भएन । यिनको गाथ बचाई पक्रेर ल्याउनू । अरूहरूलाई भने कत्तल गरी आउनू" भनी हुकुमको उर्दी दिएर बडाकपतान सनकसिंह खत्रीको मुखत्यारीमा दुइ पल्टन खटाई पठाए । बडाकपतान अलौमा पुगेर पांच सात हजार ढाक्रे र भगुवा भारदारहरू जम्मा भइरहेका ठाउंमा नेपालबाट गएका २ पल्टन हुली हान्दा कुनै पनि मुख नपरी हातहतियारहरू छाडेर डांका भागे झैं

भागे । उनीहरूको भागाभाम हुंदा पल्टनले बन्दूकले हान्दै र तरवारले काट्दै लमारे । बूढाराजासंग रहेका कपतान कीर्तिवीर थापा र छेमडेलको कालिदासलाई पनि मारे ।

त्यसपछि बूढाराजालाई "नेपाल पाउलाग्नुहोओस्" भनी विनति गर्दा "जाऊ" भनी जिद्दी गरिबक्सियो र हुकुम-बमोजिम बलैसंग मियानामा हाली नेपाल चलान गरे । यसको नाउं "अलौपर्व" रह्यो । त्यसपछि ज्येष्ठ शुदि १५ रोज ६ का दिन श्री बूढामहाराज राजेन्द्रविक्रम शाह नेपालमा आइपुग्दा खानलाउनको संभारका साथै चार्हिदो टहलुवा र पहरा दिई पाटनदरबारमा राखे । केही वर्ष पाटनमै राज गरेपछि काठमाडौंका दरबारमा त्याई छुट्टै खण्ड गरेर हुकुमका उर्दीबमोजिम राखे । यसै बखतमा वसन्तपुर जाने ढुंगाको भरेङ झिंकी बाहिर गाह्रोबाट भरेङ बनाई वसन्तपुरमै जाने बाटो बनाएको हो । यस्ता प्रकारले मिनिष्टरले आनन्दसंग मुखत्यारी गरी वसन्तपुरमै बसेका थिए ।

संवत् १९०५ साल भाद्र शुदि २ रोज ४ का दिन ६ थरका श्रेष्ठ नेवारजातका दुलाहाले डोली मियानामा चढी कलश लिएर दुलहीका घरमा जन्त जानू भन्ने स्थितिको लालमोहर हुंदा दुइचार थर श्रेष्ठहरूले यस रीतसंग विवाह गर्ने गरे, अरूहरूले अघिदेखि आफ्ना कुलमा चलेको रीत छोडेनन् ।

त्यसपछि मिनिष्टरका माहिला भाइ कम्याण्डर इन चीफ भए । साहिला र काहिला भाई जनरल भए । जयबहादुरचार्हि सेकेन जनरल भए । यस्तै तरहसंग मिनिष्टरका भाइछोरामा दर्जा र मान बढ्दै गयो । यही साल आश्विन वदि १ रोज ५ का दिन जनरल, कर्णेल, कपतान, लेफ्टेन, सुबेदार, खरिदारसंमका सुनका तोडा लाउनेलाई आफ्ना चांदमा कल्की लगाउनू भन्ने उर्दी भएको हुनाले त्यस दिनदेखि कल्की लगाउने रीत चल्यो । आश्विन शुदि ५ रोज ३ का दिन श्री पंचलिंगभैरवको यात्रा गरी देवघरमा पस्दा दलिन भांचिएर देवता भइंमा खसे । ध्यांपो ढली मूर्ति पनि कुचियो । यही मार्ग शुदि १३ रोज ६ का दिन फेरि मिनिष्टरमाथि दगा गर्न लागेका मुद्दामा काजी मेघगंभीरसिंह बस्नेतलाई ज्यान माफ दिई नाक खोपिदिए । अरू पांच छ जना मानिस त्यस मुद्दामा काटिए ।

संवत् १९०५ साल पौष वदि २ रोज ६ का दिन श्री ५ जेठामहारानीका गर्भबाट माहिला साहेबज्यू नरविक्रम शाह पैदा भए । यस्ता प्रकारसंग मन्त्री जंगबहादुर कुवर राणाले निष्कण्टक मुखत्यारी चलाए । मध्येस र पाहाडको बरबन्दोबस्त मिलाई लाखौं रुपियां आमदानी बढाएर अघिकाले भन्दा धेरै धनदौलथ ढुकुटीमा थन्क्याए । हात्ती, बाघ, अर्ना, गैंडा, हरिण, मृग, आदि वनजन्तुहरूको शिकार खेली धेरै हात्ती पक्रेर हात्तीसार भराई धन्य कहलाइरहेका थिए ।

मानिसको मनमा सधैं देशदेशावर डुल्ने र नयां कुरा हेर्ने इच्छा हुन्छ । जंगबहादुरलाई पनि त्यस्तो इच्छा भयो । संवत् १६०६ सालमा "अंग्रेज बादशाहको र हाम्रो सिमाना जोरिएको छ । त्यसको फौज, खजाना, हातहतियार, मुलुक दौलथ, आमदानी, खर्च, स्थिति र बन्दोबस्त कें कस्तो रहेछ ? बादशाही तखत बेलायत लण्डन शहर कहां र कस्तो रहेछ ? त्यहाँका भारदार र दुनियांहरूको मिजास कस्तो रहेछ ? अऊसंम हिन्दूस्थानका कुनै मानिस पनि लण्डन बेलायत पुगेर आएका छैनन् । उनीहरूको मुखजवान र अखबारको बेहोरा सुन्दा साथै साह्रा हिन्दूस्थानका राजा, नवाफ र बादशाहहरूको मुलुक लिएको देख्दा सबै ताजूब मान्दछन् । अंग्रेजको स्थान, बल र पराक्रम तहकीकात गर्न अऊसंम हिन्दूस्थान, मध्येस, पाहाड, भोट र चीन कसैले पनि सकेका छैनन् । अब परमेश्वरको कृपा भयो भने म चारधाम पनि गर्दछु । हिन्दूस्थान, बेलायत १२ टापूका बादशाहहरूको बेहोरा र कारखाना के कस्तो रहेछ सबै बुझी उनीहरूसंग दोस्ती गर्नुपरे दोस्ती पनि गर्दछु" भन्ने मनमा विचार गरी आफ्ना माहिला भाइ बमबहादुर कुवर राणालाई मुलुकीखाना र जंगीफौजको अभिभाराको अखत्यारी दिए । श्री ५ महाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रम शाहका हजुरमा बिदा भई भाइ कर्णेल जगत्शमशेर र धीरशमशेर, बडाकपहान रणमेहर अधिकारी, काजी करवीर खत्री, काजी हिमदल थापा, काजी डिल्लीसिंह बस्नेत, लेफ्टेन लालसिंह खत्री, लेफ्टेन भीमसेन राना, सुब्बा सिद्धिमानसिंह राजभंडारी, सुब्बा शिवनरसिंह, सुब्बा पृथ्वीधर उपाध्याय तथा हुद्दा, सिपाही, केटा, पोशाकेसमेत पच्चीस जना आदमी साथमा लिई मुलुक सफर गर्नालाई श्री प्राइम्मिनिष्टर याण्ड कम्याण्डर इन चीफ जंगबहादुर कुवर राणाले संवत् १९०६ साल माघ महीनाका ४ तारीखका दिन चिसापानी-किल्लाको बाटो गरी प्रस्थान गरे ।

क्रमशः

ऐतिहासिक पत्रस्तम्भ

नं. ४३४

स्वस्ति श्री सर्वोपमाजोग्येत्यादि सकलगुणगरिष्ट राज-भारोद्धरणसमर्थेषु श्री श्री श्री जर्नेल भिमसिंह थापा श्री काजि रणधोज थापाका चरणतलेषु इतः श्री सुवेदार भक्त-वत्सल मल्लको सलाम पुर्वक पत्रमिदम् ईत निकः ताहां सर्वदा चरण कुसल मंगल भया हाम्रो प्रतिपाल उद्धार होलाः आगे ईहाको स्मचार पावका सुजसले भलो छः उप्रान्त लख्नौका हवालका अर्थलाई वडासाहव कान्पुरमा आउदा नवाव गर्जुदि हैदरले २०।२२ हात्ति ६०।७० उम्दा घोडा सुनाचादिका हौदा अमारिले सिगारी पाल्कि मिञाना पिनस तयार गरि लिन पठायछः पछि कान्पुरमा वडासा-हेव आयापछि सरसौगात भारि सरजाम लि भेट्न भनि नवाव गयेछः गंगाका पुल्देषि फिरंगिका लस्कर सहरमा अस्रफि रुपया छर्दै वडासाहेबसित भेट गर्‍योः उस विचमा ६०।७० हजार लस्कर नवाफका साथमा सामेल भयेछ फिरंगिका साथमा पनि तिन् पल्टन् काला २ पल्टन् गोरा ज्मा ५ पल्टन् साथ रह्याछन् पछि लख्नौमा नवाफ फिर्या-पछि जापतका सरजाम तिन् ३ कोसका गिर्दमा छौनी वनाउन लागिरहेछ २ तरफका लस्कर सामेल हुन लागि-रहेछन् देस देसबाट पनि सरसौगात लि उकिल्हरू आया भन्या षवर छं. तहकिति गर्न हल्कारा लख्नौ वैढाईञ्चसंग पठायाको छ जो तहाकिति हवाल आवला चरणमा विन्ति गरि पठाउलाः मुलुकका अर्थलाई जमायाको पनि छ जम्न्या पनि छः कंपनि हातहतियार नाल साफ गरिरह्या-छु वाकि १ पट्टिलाई षान्गि रह्याको छः गुन्जार भयापछि १।२ वर्षमा पुग्न्याछः येस जग्गा वक्सनु भयाको छ तपनि चरणका कृपाले होः म चरणैका आधारमा छुः वहुत काहा-तक अर्ज गरुः जाप्रमिन जगत्का माहातारि कल्पब्रीक्ष हुनु-हुन्छः किम्मधिकम् विज्ञेषु इति संवत् १८७१ साल् मीः कार्तिक वदि २ रोज १ मोकाम पदनाहगढि शुभम् – – –

दसैंको टिकाभेटि चह्राई पठायाको छः – – – – –

–०–

नं. २२०

श्री हरिद्वार	श्री षामिद
१	२

स्वस्ति श्री सर्वोपमायोग्यत्यादि सकलगुणगरिष्ट राज्य-भारोद्धरणसामर्थ श्री ३ जनरल दाज्यू भीमसेन थापाकेषु श्री कुलमानसिंह वस्न्यातकस्य सेवापूर्वकपत्रमिदम्. आयां कुसल ताहां कुसल चाहिये. आगे आहांको समाचार भलो छ उप्रान्त षवर बुझ्न पश्चिम्तिर मानिस पठायाका कुरा अघि विन्ति गरि पठायाको हो पद्मनिधि पाध्या र गोविन्द गिरिलाई पठायाको हो. आहांदेषि कालिकुमाउ सोर निस्की अल्मोडाको वाटो गरि गढ श्रीनगर गै देउप्रयागको वाटो ···१···कुरुक्षत्र गरि सुगाठोर सतरुद्रासंम पुगि आयाछन्. अघि भरतपुर नमर्दै अंगरेजले डिकको किल्ला मछध्वज भन्याको दर्वार मारि उहांका कौडी आपुले षानु गरि उसै-लाइ थामि गयाको रलेछ एस पाला भरतपुरमा लडांइ जोरिदा र डिकले भरतपुरलाई मद्दत दिदा भरतपुर मर्‍या-पछि अंगरेजले डिकमा जाइलागेछ. अघि हात लाग्याको किल्ला तलाइ सोपि गयाको हो कुल गरि तैंले भरतपुर-लाई मद्दत दिइस् तं कुल्याहै होस् लडाइं दे भन्दा र डिकले तिमिसित हात् जोर्दैनौं सलुक गर्छौं भनी ललोपतो गर्दा वर्षा पनि लागेछ र अंगरेजले डिकसित सलुक गरि भरत-

पुरमा छाउनि राषि अरु लस्कर पाहाड उतारेछ. भरतपुरका राजाकी महतारि भाइ विजक्दार षजांचि भागि अधि रंजित्सिंहसित मिल्न गयैका रह्याछन्. गयाका वैसाषमा उनका साह पाइ डिक् र अडेरका किल्लादारले किल्लाको मज्बुति गरि सिंहसित मिल्न जांदा र अंगरेजले कस्मिर मंडि कुल्लु चंपा गुलेरका राजारजौटालाई फोर्न्या कुरा हाल्दा उता कल् हाली एताको चढाइ गर्न मन्सुबु गरि आयाको लाठसाहेवले उताको मोहडा फिरायछ लुध्यानामा गै वसिरहेछ. त्यो कुरा सुनि १ लाष फौज ली रंजित्सिंका छोरा षड्गसिंह सतरुद्राका किनारा फुलवट भन्याका किल्लामा आइरहेछ लडन तयारी भयाको छ. २ लाष फौज ली मद्दत दिन रंजित्सिं लाहुरदेषि १० कोसमा आइ वसिरहेछ अंगरेजको र सिंहको लडाइ जोरिन्छ. गंगौलीको पनेरु पल्टनका ३ कंपनि पनि झिकाथो. मेजरसमेत् ३ साहेव ४ कंपनी हवालवाग्मा छ. जर्नेलसमेत ५ साहेव ४ कंपनि सुगाठोरमा छ. ५ साहेव ४ कंपनि गुरुद्वारमा छ. कर्णेलसमेत ६ साहेव कालाका १ कंपनि अल्मोडामा रह्याका छन्. वाजवर्न थापालगायत हाम्रा पहाडी सुवा सुवेदार ज्मादारहरूसित पनि भेट मुलाकात भयथ्यो. हामिले…२… को केहि विगार्न्याको छैन औसर मौसरले अंगरेजको चढाइ भयो तपनि उस्का पैसा षाइ वर्षजना असवाव हात गरि मुलुक कुह्रिरह्याछौं. औसर मौसरले वारि तर्न्या काम् होला त वेलामा हामि चुक्न्याछौंन भन्छन् भन्या षवर ल्यायाछन्. निस्तुक षवर ताहां आयाकै होला, एतावाट फेरि लाहुरसंमलाइ मानिस् पठाउन तयार गरिराष्याछौं ५।७ दिनमा हिंछन्. अव उप्रान्तको षवर जो होला सो पछि विन्ति गरि पठाउंला अंग्रेजको र सिंहको चिह्नाचिन् होइजान्छ कि सलुक हुन्छ. उताको सलुक राष्यो भन्या एतालाइ आप्नु सैचान गर्नुपर्न्या देषिन्छ. ज्यादा ताहांको षैषवर आप्ना कुसल होस् हामिलाई सिक्षार्ति लेष्तै रहन्या काम् गर्नुभया बढिया होला इति संवत् १८८३ साल मार्ग वदि १२ रोज १ मुः दुल्लु शुभं – – – – – – – – – –

—०—

नं. २३१

श्रीदुर्गाजी सहाय
श्री ५ महाराज

स्वस्तिश्री सर्वोपमायोग्य शौर्योदार्यदयादाक्षिण्यादिगुणगणालंकृत राजभारसमर्थ श्री श्री श्री जनरल भीमसेन थापा महाशयेषु तथा श्री श्री श्री काजि रणध्वज थापाकेषु इतः शुभेच्छु चंद्रशेखर उपाध्यायको शुभाशीर्वादपूर्वकं पत्र कृपाले आहां आनन्द होला ताहांको आनन्द मंगल सदा सर्वदा चाहिये येहिते प्रभुसेवकजन सवको पालना होला आगे आहांको समाचार यथास्थित छ उप्रान्त श्रावण सुदि ९ रोज ५ का मितिमा ताहांवाट रवांना भयाको चिठि भाद्र वदि ४ रोज ७ का दिन आइपुग्यो पह्नि अर्थ विज्ञात भयो. लाठ साहवसित भेट मुलाकात वातचित भयाको र मिश्रज्यू विराम हुनुभै परलोकी हुनुभयाको विस्तार अधि अधिका अर्जि चिठिले विस्तार बुझ्या गयोहो. मिश्रज्यू जानुभयाको छ १।२ काम निस्कनन् भन्या हामि सवका चित्तमा भरोसा थियो अकस्माद्दैवले एस्तो पार्‍यो चित्तमा बहुत षेद लागिरहन्छ परन्तु आफुले टालि नटल्न्या ईश्वरेच्छाले मात्र हुन्या कुरा हुनाले चित्तमा धैर्य लि संझनुपर्न्या रहेछ सोइ पाठले चित्तलाइ संझाइ आहां भैपरिआयाको र ताहांवाट हुकुम् आज्ञा आयामाफिक् जान्या बुझ्यासंमको टहल गरिन्छ. आहांका अर्थलाई नयो दोस्ति भैरहेछ हाल् इन्को तरह देष्ता ठूलै दोस्ति राष्या जस्तो गर्छन् वढियै छ. दक्षिनीसित वात्चितैले वन्दोवस्त हुन्छ कि कसो हुन्छ सो जैल्हे आहां वात षुल्ला विन्ति गरी पठाउंला. जान् आदम् साहव र सुइन् टीन साहवसित भयाका कुराको विस्तार अधि पर्सिका चिठिमा लेष्याको हो जाहेर भयो हो. सर्कारी कमराको कुरा अधि जान् आदम् साहेवले गर्‍याथ्या पछि आहां हामिछेउ कसैले भन्याको छैन. वाहिरा १।२ मानिस्का जुवानि साविक सिवानामाफिक फलानु जगा नेपालका ……लाई लाठ साहवका हुकुमवमोजिम् पर्वानां अदालत्का कचहरिमा भैरहेछ भन्या कुरा सुनिरह्याछन्. वल्जलि साहव कलकत्ता कूच गर्‍या हामी गमिले निस्क्याका थिजुन. अवर ताहां विन्ति गरि पठायाको हाजिर्वासिको मुष्तारनामा षलीता र तनुषा भयाको षर्च पनि आइपुग्ला गमि पनि वित्यो कलकत्ता हिड्दिषेर आहांका अपीलवाला र जज्सित भेट गर्नु छ. तेसैमा इ कुरा पनि गरि जे ठेगान् होला विन्ति गरि पठाउंला. हाति २ पठाइदिनु भयाका हिजो हाजिपुर आइपुग्याछन् आज दानापुर कप्तान् हिल् साहेवछेउ षवर पठाजा. उन्ले मानिस पठाउनिमात्रै हात्ति सौपन्या काम होला. इनहरूका मानिसका जुवानि इ हाथि हालुक्वाडिमा पठाउन्या कुरा सुनिन्छन तर २ हथिनी देष्ता फीलवान् इनहरूका वेस रह्याछन् षुशी हुनन्…

सुइटीन् साहवसित षुकुरीका वीडका प्रसंगमा गैंडा तिम्रा तराइका जंगलमा हुन्छन् भन्दा सुनिन्छ पाल्याका पनि छन् कि भन्या वडा साहवले हेर्न्या कुरा चित्तमा राष्या जस्ता डवल्का कुरा गर्थ्या. १ अनुठा घोडाका पनि ताहां कुरा आज्ञा गर्नुभयाको हो सो घोडा आयाको भया तेसका साथमा १ गैंडा पनि पठाउन्या काम भया वढिया हुदो हो भन्या चित्तमा आउंछ जो आज्ञा. मुन्सि अमृतलाल आइपुग्याको षवर अघिका चिठिमा लेष्याको हो विज्ञान भयो हो. दर्माहा थोडो भयो उस् जगामा तेस् दर्माहले कसो गरि निर्वाह होला भनि आगापीछा गर्छन्. जो अघि तजवीज भयाको गराइवक्सनुभया वढिया होला. मलाइ पनि धेर दिन् ज्ञाहां रहन्या काम केहि छैन. षर्च षलीता चांडो वक्सि पठाउनुभया त्यो आइपुग्निमात्र कूच करुला विज्ञेषु किमधिकं मिति भाद्र वदि ६ रोज २ सं. १८७४ साल मुकाम पटना शुभं – – – – – – – – – – – – – – – – – –

नं. २४७

श्रीदुर्गा

स्वस्ति श्री सर्वोपमाजोग्यत्यादि सकलगुणगरिष्ठ राजभारोद्धरणसामर्थ श्री श्री श्री जनरल साहेव भीमसेन थापाका चरणतल इत श्री वषतसिंह वस्न्यातको सेवापूर्वकपत्रमिदम् इत निक ताहां चरण कुसल भया हाम्रो उद्धार प्रतिपाल होला आगे ज्ञाहांको समाचार भलो छ उप्रान्त देसका षवरकन भर्तपुरका राजाले आफ्ना भाइलाइ कइतमा राषि आफ्ना साला दैवान तुल्याइराष्याको रहेछ आफु मर्‍यापछि कइतमा रह्याको भाइले देवान भयाको राजाको सालालाइ मारिकन अंगरेजलाई अव तिमि भर्तपुरको अम्वल गर भनि लेषेछ र भर्तपुरका राजा जो गद्दिमा वस्याकाले पनि आफ्ना फौज वन्दि गरि राषेछ. अंरेजको पनि मिरिटमा वस्याको १० पल्टनमा ६ पल्टन पूर्वतिर गयो ४ पल्टन र अरु ठाउको फौज मथुरामा जंमा भै भर्तपुरमा चढाइ गर्छ भन्या षवर ल्याया. अवप्रान्तको षवर जो मिल्ला सो विन्ति गरि पठाउला वांकि वालषकालदेषि आजसंम चरणैका कृपाले सुषै गरि आज्यौं. एसतर्फमा आउन्या भर्भारदार हल्कारासमेतको षानादानाको ठेगाना लाग्यो मेरा षानगिका तनुषाको ठेगाना भयेन क्या षाइ रहन्या हो मेहरले जिउन्या हुं जो आज्ञा सो सहि विज्ञेषु किमधिकम् इति सम्वत् १८८२ साल मिति ज्येष्ठ सुदि १० रोज ६ मो. डडेलधुरा शुभं – – – – – – – – – – –

नं. २५०

ॐ स्वस्ति श्री गौरीशंकरो जयति

ॐ स्वस्ति श्री सर्वोपरि विराजमान समस्तोपमायोग्य समस्तगुणगणालंकृतेषु स्वप्रतापैवसीकृतसमस्तप्रकृतिषु स्वयशोधवलीकृतदशदिगंतेषु भीमकांतनृपगुणैरुपजीविनां अधृष्याधिगम्येषु सामन्तचूडामणिमरीचिभिरलंकृतपादपीठेषु स्वदोर्दंडसंभृतामितवलाकृष्टधनुर्मौर्वीस्तनितपराजिताखिलारिपक्षेयु इन्द्राद्यष्टलोकपालानां कामवर्षित्वादिगुणगणैर्युक्तेषु यथाकामार्चितार्थिषु अपराधदंडेषु समस्तराजनीत्यानुसाराचरणेन स्वराष्ट्रप्रवर्तितकृतयुगेषु साधुब्राह्मणसेवकेषु श्रीपरभट्टारकेत्यादि श्री श्री श्री श्री श्री महाराजाधिराज राजेन्द्रवीरविक्रम युद्ध शाहदेवेषु इतः श्री गंगाद्वारस्थ श्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्य श्री गोस्वामी श्रवणनाथसमीरिता नारायणस्मरणपूर्वका आशीस्ततयः समुल्लसंतुतराम् समस्त्य तत्रत्यं तत् श्रीपशुपतिनाथप्रसादात्सदैधमानमीहामहेतराम् उदंतस्तु श्रीशिवप्रसादरचना संपन्ना माघ शुक्लपंचम्पां सोम वासरे श्रीशिवादिदेवानां प्रतिष्ठा यज्ञं च भविष्यति तत्र श्रीमतां निमंत्रणपत्रं प्रेषितं श्रीगौरीशंकरेछा एवंविधा जात गजवाहनारोहणरूप अतः अंवावाडी हौदायोग्य उत्तमगजः प्रेषणीयः श्रीमद्भिः मिति भाद्र शुदि त्रयोदशी शुभं भूयात् श्रीः – – – – – – – – – – –

—०—

नं. १६२

स्वस्ति श्री सर्वोपमाजोग्येत्यादि सकलगुणगरिष्ट राजभारोद्धारणसामर्थ श्री श्री श्री जनरल साहव भीमसेन थापा महासयेषु ईत आज्ञाकारि देउऋषि उपाध्याको वेदोक्त शुभाशीर्वादपूर्वक पत्रमिदम्. ज्ञाहां नीक ताहा चरण कुशल मंगल भया हाम्रो प्रतिपाल होला. आगे ज्ञाहाको स्माचार भलो छ. उप्रान्त कार्तिक वदि १३ रोज ६ का दीन हाल–

सुरतको पत्र र येही सुदी ३ रोज ४ का दीन पान् चलान् गऱ्याको हो विस्तार दाषिल भयो हो. हालु कुहाडितिर जानाको क्या डवल रहेछ भनी बुझनलाई कार्तिक सुदि ४ रोज ५ का दीन दानापुर गजाथ्या. वाहांको षवर बुझदा जानलाई तयारी भन्या छ फलाना दिन कुच हुन्छ भन्या ठेमान भन्या छैन भनी वाहाका मानिसले भन्या. काला गोरा २ पल्टन आहा छन् भन्छन् गन्तिमा कति हुनन् भनि बुझदा काला हजार जुवान् छन् गोरा पनि १ पल्टन भन्छन् सव हीसाप गर्दा पंध्र सोह्र सय गोरा छन् भन्या कुरा गऱ्या. नजा सिपाही राषन लाग्याको षवर पनि थियो गै तजवीज गरि लेषियला भन्या पाठले रह्याको थियो. देषियो सय पाचेक भयाछन्. पल्टन भर्ति हुन्छ भन्या कुरा गर्थ्या. हालुकुहाडीतिर काला गोरा क्या कति जान्छन् बुझदा गोरा जानाका कुरा छन् पल्टन जान्छ पनी भन्छन् ५ सय गोरा जान्छन् पनी भन्छन् २ सय मात्रै जान्छन् पनी भन्छन् निस्तुक भयाको छैन भन्या कुरा सुनिया षवर बुझीदैछ जैले जति जाला विन्ति गरि पठाउँला. आफुले बुझदा अैले येताबाट उस्तो गर्मी देषना सुन्नामा केही पायाको छैन ठंडै देषिन्छ भवितव्य जानी सकीदैन. रंजित्सींले कस्मिर मुल्तान् पेसवर कावेलको तरफ दषल गरि मुलुक तवा गर्दा मुगल-हरूले साह्रै दुष्ष पाउंदा तिमिसित हाम्रो दोस्ती वनिरह-न्या छ तिमि ताहावाट वढ हामि येताबाट बढचौं. रंजित्सीं लाई उडाउं भनी रुस्का वादसाहले अंरेजलाई लेष्या वला-यत् साधिपठायाको छ अरे भन्या कुरा पनि दानापुरमा सुनिया. चट्गाउँका तरफ कोई राजा थियो येउटा साईं फकिर पनि वडोआदमी थियो. क्या वातमा तक्रार हुंदा ई २ मिली अंरेजको पल्टन मारिदिया. ब्रह्मपुरा गैह्र पुर्व-तिरका पल्टन चट्गाउ गया भन्या कुरा पनि दानापुरमा सुनिया. निस्तुक षवर कलकत्तावाट टकसारीज्यूका पत्रले जाहिरै होला. आहा देष्या सुन्याको कच्चि पक्कि षवर विन्ति गरि पठायाको छ अप्सर पऱ्याको छीमा गऱ्याजाला ईति सम्वत् १८८० साल मिति कार्तिक सुदि ६ रोज १ मुकाम पटना शुभम् – – – – – – – – –

न. १७९

स्वस्ति श्री सर्वोपमायोग्यत्यादि सकलगुणगरिष्ट राज-भारोद्धरणसमर्थ श्री श्री श्री जनरल भीमसेन थापाका च र-णतलेषु इत श्री कपतान् करवीर पांडेकस्य पाइलग्गु सतम् पूर्वक पत्रमिदम्. इत नीक ताहा चरण कुसल मंगल आनन्द भया हाम्रो प्रतिपाल उद्धार होला. आगे आहांको समचार भलो छ. माघ वदि ४ मा लेषनुभयाको पत्र ऐ सुदि १५ रोज १ मा आइपुग्यो. विस्तार बुझी सिर चह्राञ्युं उप्रान्त ताहाको षैषवर लेषतै रहनु भनि आग्यां आयेछ. वाकी पश्चिमतरफ जान्या सिपाहिहरूले ल्यायाको षवर अधि पनि विन्ति गरि पठायाको हो आजकाल गोदाम षरिद गरि ज्मा गर्न लागिरहेछ. पल्टन पनि ····· तरप ज्मा हुन लागिरहे-छ. तस्अर्थ रंजित्सींका छोरा षड्गसिंलाई भरथपुरको राजाको छोरी दी हातमाला गऱ्या भन्दा सुनिन्छ. जैसिमठ-मा वसि जगा जगामा गोदाम षरिद सोमानसाहीका भाइ-छोरा साथमा छन् भन्या षवर ल्याया. षैषवर बुझन पठा-याका मानिसले ल्यायाको समचार चरणमा विन्ति गरि पठायाको छ. निस्तुक चरणमा जाहेरै होला तस्अर्थ सिल-गढिको षर्षजाना र तोपवन्दुक जिम्मा लायाको थियो तोप-वन्दुक र षर्षजाना बुझाई माघका दिन २८ जादा कुच गर्यौं हाम्रो जस्तो हाल छ चरणमा जाहेरै छ. चरणवाट देषिदिया सर्व वातको उद्धार हुन्याछ विज्ञेषु किमधिकम् इति सम्वत् १८७६ साल मिति फाल्गुन वदि १० रोज ४ मुकाम चलिचलाउ शुभं – – – – – – – –

—०—

नं. ३९६

स्वस्ति श्री सर्वोपमायोग्य शौर्योदार्यदयादाक्षिण्यादिष-डगुणराजिराजितस्तूयमानकीर्तिराजभारसमर्थ श्री श्री श्री जनरल भीमसेन थापा महाशयैषु तथा श्री श्री श्री काजि रणध्वज थापावरेषु इतः शुभेच्छु चन्द्रशेखर उपाध्यायको शुभाशीर्वादपूर्वकं पत्रं. कृपाले आहां आनन्द छ ताहांको आनन्द मंगल सर्वदा चाहिन्छ. आगे आहांको समाचार भलो छ. उप्रान्त आश्विन वदि १० रोज ५ मा ताहांवाट रवाना भयाको चिठि कार्तिक वदि १ का दिन आइपुग्यो पहि अर्थ विदित भयो. काजी रणजोर थापा पैंचिन पुगि साविक दस्तुर ····· को दर्सन हासिल गरी २।३ वर्षका एतातिरका तक्रारले उन्का चित्तमा पैदा भयाको शक् शुभामेटाइ वदस्तुर

सफाइ गरी अर्जीको जवाब तसल्लीनामा वात्साही फर्मानसाथ लि क्षेमकुशलसित आइपुगि आश्विनका दिन ६ जांदा ···७··· को दर्शन गऱ्याको षवर सुनि चित्तमा षुसी भयो इनहरूका चित्तमा हाम्रा उन्सितका मेलको बडो प्रतीत थियेन अब रहेछ भन्या प्रतीत भयो. अतःपर इनले हाम्रा तरफ कैहि नवीन काम गर्नाको तजवीज गर्दा उस्तरफको समेत समाचार नगरी गरैनन् वांकि ताहांको हाल्सूरत सुन्ना देष्नामा आयाको लेष्नै रहनु भनी आज्ञा आयाका अर्थ अघि सुन्या पायाको षवर आश्विन सुदि ५ का दिन रवाना गऱ्याका पत्रमा लेष्याको हो वाहां उप्रान्त ताजा षवर आजकाल विशेष केहि सुनियाको छैन. कोलंगातरफ भन्या जस्ता तरहले सिपाहि षजाना गल्ला अघि जान्थ्यो अझ पनि उसैमाफिक वल्लम्टेर पल्टन् पनि तयार हुंदै जांदैछन्. गल्ला रसद पनि षरिद हुंदै जांदैछ. औ १ लडाइ भै जीत् इन्को भयो निप्टघाको छैन भन्या षवर सहरमा सुनिन्छ मुष्यको जान्या रहन्या कुरा पनि आजकाल केहि सुनिदैन. अलिक दिनमा वलायत्वाट इन्का विवि आइपुग्छन् भन्या कुरा वाजे आदमी गर्छन्. पछि जो देषियला विन्ति गरि पठाउंला. आजकालको नया षवर कौसलमा तजवीज भयाको दुनिआलाइ इलम् तालिम् गर्नानिमित्त कलकत्तामा १ छापाषाना तयार गरी अंगरेजी फार्सी हिन्दवीका पुराना जो छन् सो पनि वाजे अरु नयां वनाउन लाइकन पनि सव इलमका किताव छपाइ कालेज भन्या १ पढ्याउन्या जगा वनाइ उस काममा २५।२० जना अंगरेज हिन्दुस्तानी मौलवी मुन्सी पंडित् मोसद्दि गैरह दर्माहदार तैनाथ गरी वलाइती व हिन्दुस्तानी गैरह हर्मुलुकका आदमीमा जसले ज्या इलमको इरादा गऱ्यो उसलाई षाना पहिनामाफिक दर्माह दी पढ्याउन्या सिषाउन्या र कसैले किताव षरीद गर्न षोज्या उस्लाई लागत दाम लि किताव दिन्या काम जारी गर्नालाई कलकत्ताका अंगरेज हिन्दुस्तानी वकीलाय राजा वाबु नवाव मीर उमराव मर्महाजन वंगालीहरू पनि आहादेषि टाढाका आप्ना भरअमलका असामीयानछेउ पनि उन्का षुशीले भले ····· म् जानि ५।५० जो दिन्छन् उसै जगामा तैनाथ हुन्या अंगरेजवाट सालवसाल तहसील गर्न्या १ माहाल षडा गरि उस् कामको षर्च भर्नागर्न्या तजवीज भयेछ र एसै वातको दुनिआछेउ मगनी गर्नालाई हजार १२ सय फर्द एकै मजमून्का छापियाछन् उनै फर्द दफदर्षानावाट वकीलाय मर्महाजन राजा वाबु जो हाजिर थिया उन्लाई पनि दिया भरअंवल् देहातमा पनि पठाया. १ फर्द मुन्सी काज्मलीले हामिलाई पनि दिन पठायो. मुन्सिलाई डाकि उपाध्याजीलाइ एस्को वेवरा सुनाव भनेछ वेउरा वुझ्याको थियेन र उतिषेर केहि भन्युन डेरा आइ सुन्दा बुझिया आजकल हाम्रा षुसिले जो दिनु छ सहि गरि आप्नु नाम् लेष्न भनि कागज् दियाको हो तेस्लाइ क्या भन्छौ भनि सवैछेउ सोध्न लागीरह्याछन्. हामिछेउ भन्याको छैन भन्यादेषि हामि दोस्रा मुलुक्का रइस् आफ्ना षामिदका तावेदार जस् वषत् हुकुम आयो उसै वषत् जान्या औ हाम्रा मजहवलाइ यस इलम्को दर्कार पनि नाहीं. तसर्थ यो वात हामिवाट कवूल होइसक्तैन भन्या जवाफ दिन आंटघाको छ. एस् मजमूनका फर्द छापियाछन् भनि दरियाफ्त गर्नालाइ नकल् लेषाइ चह्राइ पठायाको छ तसैले विदित होला औ वायलु साहवको १ ····· आजकाल वेलाइतवाट आइरहेछ उससित भेट हुंदा ताहां आप्ना दाजुछेउ पठाइदेउ भनि १ चिठि दियो र येसै षतका साथ पठायाको छ पुगला. वाकि हाम्रा अर्थलाइ १ सालको षर्च महिन्दमलिका हिसावले आयोथ्यो षर्च गरियो. दोस्रा सालका ४।५ महिना बढया साहुले पनि दिक् गर्न लाग्या. षान्या पीन्या काम पनि चल्या भयेन षर्च देउ भनि मुन्सी गैरह तलवदारहरू पनि किज्याउन लागिरह्याछन् मेरा पनि षर्चको तंगी भैरहेछ. षर्चको मेहरवान्गि नभया त तलवदारको पनि मेरा पनि षान्या षर्चन्या कामलाई कठिन भयो चांडो आइपुग्न्या गरि मेहरवानगि भया वढिया होला. वाकि आश्विन सुदि १२ का दिन ताहांवाट रवाना भयाको चिठि कार्तिक वदि १४ का दिन आयो पहि अर्थ विदित भयो. वमदिकदरफको षवर अघि चौतरियाबाट आयाको ताहां पठायाको हो उस्पछि कतैवाट आयाको छैन कतैवाट केहि नवीन षवर आया आहांवाट पनि लेषियला. सवै ठाउंको समाचार रोज जोसन् हुन्या जगा तेही छ ताहां पायाको प्रवृत्ति लेष्तै रहनु भनि आज्ञा आयाका अर्थ अघि सुन्या पायाको षवर आश्विन सुदि ५ मा विन्ति गरि पठायाको हो आजकाल ताजा षवर विशेष सुनिदैन जैल्हे सुनियला विन्ति गरि पठाउला. आजकाल जो भया सुन्याको एस चिठिमा माथि लेषियाको छ विदित होला. विज्ञवरेषु किमधिक मिति कार्तिक सुदि ६ रोज ४ संवत् १८७५ साल मुकाम कलकत्ता शुभम् – – – – – – – –

—०—

नं. १२५

स्वस्तिश्री सर्वोपमाजोग्यत्यादि सकलगुणगरिष्ट राजभारोद्धारणसामर्थ श्री श्री श्री जनरल साहेप भिमसेन थापा महांसयका चरणतलेषु ईतः संगदसि रणसुर भडारिको सेवापूर्वक पत्रमिदम्. ईत निक ताहां चरण छम कुसल भया हाम्रो उद्धार प्रतिपाल होला. आगे आहांको समाचार भलो छ उप्रान्त भरतपुरको षैषवर पाया सुन्याको विन्ति गरि पठाउला भनि चिठि चह्राई पठायाको हो. गंगाराम गुनानन्द कुभैयार हल्कराले कह्याको षवर फिलंगीको र भरतपुरको पुसमा लडाई भयेछ फिलंगीको पल्टन ३२ तुरुक सवार ८ हजार तोप ४ हजार हिन्दुले गाई मान्यांछैन भनि ५।६ सय गाई वयल् अधि लाई विचविचमा गोराकाला किल्लाभित्र पसि फयेर वोलेछ. भरतपुरले पनि फयर बोलि तरवार हाल्दा फिलंगीको ४।५ हजार षेत रह्याछन् अरु साहेपहरू पनि ४।५ जना षेत रह्याछन्. हांसि साहेपलाई कसैले षेत रह्यो भन्छन् कसैले घा मात्रै लाग्याको छ भन्छन्. भरतपुरको लस्कर डेडलाष रहेछ २।३ हजार षेत् येस्का पनि भयाछन् लडाई भन्या भर्तपुरले जितेछ फिलंगी हटि किल्लादेषि ८ कोसमा गई वसिरहेछ कुमैया वाहुनहरू ताहां आयाका छन् विस्तार चरन्मा विन्ती गर्न्याछन् हामिहरूलाई आग्या आया दर्सन गर्न आईपुग्दाहौ भनि अधि विन्ति गरि पठायाको हो आग्या आईपुग्निवित्तिकै दर्सन गर्न आईपुगौला विज्ञेषु किमधिकम् ईति सम्वत् १८८२ साल मिति माघ वदि ९ रोज ४ मुकाम सिलगढि

सुभम् — — — — — — — — — — —

नं. १८३

श्री दुर्गासहाय

स्वस्ति श्री सर्वोपमायोग्येत्यादि शौर्योदार्यदयादाक्षिण्यादिसद्गुणराजिराजित स्तूयमानकीर्ति राजभारोद्धरणसमर्थ श्री श्री श्री जनरल साहव भीमसेन थापा महांशयेषु ईतः श्री उमाकान्त उपाध्याको शुभाशीर्वादपूर्वकं पत्रम् कृगले आहां कुशल छ ताहांको आनन्दमङ्गल सर्वदा चाहिये आगे आहांको समाचार भलो छ उप्रान्त अरु पाया सुन्याको विस्तार प्रथम श्रावण सुदि १० रोज २ का दिन रवांना गऱ्याको विन्तिपत्र पुगी जाहर भयो हो. गोर्नर अम्हिरष्ट साहव राजमहलतक गयाका हावा षाई तवियत नासाज जो थियो सो आराम भै एस्तरफ फिरी प्रथम श्रावण सुदि ६ रोज ५ का दिन चांनक्मा दाषिल भै ऐ सुदि १४ रोज ५ का दिन कलकत्ता कौसलमा सामेल भया. सिपहसालार जर्नैल पिजिट् साहव पनी राजमहल-देषि पश्चिम गयेनन्. गौर्नर फिऱ्यापछि वाटमा भेट नगरी येतै आयी हुगलीका १०।८ कोस तफावत् दरियावमा तल-माथि फिर्दछन् भन्या कुरा सुनिन्छ. प्रथम श्रावण सुदि १४ रोज ५ का दिन चौथा प्रहरमा आहांका किल्लामा ६८ आवाज तोप र्छदस येघार सलक आवाज वन्दुकका भया. क्या हो भनि तहकीत गर्दा मालवाका र राजपूतानाका रजिडन्ट जर्नैल अष्तर्लोनी साहव मोकाम् मेरट्मा जुलाई महिनाका पन्ध्रजि तारीष प्रथम श्रावण वदि ३० रोज ६ का दिन फौत भया. कंपनिका षैरषाह पुराना आदमी थिया गौर्नर साहवले वडो गम् गरी उन्का सीन्वमोजिम गमीका तोप ६८ भया भन्या कुरा सुनिया अष्तर्लोनी साहव फौत भयाको मोकाम सीनको विस्तार अंगरेजी हरफका छापाको नकल येसै चिठीमा जान्छ पढाई मोफसील जाहर होला. कालीसंकर घोसाल वंगाली काशीवासनिमित्त वनारसमा वस्याको छ. तसले राजगीका षेतावको जिकर सदरमा गऱ्याको रहेछ. ३ महिनाअधि गौर्नर साहवबाट घोसाल मजकूरलाई षिल्लत् र राजगीको षेताव येतावाट गै वनारसमा अगस्त्यस् बुरुग साहेवले सपुर्द गऱ्या भन्या सुनियोथ्यो सो अषवारले पनि जाहर भयो हो. साल ७९ मा ईरानका वादशाहको वेरादर फतेउल्ला षां कलकत्ता आयामा राजा सुषमैका छोरा वदरीनाथ रायले आफ्ना वागमा फतेउल्ला षांलाई लैगी जाफत् गऱ्याथ्या. षां मजकूर ईरान पुगी वादशाहका तरफवाट वदरीनाथ रायलाई षिल्लत् र राजगी षैतावका सिपारसको षत गौर्नर साहवका नाम्मा पठायाको रहेछ दाषील हुंदा वदरीनाथ रायलाई तफ्तर्षानावाट तिमीलाई राजगीको षेताव मिल्छ भन्या कुरा सुनाया. भन्या कुरा सुनियो दिनन्. आहांका वडाआदमीमा यो हिन्दुस्तानीसंग पनि मेल राष्न्या षुलासा आदमी छ. भरथपुरका वकील मंगलसिं ब्राह्मन् आहां थिया हालका राजा दुर्जनसिंहसंग इन्हेहरूका नवन्दा तफतर्षानावाट वकीललाई तिमिले हाजीर हुंन्या काम छैन भनि दर्वार आउन्या काम छैन भनि मकूफ भयाको महिना अढाई येकको करीव भयो वकील सहरैमा छन्. दर्वार मकूफ भयाको देष्ता

यन्हेरूको पनि सफाई भैसकिया जस्तो लाग्दैन. पूर्वको समाचार साविकैवमोजिम छ. वेलाइतवाट आउन्या जर्नेललाई कमवर मैयर साहव र फौजहरू अझ आइपुग्याका छैनन्. आहांउप्रान्त जो सुनियेला पछि विन्ति गरी पठाउँला. मुरलीधर तेवारीकी जेठी बुहारी षसिन्. आसौचले आजकल आउंदैनन्. विज्ञेषु किमधिक मिति द्वितीय श्रावण वदि २ रोज १ सम्वत् १८८२ साल मोकाम कलकत्ता तुलावाजार शुभम् – – – – – – – – – – – – –

–०–

नं. १८९

स्वस्ति श्री सर्वोपमाजोग्येत्यादि सकलगुणगरिष्ट राजभारोद्धारणसामर्थ श्री श्री श्री जनरल साहव भीमसेन थापा महासयेषु – – – – ईत आज्ञाकारि देवऋषि उपाध्याको वेदोक्त सुभाशीर्वादपूर्वक पत्रमिदम्. ईत नीक ताहा चरणारवृन्दकुशल मंगल भया हाम्रो प्रतिपाल होला आगे आहांको समाचार भलो छ. उप्रान्त देसावरका हालसुरतका अर्थ यैंगुका ईलाकाको अराकान सहर प्रुम सहर सव जमिन् अंग्रेजको अमल दषल वेसै गरि भयो. षुद ब्रह्माका मुलुकमा पनि अंरेजहरू वढ्दाजान्छन् ब्रह्माहरू भाग्दाजान्छन्. गाह सहर दषल गर्नु मात्रै छ सोहवानहरू षुसि छन्. आश्विन कातिकतक सव दषल हुन्छ भन्या कुरा आजकाल आहापुढो सुनीन्छन्. भरथपुरतीरको हालसुरत पनी पछि उतीरवाट आउन्याहरूसग बुऊदा राजा रणधीरसिं मर्दा उनका छोरा दुर्जनसाल वालष थिया गद्दिनसिन हुन सकेनथ्या. मामा वलदेवसिंह भया. आज दुर्जनसालले फौजकसि गरि जवर्दस्तिसग गद्दिनसिन हुदा केही मानिस पनी मारिया वलदेवसिका कारिन्दाहरू अष्तर्लोनी साहवसग गै अंरेजको लस्कर उठाई राज वलदेवसिको हुन्छ भन्या कुरा अंरेजहरूले गर्दा हामि आपस्का कुरामा तिमिलाई तरफदारि चाहिन्या होईन. तक्रार वढाउनु छ भन्या म पनी तयार छु भनि दुर्जनसालले भन्दा पूर्वको हंगमा विचार गरि साहवानहरूले मुषको लोलोपोतो गरि फौज जाहाताहा विदा गर्‍या. भरथपुरवालाले रुपैया दियाको होइन भन्या कुरा आजकाल सुनिन्छन्. नरजित्सीं पनि वढ्याको छैन. तयारी छ भन्या कुरा उत्तिकै सुनिन्छन्. उन्को मानिस् टेकारितिर गयाको पटनामा आइरहेछ. उ पनि फेरि हामिसंग आयाको छैन हामि पनि गर्‍यौंन. आया आज्ञावमोजिम जवाप दीयला. सुन्याको कची पक्की षवर वींती गरि पठाईन्छ. अप्सर पन्याको छीमा गर्‍याजाला. छीटहरू पनि १५।१६ दीनमा तयार हुन्छन्. वर्सादको मोसम छ आज्ञा आई चलान् गरियला. उप्रान्त म देसावरमा थियां चरणारवृन्दवाट नीगाह राषि विर्ता वक्सनुभयाको छ सोही नीगाह राषि साध लाइवक्सनुभया प्रतिपाल हुन्याछ ईती सम्वत् १८८२ साल मिति श्रावण वदि ६ रोज ४ मुकाम पटना सुभम् – – –

नं. ३४

अर्जि – – – – – – – – – – – – – – – – – – –

उप्रान्त हजुरके येकवालसे सेवक अछि तरहसे है हजुरका मिजाज मोवारका षैर आफि अत रातदिन ··१···से चाहते मनेत रहत है आगे ईहाका हाल अैसा है के मी. कार्तिक सुदि १५ रोज १ को धुवांका जहाज २ वोर १ पीनीस् सोनामुषी वोर १ पीनिस् वोर १ षेलना ज्मा ५ पीनीस जहाज वगैरह प्रताट साहेव पहर दिन वांकि रहे पटना पौचे लाट साहेव धुवांके जहाजप्रसे उतरके डालि साहेवके कोठिमे ग्ये इहां अव २।३ दिन दानापुरमे रहना होगा जो अव हालसुरत उनका होगा चरणमे येतलाय करेगा आगे लाट साहेव कलकत्तासे पटना १५ दिनमे पौचे सो विस्तार चरणमे जाहिर होगा आगे तफजजुल षांवो विन वजानेवालेका षाहीस बडा चरणमे आनेका है तीसका अर्जि पहले ईसके चरणमे येतलाय कीया है जवाव वक्सजाये सर अपसर सेवकका माफ फुर्माया जायगा

अग्यांकारि नीमक पर्वदे सालिग्रामसिका आदाव् वंदगि हजुरमे गुजरे ईति संवत् १८८७ साल मी कार्तिक सुदि १५ रोज १ मोकाम पटना शुभम्–

–०–

नं. ५०

अर्जि – – – – – – – – – – – – – – – – – –

उप्रान्त सुव्वा वाहादुर साहिका भाई अचलधोज साहि

श्रीनगरका रजौटासग थिया वाहां छोडि डडेल्धुरा आइ-रह्याछन्. तहां चरणलाई अर्जि लेषि चह्राई पठाईराष्या-छन्. ईनको हेतु चरणमा भालु हुन्यैछ. वांकि यो साल आउन्या वडोसाहेव भर्तपुरलगायेत् पाहाडतक्का सवै साहे-वलाई छिकि डिल्लीमा कौसल वाधि आफु लुध्यानामा गैर-हेछ गरे. सिहतरफको सर्दार आलुवाले तिस् ३० हजार घोडिको मालिक सिंहदेषी फुटि अंरेजसग आयाको त्यो सर्दार पनि तेसै लुध्यानामा छगरे. तस्ले सिंहतरफको उद्देग देषाउदा सो मंजुर अंरेजले गर्छ कि अन्यत्र जगातरफको काम गर्छ लडाईको काम त मंसिरदेषि पुढो तहकित गर्छ भन्या गलवा सुनिन्छ. यो कुरा ताहां चरणमा जाहेरै होला. सर्वत्रको चौकोसि मजगुति ज्यादा राषनु हुंदा र गारंसगको गरिष्ट पाठ सदाकालै राषनुभैरहेछ र भयाको मुलुक साबुद रहिरहेछ. बुझ्याको विन्ति गुपत पाठले हुन्छ कि प्रगास पाठले हुन्छ. सिंहतरफ पनि १ जोलि ताहा चरणमा प्रतित पऱ्याका आदमी आफ्ना तरफदेषि पठाउनुभया ५।७ हजार रुपैया षर्च लाग्छ त पनि त्यो लाग्याको षर्च कोहि दिन्मा काम लाग्ला कि. येस् कुरामा कसैको भरभोरसा ताहा चरणलाई छैन ई सर्व गल्कट्टा मात्रै हुं. तैपनि कौसलिया-हरू कोहि छन् भन्या येस् कुराको उद्विग कौसमा ज्या ठहर्छ वालषपरको उद्वेगले काम लागला भन्या हेतुले यो कुरा विति चह्रायाको हो. गोदको वालष दाषिल छु. सर अपसर माफ भया चाहिन्छ. वाकि मेरा निज कुराका अर्थ-कन सिद्ध तपसिहरू सदाकालै निराहारै रहंन्छन् भन्या काहुत् पुनिन्थ्यो सो मैले विहोर्नुपऱ्यो १३ वर्ष ढाक्चा भयाको भयो ताहाबाट वक्सि पठायाको षर्च १ विरले लक्ष वीरसग सकिन र निर्धाको साई श्रीदैवै भन्छन् ताहिका चरणैवाटको डाडू गिरी तगेदा भया मात्रै षान पाउन्या छु. पानि सामल षाई यो साल पनि किल्लैका काजमा लाग्याकै छु. जो मेहेर सो सहि. ईति सम्वत् १८८५ साल मिति आषाड वदि ११ रोज १ मुकाम डडेलधुरा सुभम् — — —

ईतः कर्णविर अधिकारिको कोटी ३ सेवा — —

—०—

नं. ९९

स्वस्ति श्री सर्वोपमाजोग्येत्यादी सकलगुणगरिष्ठ राज-भारोद्धारणसामर्थ श्री श्री श्री जनरल साहेव भीमसेन थापाका चरणतल इत श्रीरणदल पाडे श्री दरियावसिंह वस्न्यातको पाइलागु सेवा इत निक ताहा चरण सदा कुसल मंगल भया हाम्रो प्रतिपाल होला आगे आहांको समाचार भलो छ उप्रान्त लाहुरसंम षवर बुझ्न पठायाका मानिस-हरू आईपुग्या. उनिहरूले पाया सुन्याको समाचारको विजि-निस् र लमजुङको धर्मिन्यागाउं वस्न्या वनमालि पंथ रंजि-त्सिको गोर्षाली पल्टन्मा सुवेदार भयाका रह्याछन्. वन-माली पंथसित भेट भयेछ र तिमीहरू काहावाट आयौ भनि सोध्यायाछन्. फलाना जगावाट आयाका हुं भनि आहांवाट जान्याहरूले भन्याछन र वनमाली पंथले मलाई चिठि लेष्याको रहेछ उ चिठिसमेत चह्राइपठायाको छ चरणमा पुग्ला. समाचारको विजनिस्मा वडा वडा मानिसहरूले भन्याको समाचार.....सुवेदार ज्मादार षाल्सा महाजन् जीमिदारहरूले कस्ताको समाचार हो कोहि कुरा साचो झुटो होला यो तजविज चरणवाट हुन्याछ इति सम्वत् १८८३ साल मिति पौष वदि ११ रोज ३ मुकाम डडेल-धुरा सुभम्

—०—

नं. २५८

श्रीदुर्गायै नमः ।

स्वस्ति श्री सर्वोपमानोपमेयशौर्योदार्यादि तकलसद्गुण-गणालंकृतराजिराजित राजभारोद्धरणसामर्थ्य श्रीश्रीश्रीश्री-श्रीमत् कम्यान्डर इन्चीफ जनरल साहब भीमसेन थापाजीक योग्येषु । इतः बालाशंकरस्य सशस्त्राशीर्वादपूर्वक पत्रमि-दम् । अत्र कुशलं तत्रभवतां सर्वाङ्गेषु कुशलं वांछामि । अग्रे वृन्तान्तम् । असी महीने २ का हुवा । मेरी अर्जी सर्कारके चरणोमे नही पहुंची । गरीब पर्वर गेरै । सबब इसका ये है । बन्दा अपने छोटे भाइकी शादी कर्नेके वास्ते पटियालेमे गयाहुवा था । सो सर्कार्के इकवालसे । बखूबी शादी कर्के दिल्लीमे हाजिर हुवा हूं । ज्येष्ट वदी ४ रोज मे । वैद्यराज एककृष्नजी दिल्लीके डेरे दाखिल हुवे । वारह रोज मुकाम किया । मगर दिल्लीमे नहीं आए । दिल्लीके बाहर वागमे डेरा किया था । सो दिल्लीमे जो कामका बिलबन षानेकी थी उसका सरंजाम कर्के ज्येष्ट सुदि

अतिपदा रोजमे दिल्लीसे कूंच कर्के लाहोरको गए । आजतलक चिठी लाहोरसे कोई आई नही है । वास्ते इतिलाहके अरज रखता हूं । बन्दा सर्कारके चरणोसे बहोत पर्वर्शका उम्मैदवार है । जो कार खिजमत मेरे लायक होय सो । सर्कार्से आज्ञा होती रहे । तो मेरे हक्कमे बेहेतर है । पर्चा अखबारका मैने अर्जीके साथ भेजा है सो सर्कारमे पहोचता है । सं. १८९३ द्वि आषाढ वदी १० रोज ६

अर्जी बालाशंकर ब्राह्मणकी ।।

—।—

नं. २७३

अर्जी — — — — — — — — — — — —

उप्रान्त गान्दुकमा लाप्चा र भोटया दुइथर आफुसमा नमिलि दुईथरको ठगरा हुंदा भोठघापट्टिवाट ठिल्ला भन्याका लाप्चालाई काटिदिदा रयत् रयत्मा पनि लाप्चापट्टि एकतरफ भोटयापट्टि एकतरफ भै लाप्चाहरू सवै जोरिई एक दिनको वाटो वर आई वसी रह्याछन् भोटयाको लाग्यो भन्या हामि लाप्चाहरूलाई एउटा पनि राख्याछैन हाम्रा वलले पुगेन तिमीहरू वल देउ भनि काजि येक्लाथुप्को भाई येक्जिरुंलाई सुषीममा वस्न्या लाप्चालामाहरूले तिन् चिठि लेष्याको रहेछ गान्दुगमा आफुस्मा ठुलो ठगरा भयेछ अव लाप्चाहरू सुषीमका मुलुकमा रहन कठीन छ समझ्ह विहायापछि आफुले भन्या जस्तो भयेन भन्या सवै लाप्चा धर्माका मुलुकमा जानान् भन्या जस्तो छ मलाई आयाका चिठि इनै हुन् भनी येक्जिरुंले चिठी देषाउन आयो । भोटया अक्षरका चिठि रह्याछन् चिठि ताहा चरन्मा चह्राई पठायाको छ तेहि चिठिले विस्तार जाहेर होला अव उप्रान्त बुझि जो पायाको खवर लेषि चह्राई पठाउदै गरुला ज्यादा वया लेखौं सर अप्सर माफ गर्न्याजाला ईति सम्वत् १८९० साल मिति भाद्र अधिक वदि ५ रोज ४ मुकाम ईलाम गढि शुभम् — — — — — — — —

लप्टेन हेमदल थापाको कोटि कोटि सेवा — — —

—।—

नं. १३३

स्वस्ति श्रीसर्वोपमाजोग्येत्यादि सकलगुणगरिष्ट राजभारासामर्थ श्री ३ लेफ्टेन भवानिभक्तसि षतृकेषु ईत लोकरमन ऊपाध्याय देवरिषि ऊपाध्याय ज्मादार नाहारसि थापा सालिग्रामसिका सुभासीर्वाद सलामपूर्वक पत्रमिदम् ईहां कुसल छ ताहा तपाईको कुसलमंगल चाहीन्छ आगे यांहाको समाचार भलो छ उप्रान्त डि ..... न्या गौस महमद षां महता रा .....पुतलीको नाच वेस छैन भन्दा रह्याछन् अंरेजहरू हीन्दुस्तानिको कसैको नाच हेर्दैनन् ईनीहरूलाई वोलाई वोलाईकन नाच गराउछन् ईनको हामीहरूले पनि देष्यौं गोराको पल्टन् जम्न्या तोप्को सलक् गर्न्या अषवर बादसाहको मजीलीस जम्न्या सव् ज्यानवरको नकल् गर्न्या वहुतै वढिया गर्दा रह्याछन् । याहांका साहेवान लोग मीर उम्रा वहुत् येस् नाचको वहुत तारिफ गर्छन् नेपाल जान्छौं भन्या र हामिले पनि सल्लाह दियौं ईनलाई नेपाल पुग्न्या काम गरिदिनुभया वढिया हुन्या छ सो तपाईवाट गर्नैहुन्याछ वीज्ञेषु कीमधीक मिति माघ वदि ७ रोज ३ सम्वत् १८८८ साल मुकाम पटना सुभम् — — — —

—।—

नं. २५७

श्री चौतरिया

५

स्वस्ति श्री सर्वोपमा जोग्यत्यादि सकलगुनगरिष्ठ राज भारोद्धारणसामर्थ श्री श्री श्री जनरल भीमसेन थापा महाशयषु ईत श्रीकीर्तिध्वज पांडेको पाईलागु सतम् पूर्वक पत्रमिदम् ईत नीक ताहां कुशलमंगल सदासर्वदा चाहिय आगे याहांको समाचार भलो छ भाद्र सुदि ३ रोज ६ का दिन लेषी पठाईदिनुभयाको सिक्ष्यापत्र आश्विन वदि २ रोज ६ का दिन आइपुग्यो विस्तार बुझी सिर चह्राया उप्रान्त मनिराम विष्ट साह्रै दुष्यो र भदौका ८ दिन जादाको सायत्मा जान सकेन अव पनि मनिराम विष्ट भन्या जान सक्न्या ढवल छैन डोली चढि सिलगढी गैरहेछ मनिराम विष्टको भाई भान्देउ विष्ट र फेंतु साउन जान्या सल्लाह भैरहेछ फेतु साउनलाई ठिकाई पठायाको हो याहां डंडेल—

घुरा आईपुग्यो भरैभोलि सिलगढी जान्छ इनिहरूका हिन्न्या वस्न्याको ठेगाना भै हिड्यापछि विस्तार विन्ति गरी पठाउन्या काम गरुला बोध्या पंडालका कुरालाई पनी आज्ञा आयाबमोजिम हरिदत्त भट्ट र वोध्या पंडाललाई जोरी कुरा सुझ लागीरह्याछौं ईन्का कुरा यांहां छिनिन्या रह्याछ भन्या छिनी विस्तार विन्ति गरी पठाउला छिन्न सकिन्या रहेनछ भन्या जौरि ताहिं पठाई दिन्या काम गरौंला मेरा अर्थलाई र तपाईंका गोदका वालष हुं आज्ञादेषि वाहिक छैन आग्यैबमोजिमको काम गरुला लाठ वस्याका ठाउमा भयो लाहुर तरफ भयो आफ्ना प्रतीतको मानिस पठाई रणजितसिंको र लाठको कसो कसो भयो त्यो षवरसमेत बुझि लेषि पठाउन्या काम भया बढिया होला भनी आग्या आयछ आग्याबमोजिम आफना प्रतीतको मानिस पनी षटाई पठाउन्या काम गरुला अधि किर्तसिंले त्यो षवर ल्याउंदा र पछि ज्मादार जुद्धविर थापाका छोरा पाल्पा पल्टनमा अमल्दार भयाको रहेछ प्रयागका मेलामा गयाका रह्याछन् उतैबाट मथुरा डिल्लिको बाटो गरि लाहुर पुग्याका रह्याछन् तस्तै वेलामा लाठहरूले रणजितसिंछेउ वैठन् साहेव डाकदर साहेव मेजर साहेव तिन साहेब वकील पठायाका रह्याछन् तिन्का भेटघाट हुंदा रणजितसिंले गर्‍याका ठांट् घोडाका सवारका पोसाक २।३ हजारको लालैलाल २।३ हजारको वसंतिवसंती २।३ हजारको सपेतैसपेत २।३ हजारको स्याहैस्याह २।३ हजारको सवुजैसवुज यस्तै गरि रंरंको पोसाक र घोडालाई उस्तै पोसाक गरि भारि असवाफसित भेटघाट गर्‍या सरसौगादको भन्या हामिलाई थाह भयन भन्न्या षवर ल्याउदा अंगरेजको र सिहको आजसंम भन्या मिलापै देषिन्छ तर पनि लाठ सिमल्यामा गै अडिरहेछ घा कटक भन्याको संगसंगै हुन्छ तिनहरूको क्या क्या डवल रहेछ सो षवर बुझि ल्याउनु भनी मैले पनी मानिस पठायाको छ फिर्‍याका छैनन् फिर्‍यापछि जो षवर ल्याउनन् विस्तार विन्ती गरी पठाउला बाँकी गौंडा गौंडाको पल्टन कंपनीका हाजिरलाई सर्दार सत्रुभन्जन साहीको नाउमा लालमोहर आउदा सो लालमोहर लि ...१... वक्स कंपनीका ज्मादार २ वहिदार २ हुद्दा सिपाही जना १६।१८ आयाका रह्याछन् ...२... पल्टनका ८८ सालमा षोसि पर्जनि नहुंदा ढाक्घा भन्या १६ जना रह्या षानगि भन्या ६ रह्या पजनी छैन घरघर जाउ भनि ढाक्घाहरूलाई सुनाईदीनु भनी सुवेदार ज्मादारहरूलाई अह्राईदियां र उनले पनी सो माफिक सुनाईदियाछन् सुनाउदा ...३... का गौंडा जानी तपाईका नाउ सुनी आयांथ्यु विदा वक्सनुभयो त घर क्या नाषले जाउ योटा राहादानी गरीदिनू भन्या तिर्थ गर्न जादा हुं भनी ढाक्घाहरूले भन्या गौंडामा आयाका सिपाहीहरूलाई राहदानी दिन पनी सकिन्दैन षानगिले भन्या पुग्दैन अब तिमिहरू क्या भन्छौ भनि सोद्धा जस्ता तरहले हुन्छ हाम्रो पालना हवस् भनी भन्या उसोभया षानगि भन्या फुट्न्याछैन २ मिलि १ षानगि षान्छौं पल्टनका टहलमा पालासित १ जनाले रहन्छौ १ जनाले आफनु काजकाम गरौंला भन्छौ भन्या त्यो षानगिले नपुग्याका चार जनालाई मेरा षानगिमध्ये ४ षेत र देसदेसमा षवर बुझन जानपर्‍यो भन्या मैह्राको डेढ डेढ रुपयां थपिदीउला षवर बुझन जानुपर्न्या अरू ...४... काज पर्‍यो भन्या सवैले सामेल हुनुपर्ला क्या भन्छौ भन्दा कवोल गर्छौं भन्या र १२ जनालाई ६ षानगिमा मिलाई नपुग्याका चार जनालाई मेरा षानगिमध्ये दि रैवन्दीबमोजिमका पगरी हुद्दा सिपाही लाजिमा गैह्र जवान परैट्मा लयन षडा गरी लयनदेषि वाहिक ६ षानगिमा मिलायाका भाई छ जना हुन् मेरा षानगिमध्ये राष्याका ई चार जना हुन् भनी जनाई अरू लयनका सिपाही षसोषास हाजिर दि कोतमा रह्याका षर्षजाना असवापस्मेतको फर्द उतारि हाजिर लिन आउन्या ज्मादार वहिदार हुद्दा सिपाहीलाई बुझाईदियाको छ तेस्मा रैवन्दीवमोजिमका नालको षानगि दवाई षायाको छ भनी कालकला हामीलाई कसैले कायल गरायो भन्या दवाई षायाको दुना तिरौंला भनी श्रेस्ताको कागत लेषिदियाको छ विस्तार उनैहरूबाट जाहेर होला आफुले षायाको छैन षाईन्या पनी छैन गौंडामा आयाका सिपाही थामनुपर्दा सर्दार सुवेदार अरू पगरी सवासयको सल्लासित षानगि नफोरी भाई मिलाई सिपाही थामन्या काम गर्‍याको छ सो विस्तार ...५... साहेवका हजुरमा पनी जाहेरै छ तेस्ता जानअजान माफ भयाजाला यांहाका षैषवरका अर्थलाई सुब्बा चतुर्भुज मल्ल कुमाउ गयाको .. ५... साहेवका चिठिवाट मालुम भयोहो अरू षवर आजकाल जथास्थितै छ अब उप्रान्त जो पाया सुन्याको विन्ति गरी पठाउदै गर्न्याछु आफनु कुसल क्षैम र सिक्ष्यापत्र आउदै रह्या सिक्ष्यामाफिक्को काम गरुला विज्ञषु किमधिकं ईति सम्वत् १८८८ साल मिति आश्विन वदी ६ रोज ३ मुकाम डंडेलधुरा शुभम् — — — —

—०—

नं. ३८०

स्वस्ति श्री सर्वोपमाजोग्यत्यादि सकलगुणगरिष्ट राजभारोद्धारणषड्गग्राहिकसामर्थ श्रीश्रीश्रीश्रीश्री दाज्यू जनरल भीमसेन थापाका चरणतल ईत श्री रणबीरसिंह थापाको साष्टांग दंडवत् कोटिकोटि सेवासेवापूर्वक पत्रमिदम् चरणका आसिर्वादले याहां नीक तांहां पाछ कुल आनन्दमंगलचरणारधीर हुनुभया हाम्रो सब वातको प्रतिपाल ऊद्धार होला आगे यांहांको समाचार भलो छ ऊप्रान्त तुलसीपुऱ्याको र भृंगाको अधि पनि तकार पऱ्यैको थियो पछि यहि लाग्दा असारमा दुवैको लडाई भयछ भृंगाले तुलसीपुऱ्याकी कप्तान निहालसि १ सुवेदार ३ सिपाही ५०।६० जना मान्यो। तोप ३ र गेगलिको गढिसमेत लियो भृंगाले जित्यो तुलसिपुऱ्याले हान्यो भन्या समाचार ल्याया र हो होईन निस्तुक बुझ्न पठायाको छ आउन्याबित्तिकै बिन्ति गरि पठाऊला अच्यालभोलि मानिसहरूले हौराहा गऱ्याको सुन्दा ऊदेक लाग्छ यांहांको कुरा ताहां ताहांको कुरा यांहां नभएको मनपरि कुरा हौराहा उडाई हिड्दछन् नजान्या मानिसहरूलाइ त सांचो हो भन्या पार्छन् विग्यचरणेषु ईति सम्वत् १८९१ साल आषाढ वदि ११ रोज ४ मुकाम पाल्पा तानसि शुभम् – – – – – – – – – –

—०—

नं. १६१

अजि – – – – – – – – – –

उप्रान्त मेटकलफ साहेव गवरनर ईलाहावादके षुस्किके रास्ते हजारिवाग होते ईलाहावाद गये ४।५ रोजमो ईलाहावाद पहुचेगे १ तारिष फरवरिको ईलाहावादमो वडा षाना साहवान लोगोका वो वडि रोसनि तैयारि नाचत्मासा वो अमिरउमरावोका हाजरि मुलाजमत होगा वो उसि रोजसो ईजलास भि करेगै आगे राजा रनजितसिंहका नाति षेसौरके लडाईमो षेत आया राजा भि उसितर्फको गये अैसा षवर सुन्नेमो आता है पिछेसो जो हाल होगा येतलाये करेगा आगे श्री लोकरमण उपाध्याय जिनों साहेव कलक्टरका मुलाकातको गये साहेव मजकुरने वडि षात्रीदारीसे मुलाकात किया षैषवर पुछा आवोर साहेव मजकुरने हजुरके सीलसिला सलतनत वन्दोवस्त गैरहका वडा तारिफे करने लगेवो कहने लगेके श्रीजनरल साहेव अैसा दानाइ वन्दोवस्त करनेवाला सरदार हिन्दुस्तानमो दुसरा कोई नहि है हमारे विलायतमो पादसाहके हजुरमो तारिफ होता है उपाध्याजिने भी उसिमोताविक चरणका तारिफे सब बयान किया गुलाम भि साथै था आगे गुलामके षानगिका कुछ सर्फेन फुर्मायागया श्री पंचमि भि आपहुचा अब गुलामको हजुरके चरणसो सवाल उमैदईह हैके देवोरिषि उपाध्याका खानगि गुलामको वक्साजायेके गुलाम अपने हक मतलवको पहुचे आगे गुलाम षाबिन्दके येकवालसो जैसा कामकाज पैरषाहिसाथ कर्ता है वो जिस लायेकका है सब हाल ईहांका श्रीमुषिया गंगादत पाध्याजि वो षरिदारजि वो डिट्टाजिसो रोसन होगा सर अपसर गुलामका छिमा माफ फुर्मायाजागा हजुर षाबिन्द मातापिता अन्नदाता है ईति सम्वत् १८९१ साल मी माघ वदि ८ रोज ६ मोकाम पटना शुभम्– —

ईत अग्याकारि सदा सेवक गुलाम सालिग्रामका
कोटि कोटि सेवा सलाम चरणमो गुजरे शुभम्–

—०—

नं. २४

हाति ६ चांदिका हौदासमेत कार्चुपि ऊल घोडाको रथ १ कार्चुपि काम गऱ्याका १०१ घोडालाई चांदिका हैकल जति रकम कपरा उति रकम एक सये एक जति भाडा दिया सुनका फिकदानिसमेत सुनका दिया यो सब रकम हाथिसमेत आफ्ना हवेलिदेषि बाहिर फिजिदिया चारैतर्फ सिपाहि राषिदिया घोडाप्रमृति सब वाहिर राष्या र दुनियांलाई देषाया फेरि नोनिहाल सिलाई भन्या यो सब कार्षाना मैले हजुरलाई चह्रायां भन्या नौनिहाल सिंले आफ्ना मानिसलाई उठाऊ भन्या र स्यामसिंले भन्या दिनत मैले हजुरलाई चह्रायां तर रणजितसिंले नदेषि नउठाउ भन्या उठाउन दियेनन् फेरि रंजितसिं र लाठसाहपसंग भवारि भै सर्दार स्यामसिंले दियाका ,घटिभर हाति थामि रंजितसिंले लाठलाई देषाया लाठले देष्या र मुषमा अउंलो हालि लाठ गयो तसअर्थ स्यामसिंको बहुत वडाई भयो सवैले आचर्य मान्या एतिको दौलथ दिष्याछ र छोरिलाई पालकिमा चह्राई अनमाई दियो र नौनिहालसिं तिनै रानिलाई

लि अम्वर सहर फिऱ्या रंजितसिंप्रमृति सव सर्दारहरू र फिरंगि लाहुर उतैबाट गया म पनि अर्जि लेषनानिमित्त अम्वर सहर फिरिआयां अब लाहुर जान्छु फिरंगिको विदाई हुनं बांकि सब विस्तार चरणमा आई गरुला मैले षांडै आउनपर्छ कि २।४ मैन्हा वस्नु जो आज्ञा आउंछ सो गरुला ज्ञानाजान माफ ईति संवत् १८९३ साल मिति फागुण सुदि ५ रोज ७ मोकाम अम्वर सहर आलुवालेके कठेरे शुभम् – – – – – – – – – –

केसरसिं राउको सलाम सतम्

–०–

नं. ४३

श्री ५ सर्कार

१

अर्जि – – – – – – – – – –

उप्रान्त माघ सुदि ५ रोज ६ का दिन ३ घडि दिन चढे कुम्भ लगन्मे ईहां भुमिकप् हुवा आगे साहवलोगोंके जुवानि येह मालुम हुवाके अंगरेजि जौनके महिनामो लाटसाहव कलकतासौं ईसतरफ पछांके मुलुक गीरि सैर वास्ते आवैंगे आगे डिल्लिके वादसाहके पोता हाजीमीर्जाका दरवक्स डौल्लिसो ईहां पटनामो आयेहैं ईनके साथ २००० आदमी और हाथि घोडा ग्रैह साथमो है सेवकको २ दफे अपना मौषतेयार भेजके वुलाया सेवक तव लाचार होके उनके ईहां गया उनहनेने कहाके हम नेपाल जाने वास्ते डिल्लीसो ईहांतक आयेहैं सो हमारा सोगात चीटि अपने...१... मो लुम भेजदेवो सेवकने कहाके हम वगैर हुकुम ...१... के भेजने नसक्तेहैं तव उन्होने कहाके हमारा षाली चौटि भेजके जवाव भगवायेदो तव सेवक लाचार होके ...१... के ईहांका पत्र जानके ईसी अर्जिसाथ चढाये पठायांहै गुजरेगा ईस पत्रका जवाव जल्दि षांवन्दि फुर्माके वक्साजायेके गुलाम उनको देदे आगे सेवकका दर्माहा २ सालका अवतक वक्सीस नफुर्मायागया गुलाम वहुत दिग्दार होरहाहै षांवन्दि फुर्माके दोनो सालका दर्माहा वक्साजायेके गुलाम हकको पहुचै सर अपसर सेवकका छिमा माप फुर्मायाजागा मी. माघ सुदि ७ रोज १ सं. १८९३ साल शुभम् – – –

इत अग्याकारि सेवक सालिग्रामका कोटि कोटि सेवा सलाम जुनावमो गुजरे शुभम् – – –

–०–

नं. ४१५

श्री ५ सर्कार

१

। खवर दिल्लीकी । हजूर जहापना वादशाह । वदस्तुर । विचवुतव साहवके तशरीफ रखते हैं । हजूरकी तवियत ज्यादा विमार होनेके सववसे । वलीअहेदके नौकरोंमेसे कोही आदमीने तामस साहव रयीडंटसे कहेदिया । वादशाहके मरनेको खवर आगई है । किलेमे वलीअहेदका वन्दोवस्त होजाये तो वेहतर है । येह वात सुनके तामस साहवने मेघजीनखानेमे हुकुम भेजा । एक सौ कई कार्तूस वास्ते शलखके मेघजीनखानेसे आगए । तामस साहवने कुतव साहव जानेका इरायदा किया । इस अर्जेमे खवर आई वादशाहकी तवियत वहोत अच्चीतरांसे है । येह खवर वादशाहको पहोंची । हजूरने तामस साहवके नाम सुक्का भेजा । जो आदमी हरामजादोंने येह वात उडादियाथा उनको सजा होवे । दूसरे रोज मिर्जा जमाशाह मिर्जा फीरोजशाह वेटे मिर्जा सलीमके दर्वारमे हाजिर हुवे । हजूरके मिजाजकी खवर पूछी । हुजूरने फर्माया । दोनो तुम आपसमे विगाड रखतेहो येह वात अच्छी नहीं है । हुजूरने दोनो साहवजादोंका मिलाप करवाकर गले मिलादिया । लेंलीसाहव शाशन जज वास्ते दौरेको कूंच कर गए । राजा कलियानसिंह किशनगढवालेने खत ईस मजमूनका मटकल साहवके नाम अकवराबाद भेजाथा । दो चपडासी मेरे तईनाथ राजीडंटीसे रहतेथे । चंद रोजसे चपडासी २ को तामस साहवने वुलालियाहै । खतका जुवावमे लिखा आया । अगर तुमको चपडासी रखनेमे मंजूर है तो चपडास अपने नामकी खुदवालो । सर्कारसे चपडासी तुम्हे नही मिलनेके । राजाके वकीलने तामस साहव रजीडंटसे अर्ज किया मेरे मवक्किल किशनगढको जाना चाहता है । दरवाजेपर हुकुम होजाय । साहवने दरवाजेपर हुकुम भेजदिया । नाभे कैशलवालेके वकीलोंने अर्ज किया ५० रुपैका गोटा किनारी जाता है । माफी महसूलका पर्वाना इनायत होवे । पर्वाना मिलगया । जैषुर जोधपुरकी खवर वदस्तूर है ।

अखबार जैपुरका रोजरोज आता है। मगर कोई बात लिखनेके काबिल नही होती। अजीटन जितमानसिंह दिल्लीसे आगरा तीन रोज मुकाम किये आज रोजमे जैपुरके तरफ तीर्थयात्रा करनेको जायंगे। वास्ते इतिलाहके अर्ज रखता हूं। आज रोजमे अजीटनने अर्जी साहबके चरणोमे भेजी है। उसके पहोचमेसे हाल मुफासिल साहबके मुलाहमे गुजरेगा। जींदवाली रानी साहब कौरने कई अर्जी अपनी इस मजमूनकी भेजी है। सर्दार सरूपसिहको जो आपने जींदमे मुखत्यार करके बैठाया है इसके बैठनेसे हमारी कमाल बर्बादी है। बहोतसी तकलीफ हमे देता है। हुकुम हुवा जो तुमको अर्ज मारूज करना होवे सो अंबालेके साहबसे अर्ज करो। हम तुम्हारे मुकद्दमेमे कुछ हुकुम नहीं देसकते है। खबर लखनउकी। नवाब नसीरुद्दीन हैदरका बेटा मुन्नाजान और बादशाह बेगम याने गाजुद्दीन हैदरको जोरू दोनोके कैद करके लखनऊके रजीडंटने चार कंपनी दो तोप साथ देके इलाहाबादमे भेजदिया। नसीरुद्दौला लखनऊको सलतनतके तख्तनशीन हुवे। येह सिक्का जारी हुवा। जिजू दो करम सिक्के जदू दर्जमा। महम्मद अली बादशाहे जहां। दिल्लीमे कोई आदमीकी जुबानी सुन्नेमे आया है। चार पैल्टन गोर्खालीको महाराज लाहोरवालेने ...१... से भगवाई है। सं. १८९६ श्रावण वदि ११ रोज

—०—

न. ४४६

उप्रान्त भेट मुलाकात हुदा भयाको विस्तार मेचि सिद्धिका दोभानदेखि अलिकमाथिसंम हेर्न गयौं भन्या विस्तार श्री जनरललाई माघ वदि ८ रोज १ मा लेषि पठायाथीउ वाहिरबाट जाहेर भयोहो धार हेरि फेरि नागसर वाडि नागलवन्दा आई दुई दिन वातचित गर्दा अघिल्ला दिन कुरा गर्दा कागतमा लेख्याको नक्सा साहेवले निकालि पानि पनि पश्चिमतिरका नदिमा धेर छ सिवानाका नक्सामा जर्द लकिर पनि पश्चिमतिरका नदिमा देषिन्छ भन्दा हामीहरूबाट दोतरफि मानिस राषि षैचियाको सिवानाको नक्सा पनि होईन सुषिमतरफका मानिस आफ्ना तरफवाट साहेवले साथ ल्यायाको हुदोहो सुषीमका मानिसले सिद्धिलाई मेचि भनि हुन सक्तैन मेचि पूर्वपट्टिको हो लडाई नभै अघि पनि मेचिपूर्व येकुन्दा काजिलाई छ आना तैले पानु दस आना नागरिमा ...१ कम्पनिका तैनाथ गरि बस्त्या भारादारलाई बुझाउनु भन्या जीमिदारिको मोहर तामापत्र भयाको थियो मेचिपश्चिम चयनपुरको तालुक थियो सिद्धिका र मेचिका बिचमा पनि कमोत वस्ति थियो तेस जगाको पैसा तहसिल गरि चयनपुरमा जान्थ्या तहसिल गर्न्या जीमिदार येक नगरि हो हाजिरै छ मेचि आज भयाको होईन अघिदेखि छदैछ मेचि पूर्वतिरको हो वेस गरि तजविज गर्न चाहिन्छ भनि हामिले भन्दा येक नगरिलाई डाकि दुई नदिका बिछमा वस्ति अधी थियो थियेन तैले तहसिल गर्याको हो होईन भनि साहेवले सबै कुरा सोद्धा मेचिका र सिद्धिका बिचमा चार पाच घर वस्ति पनि थियो तहसिल पनि मेरो थियो पैसा पनि चयनपुरमा दाषिल गर्थ्या पश्चिमपट्टिको सिद्धि हो मेचि पुर्वैपट्टिको हो भन्यो दुई नदिका बिचमा अघि वस्न्या मानिस कोहि छन् छैनन् भनि सोद्धा दुई जना छन येक जना यांहा आयाको छ येक जना पाहाडमा छ भन्दा यांहा आयाकालाई भोलि लि आउनु पाहाडमा रह्याकालाई लिन पठाउनु भन्या कुरा गर्‍यो र भोलिपल्ट हामिहेरू तीनै जना गै जङ्गो लापचा ८५।९० वर्षको रहेछ उसलाई लगि कुरा सोद्धा दुई नदिका वारि पनि वसिउ पारि पनि वसिउ कमोत बिचमा गर्दै थियौं बिचमा पनि बस्या थिउ तेस जगामा साठि वर्ष वस्याको छु वन्तुडादेषि पूर्वतिरको मेचि हो पश्चिमतिरको सिद्धि हो भन्यो यो जवानवन्दि लेषि बुढालाई जा भनि पठाईदियो फेरि येक रगरिलाई डाकि येकुन्दा काजिलाई मेचिपूर्वको जीमिदारी हुदा वन्तु पाहाडका वस्तिको पैसा तहसिल गरि चयनपुरमा दाषिला गर्थ्या भन्या कुरा पोर किन जाहेर गरिनथिस् भनि कर्नेललाई उल्ले सोद्धा पोर जुन जुन कुरा सोध्याथेउ उ कुरो भन्याथ्या यो कुरो सोधेउन भनिन अैल्हे सोधेउ भन्या ई सवै कुरामा धर्म उठाउन सक्लास् भन्दा भयाको कुरामा किन सकैन धर्म उठाउन सक्छु भनि जवाफ दियो येती कुरा भैसकियापछि तिमेरूका गहुवाई अरु पनि छन् कि येतीकै हुन् भनि कर्नेलले हामिलाई भन्दा मेचि यो हो सिद्धि यो हो भनि जान्या छोटाबडा मानिस सवै जान्दछन् चाहिन्छ भन्या २।४ सय मानिस पनि ल्याइदिउला भनि हामीले भन्दा उसो भया वन्तुडाडाका पाहाडमा अघि वस्न्या दुई जनामध्येमा यांहा नआईपुग्याको लापच्या येक र अरु ४।५ जना छ दिनभित्रमा जति आईसक्छन् उनलाई ल्याउनु र सोधपुछ गरौला

भन्या कुरा गऱ्यो चाहिन्या मानिसहरूलाई झिकाईपठायाको छ आईपुग्यापछि उनलाई लगि जो जो कुरा होला विन्ति गरि पठाउला यसको अभिप्राय बुझ्दा भन्या दुईतरफका गहवाईका जवानबंदी लेषि याहां भयाको विस्तारको कागत सदरमा पठाई हुकुम नआई सिवाना फर्छा भन्या जस्तो ह्वल देषिदैन कागतपत्र सदरमा पठाई सदरबाट तजविज भै सिवाना रफा हुन्या ठहऱ्यो भन्या जो जो वातचित होला सो विन्ति लेषि चह्राई पठाउदै गरुला चाहिन्या कुराको सम्भार सर्षारबाट तजविज भै गरिवक्सनुहुन्यैछ हामिहरूबाट र जस्ताको तस्तो गरि हाम्रो चित्त बुझाई सिवाना रफा गर्न लाग्यो भन्या हामिहरू पनि सामेल भै गरौंला हाम्रा चित्त नबुझाइ आफुले भन्या जस्तो गरि सिवाना गर्न षोज्यो भन्या तेसमा हाम्रो चित्त बुझ्याको छैन भनि हुकुमबमोजिम फरक रहि भयाको विस्तार विन्ति लेषी चह्राई पठाउला अर्जीमा हरपमा कम ज्यादा पऱ्याको सर अपसर माफ गरिवक्स्याजाला ईति सम्वत १८९३ साल मिति माघ वदि १३ रोज ५ मोकाम मेचिको किनारा नागलवन्दा शुभम् – – – – – – – – –

सेवक लक्षबिर साहि, हेमदल थापाको कोटि कोटि साष्टाङ्ग डंडवत सेवा सेवा सेवा शुभचिन्तक फमावर्दार उदयानन्द पण्डितको वेदोक्त शुभ आसिर्वाद शुभम् – – – – – – – – – –

–।–

नं. ४७६

स्वस्ति श्री गिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविध विरदावली विराजमान मानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीश्रीश्रीमन्महाराजे राज राजेन्द्रविक्रम साहवहादुर समसेरजंग देवानां सदा समरविजयेषु लि. स्वस्ति श्रीचक्रनारायणेत्यादि विविधविरदावली विराजमान मानोन्नत श्रीमहाराजाधिराज श्रीमन्महाराज पृथ्वीपति सिंहवहादुरजीवदेवानांके सलाम आपुकै कुशल परमानन्द हमेसाकै चाही इहां कुसल आराम है मध्येदेश श्रीअयोध्यामण्डलमअसकुछु ... कै इछाकी मुशलमानकै राज वहुत कालसे है हम लोग पैसा दे अव ताई अछा निवहि आइ लेकिन हिन्दु औ मुशलमानकै द्वेष प्रसिद्ध औ एतद्देशके समीप नेपालसे सेवाइ आनकेउ राजा अस्तचक्रवर्ती नाहीकीजे हम लोगनकै षवरगिरि करै तेही वास्ते वहुत रोजसे लालसा रहा की नेपालमा पहुंचिकै आपुकै दर्शन करि औ आपुकै ख्यातिश्रावणसे चित्तके अतिहर्ष औ लालसा समागमकै तथापि संयोगवस सर्वकार्य होतहैसे यहि सालम एक जने लषनउसे इजारा लिषिकै वडी फौजसुद्धा आये से कइउ राजा कंछेककै सर्वस लूटि लिहिनि औ देससे षारिजकैदिलिनि औ हम लोगन्ह कंवलाई भेजिनि सेवोन्हकै अहवालश्रवणते सम्मतन परासे आपुके जावेके विचारयुक्त यहितरफ आयन्ह तहांविना इतिला आइव मुनासिव नजानिकै वांसीके राजमलठाके किनारे श्रीमहाराजाधिराज श्रीमन्महाराज चचासाहेव महाराज गुमानसिंहजीवदेवानां औ हम मुकाम कीन्ह औ देना हमार औ चचासाहेवकै जवन वंधा है तव नदेइकं तेआर हन्ह सेवन्हकं साफ षारिज कैदेइकं इरादासे आपुकै सववसे जो अपने देशपर यात्राकै संयोग लागैतो मध्यदेशम आपुकै वडा सुजस है औ जौ वोहि वार्तांकै किंचित्काल देर होइनौ तवताई अपने मुलुकम जहां फरमाईदैई ताहां कालक्षेप करी औ इस महवाल पेस्तर जरनइल रणवीरसिंहकं लिषाग रहाय कीनकी अर्ज किहिनि होइ सेइहि जवावके इंतिजारीम दश महीना गुजरि गवनाइ जेरवार होइ गयन्ह औ जवाव कुछ नआवासे तेहि वास्ते अव आपुकं लिषाजात है औ श्रीमहाराजकुमार श्रीवावू रणकेशरीसिंहजीवदेवानांसे हरिसूरतिसे वास्ता धर कैसे सभ अहवालसे वाकिफसे आपुके षिजमति मागयेहै मुफसिल सभ अहवाल अर्ज करिहहिसे जस कुछ आपुके मेहरमानगीमा आइहि तस जवाव जलद लिषैकं फरमाइव जवनेसे इंतिजारी जवावके ज्यादा जेरवान नहो औ जव नकुछु काम इहाके माफिक होइ तवन हरिसूरतिसे आपन वास्ता जा निकै लिषैकं फरमाव तरहवजेसे हरितरहसे परमहर्ष है जिआदा सुभ मि मार्गशीर्षाशितपक्ष ७ शम्वत् १८९४ रो – – – – – – – –

–।–

नं. ३०

अर्जि – – – – – – – – – – –

उप्रान्त हलन्छेजका वेलाइतका वादसाहका जेठा छोरा

प्रेन्सिस आप अरंज उन्को नाव रहेछ उमेर देष्दामा २२ तेइस वर्षको उमेर मालुम हुन्छ ६ वर्षदेखि आफ्ना वेलाइतका फौजमा लेफटेन भयाका रह्याछन् हिन्दुस्तानका मुलुक हेर्न भनि आफ्ना वेलाइतबाट कलकत्ता मार्गसिर्स वदि ३० रोज ३ का दिन आइपुगि साँजका वक्त जहाजबाट उत्रि नवाव गवर्नर जनरलका घर्मा गया जहाजबाट उत्रदा हुदि नवाव गवर्नरका घर्देषि चानपाल घाटसंघ गोराको पल्टन खडा थियो जहाजबाट उत्रन्या वित्तिकै पल्टनले सलामि दियो किल्लाबाट २१ फैतोंवको सलामि भयो कलकत्तैबाट फर्कि जान्छन् कि हिन्दुस्तानतिर पनि डुल्दछन् केहि थाहा भयाको छैन बुजि पछि बिन्ति चह्राइ पठाउला कार्तिक वदि ११ रोज ३ का दिन हिड्याका हल्काराहरू आइपुग्या हुकुम आयाबमोजिमका असवावका तलासमा छु मिलन्या वित्तिकै इनै हल्करा हस्ते गरि चह्राइ पठाउला भविष्य पुराण लेषाएर पठावनु भनि हजुरबाट रजिडन्ट मार्फत जिमिस प्रेन्सिप साहेव कहाँ फर्माएस आयाको रहेछ उन्का तलासमा पनि थोरै ठहरेछ पुस्तक लेषाइ रवाना गर्न भनि मछेउ पठाइ दियाको छ डाकमा रवाना गर्न षोज्दा हल्काराहरू आइपुग्या र थामियाको हो इन हल्कारा हस्ते चह्राइ पठाउला यांहां अंरेजहरूसित बुजदा नवाव गवर्नर जनरल बानारसका मोकाममा छन् वानारसवाट कुंच गर्याको षवर अरू आयाको छैन वर्माका मुलुकमा अंरेजसित सावीकका अहद करार्मा केहि विग्रला भन्या जस्तो सुनिन्छ २ पल्टनका सिपाहि अचानकवाट सिलहटमा मोकाम गर्न भनि गया २ जंगि जाहाज मनाराजवाट आफ्ना सिवानामा लंगर गरि राषनु भनि रवाना भया यांहां पनि २ जंगि जहाज वेला वषत्मा काम चाहिएला भनि किल्लाका सामने लंगर गरि राष्याका छन् इति सम्वत् १८९४ साल मिति मार्गसीर्ष वदि ३ रोज ४ मोकाम कल्कत्ता वडिवाजार दर्माहट्टा सुभम् — — — — — — — —

सेवक लोकरमणोपाध्यायको वेदोक्त पुराणोक्त
सहश्रकोटि सुभासीर्वाद सुभम् — — — —

—।—

नं. १२२

अर्जि — — — — — — — — — —

उप्रान्त आज विहान १ घरि दिन चढदा गवर्नर जनरल वहादुर उन्का दुवै वैल्लि साहेव सिक्रेटरि मुसाहवहरू समेत धुवाका जहाजमा सवार्भया १९।१९ फाएर तोपको ३ वेर किल्लाबाट सलामि भयो भागिरथिका मुहानामा पानि थोरै हुनाले मुर्सिदावादको वाटो गएनन् सुन्दर्वन्को वाटो ठूला गंगाजिमा निस्कन्या गरि गया उसै दिन एक प्रहरदिन चढदा अलकजन्दर्स साहेव औवल कौसलि नाएव गवर्नर भयाको १७ फएर तोपको सलामि किल्लावाट भयो मेगचाटन साहेव सिक्रेटरि र तावेमे चार काम थिए उन्मा २ काम पार्सियांन् सिक्रेटरि एक र अदालतका लेष पढको काम एक इ दुवै काम थोपि प्रेन्सिप साहेव जनरल सिक्रेटरिका सपुर्द भयो देसावर्का वकीलहरूसित मुलाकात दर्वार उनै गर्न्याछन् ज्युटिसियर इन्डियर रिवून्यु डिपार्टमिन्ट ई २ काम मिगेल साहेवका सपुर्द भया ई मिगेल साहेव पनि ज्युटिसिएल वंगालाका सिक्रेटरि थिया ईन्का जगहमा हलेडि साहेव भर्ति भया अलकजन्दरसि साहेव कौसलमा वस्यापछि षरिता जान्यैछ विन्ति चह्राइ पठाउला इति सम्वत १८९४ साल मिति कार्तिक वदि ८ रोज ७ मोकाम कल्कत्ता वडिबाजार दर्माहट्टा सुभम् — —

सेवक लोकरमणोपाध्यायको वेदोक्त पुराणोक्त
सहश्रकोटि सुभासिर्वाद शुभम् — — — —

नं. १४९

अर्जि — — — — — — — — — —

उप्रान्त धर्माका मुलुकमा विविहरूसमेत अंगरेजहरू सिकार षेलन गयामा धर्माको र अंगरेजहरूको तक्रार भै विविहरूसमेत अंगरेजहरू फिर्या अव अंगरेजहरूको धर्मामा रजिदंट रहन्छ षोपलासिमा रहन्या गोराचं चौधरिलाइ क्या कुरामा हो सुषिम्याले कैद गर्‍यो भनि कोहि भंछं कोहि अंगरेजले कैद गरि राष्येछ भंछं इ कुरा र सुषिमको दोर्ज्येलिमा अंगरेजले छाउनि हालि वसिरहेछ भन्या कुरा सुनिन लागिरहेछ इ कुरा साचो झुटो क्या रहेछ अभींतर गरि पाका जान्या मानिस पठाई जस्ताको तस्तो षवर बुझि हाम्रा हजूरमा विन्ति गरी पठा अवप्रान्त पनि सुषिम धर्मातरफको षवर हर्हमेस बुझि विन्ति गरि पठा-

सुदै रहनु भनि मेहर भै बक्सि पठायाको लालमोहर कार्तिक सुदि ९ रोज २ को मितिमा आइपुग्योथ्यो हुकुम सिर चढाई लालमोहर आइपुग्ने मात्रै सुषिम धर्मातरफको बात बिहोरा जान्न्या बुझ्न्या ४ जना मानिस पठायांथ्यां सुषिमको बाटो गरि नंगेलुचा दोर्ज्येलि पुगि सिपालिदेषि त्रिष्टा पुगि पर्धेस निस्की धर्मा दालिमकोटस्मेतको हाल-सुरत बुझि फर्क्यर्छ पौष सुदि ९ रोज ५ को दिन धंकुटा आइपुग्या ईनिहरूले ल्यायाको षवर भन्या धर्माका मूलुकमा अंगरेजहरू विविस्मेत सिकार जादा तक्रार भै अंगरेजहरू विविस्मेत फिऱ्या भन्या कुराको अर्थलाई धर्माका मुलुकमा विविस्मेत जंगलमा सिकार गर्दै फिर्दै छं अंगरेजको र धर्माको तक्रार भयाको पनि छैन अब अंगरेजहरूको धर्ममा रजिदंट रहला भन्या कुरा पनि छैन गोराचं चौधरिको कुरा भन्या षोपलासिका जिल्लामा डाक परेछ कोहि २।४ मानिस मन्याछं तैले तेस कुराको षोजि निरोपन गरिनछस् भनि गोराचं चौधरिलाई सुषिम्याले पक्रि पठेछ र सोध बुझ निरोबन गर्दा लालचं चौधरिका तालुकको जगा हो यो कुरा लालचं चौधरि जानला भनि गोराचंले भंदा गोराचं चौधरि फुकेछ लालचं चौधरिलाई पक्रि ति डाक गर्न्या को रहेछ ल्याउछस् कि तै होस् भनि सुषिम्याले कैद गरि राष्येछ भन्या कुरा सुनियो सुषिमको दोर्जेलि भन्याको जगामा सुषिम्याले अंगरेजलाई कोठि राषन भनि जगा दियाको रहेछ तेहि दोर्जेलिमा अंगरेजको १ साहेप १ ज्मादार २४ दाल सिपाहिस्मेत छाउनि हालि बस्याको १४ सैन्हा भयेछ ताही सुषिम्यापट्टिका लाप्च्या भोट्याहरू पनि ३०।३२ जना अंगरेजको नोकर गर्न लाग्याका रह्याछं दोर्जेलिको बाटो हेर्नु नांगेलुचा भन्याको जगामा कोठि राषन्या जगा षतम गर्नु भनि दोर्जेलुको फेदी सिपाली भन्याका जगामा एहि गयाको कार्तिकमा ४ जना अंगरेजहरूका साहेप आई बस्याका रह्याछं सुषिम्याको काजी इलामसि पनि दोर्जेलिमा बस्न्या साहेपसंग गयेछ र भेट कुराकहानि गर्दा तेहि दोर्जेलिमा बस्न्याले सिपालिमा आउन्याल।इ लेषेछ र सिपालिदेषि ४ साहेप फिऱ्याछं दोर्जेलिमा नोकरमा रहन्या लाप्च्या भोट्यालाइ पनि तिमि अंगरेजसंग नोकरमा रहौ भन्या तम्मा जाहान बच्चा बेचि दिउला भनि इलामसि काजीले हप्काएछ र लाप्च्या भोट्याहरूले अंगरेजलाइ छोडि इलामसिका साथ लागी भागी गयाछं सिपालिदेषि दोर्जेलि संथोर बसी गयाको डाडो २०।२५ कोस रहेछ तेसै सिपालिदेषि दोर्जेलिसम्म सटक बनाउन भनि मंसिर-देषि मधेसबाट बेलदार झिकाइ राषेछ ६०।५० बेलदार हामीले पनि देष्युं अरू अरू पनि आउछं भंछं भनि येहि विस्तारको षवर ल्यायाछं रुद्राक्षको फर्मासिको मेहर भयाको लालमोहर बक्सी पठायाको हो लालमोहर आयेदेषि रुद्राक्षका बारि गाछगाछैमा सिपाहि राषि टिपाउन्या बटोल्न्या काम गरियो यो साल रुद्राक्ष फल्न्या फुल्न्या बषत जेठ असारमा बर्सात नहुंदा ठुला दाना फलेनछं जो भया मिल्यासंमका दाना चह्राइ पठायाका छं अरुणपुर्व कंपुलाई ठेक भयाको गाउघरको ९४ सालको असुल भयामध्येको र झारामध्येको गरि रुपैयां १६००० पुर्जिका तपसिलवमोजिम पौष सुदि ८ रोज ४ को मितिको रवाना गरि चह्राइ पठायाका छन् अरू बाकि रुपैयां षेत षुवा झाराका तहसील हुदैछ तहसीलमा असुल भया भयाका रुपैयां चह्राइ पठाउदै गरूला छ मुषि ५ मुषि रुद्राक्ष दाना ठुला भन्या छैनं जो भयामाफिकका ५।६ मुखि पनि चह्राइ पठाउ कि जो हुकुम सुषिम धर्मातिरको षैषवर बुझ्न्या कुरालाइ फेरि पनि मानिस पठायाका छं जो जो षवर आउला विति गरि पठाउला ईति सम्वत १८९४ साल मिति पौष सुदि १२ रोज १ मुकाम धनकुटा शुभम् — —

ईत सेवक वषतावरसिं भडारीको कोटी कोटी कुर्नेस डंडवत् डंडवत् डंडवत् — — — —

—०—

नं. १८०

अर्जि — — — — — — — — — —

उप्रान्त काशिवाट विरामि हुनाले अमल्दार सरुप षत्री र मेरो केटो २ जना गाडि चढाइ हिडाउदा आगरादेषि ५ कोस उत्तर धनौलिमा बस्याका राति सगै आउन्या गुजराति ब्राह्मन लछिमिनाथलाइ सरुप षत्रिले षुकुरि झिकि दाहिना हातमा हानेछ अर्दलि नारान थापा र म २ जना जुदै बस्याका थियौं उसलाई पकडि सोद्धाहुंदि मेरा साथि २ जना जितमान षड्का नारान थापा छन् भनेछ र हामिलाइ पकडि थानामा लगिराष्यो उतावाट आगरा सवैलाइ लैगइ सरुप षत्री उसैको भान्स्या ब्राह्मण २ जना असपत्तालमा राष्या ४ दिनपछि वाहुन मर्‍यो मेरो घोडा पनि मर्‍यो भनि

हामिलाइ सुनाया दिन ४५ पछि आषाढ सुदि ११ मा हामिहरूलाइ छाडिदियो सरुप षत्रिलाइ फेलषानाका असपत्तालमा राष्याको छ दिनका फलले र सगिका गर्नाले यहासम भयो अव ४ दिनपछि जैपुर हिड्छौ सर अपसर माफ राष्याजावस् इति सम्वत् १८९४ साल मिति श्रावण वदि १२ रोज ७ मुकाम लाहोरि दर्वाज शुभम् – – – – –

सेवक जितमान षड्काको सलाम सेवा :

–।–

नं. २२९

अर्जि – – – – – – – – – – –

उप्रान्त श्रावण सुदि ९ रोज ५ का दिन वक्स्या गयाको ..... भाद्र वदि ५ रोज १ का दिन पाइ सिर चह्रायां याहांको हालसुरत श्रावण सुदि १५ रोज ४ का मितिमा चह्राइ पठायाका अर्जिले जाहेर भयाहोला आषाढ वदि १२ रोज ५ का मितिमा चह्राइ पठायाका अर्जिको पहुच नआउदा हजूरमा गुजऱ्यो गुजरेन भन्या सन्देह रहन्छ र विन्ति चह्राइ पठायाको छ भाद्र वदि ६ रोज २ का दिन अंरेजका वादसाहका जन्मोत्सवका षुसिको याहां नवाव गवर्नर जनरल वहादुरका घर्मा नाचको मजिलिस हुदा वोलाहटवमोजिम म गयाको थियां लषनौ नागपुर जैपुर जोधपुर मुर्सिदावाद इत्यादि सव जगाका वकीलहरू र कल्कत्ताका भलाआदमि हिन्दु मुसलमान ठुला सौदागरहरू हाजिर थिया १० घरि रात जादा नवाव गवर्नल जनरल मजिसिलमा आया पैल्ले अंरेजहरूसित मुलाकात गरि हिन्दुस्तानिहरूसित मुलाकात गर्दा पैल्ले मौलवि कर्महुसेन षां लषनौका वकिलसित मुलाकात भै साहव पर्सीयांन सिक्रटरिका मार्फत षैर्वाफियत सोध्यापछि मसित मुसाकात भयो हजूरका मिजाज मोवारकको षैर्वाफियत साहव सिक्रटरिका मार्फत सोध्या मैले पनि हजूरका तर्फवाट अंरेजका वादसाहका मिजाज मोवारकको र नवाव गवर्नर जनरलका मिजाजको षैर्वाफित सोध्यां आपना तर्फवाट जन्मोत्सवका दिनको मोवारकवाद दि दुवै सर्कार्मा एस्तै तरहको षुसि र दोस्ति सदा सर्वदा रह्या दुनियांमा वहुत सल्तनत रहन्छ तसर्थ दुवै सर्कारको दोस्ति र एस्ता षुसिको मजिदिस् सदा सर्वदा वाहाल वरकरार रहोस् भन्या पार्सियान सिक्रटरिले अंरेजिमा बुझाया नवाव गवर्नर जनरलले मेरा तर्फवाट वहुत वहुत सलाम हजूरमा लेषिपठाउनु दुवै सर्कारका दोस्तिमा हामी वहुत षुसि छौं भन्न लाया आगे पर जो हालसुरत होला विन्ति चह्राई पठाउला आजको हालसुरत विन्ति चह्राइ पठायाको छ इति सम्वत् १८९४ साल मिति भाद्र वदि ७ रोज ३ मोकाम कल्कत्ता वडिवाजार दर्माहट्टा शुभम् – – – – – – – – – – –

सेवक लोकरमणोपाध्यायको वेदोक्त पुराणोक्त सहश्रकोटि सुभाशीर्वाद शुभम् – – – – – –

–।–

नं. ३७३

अर्जि – – – – – – – – – – –

आश्विन सुदि ८ रोज ७ का दिन दफतर्षानाको मामुलि दर्वार्भयो मेगनाटन साहव सिक्रटरिले हजूर्का मिजाज मोवारकको षैर्वाफियत सोध्या दस्तुर्माफिक षैर्वाफियतको जवाव दियां साहव सिक्रटरि सवैसित विदा भया म नवाव गवर्नर जनरल वहादुर्का साथ जान्छु फार्सि दफतर्षानाको काम थोथि प्रेच्सिप लाहवका सपुर्द भयाको छ अर्का मैल्लादेषि दर्वार्को काम उनै गर्नान् भनि मसित एति कुरा गरि विदा भया आश्विन वदि १० रोज ५ का दिन दिल्लिका वादसाह महम्मद अकवर्सानि मर्न्याछन् उसै दिन उन्का छोरा अवु मुजफर मिर्जा तष्तमा वस्याको षवर याहां कल्कत्तामा आइपुग्यो कार्तिक वदि १ रोज ७ का दिन मर्न्या वादसाहका गम्का सलामिमा वर्षका १ फएर्का हिसावले ८२ तोपको फएर भयो उन्का छोरा तष्तमा वस्याका वादसाहि सलामिको २१ फएर तोपको सलामि भयो । नवाव गवर्नर जनरल कार्तिक वदि ७ रोज ६ का दिन धुवाका जहाजमा सवार्हुन्याछन् अष्टमी रोज ७ का दिन धुवाको जहाज पुलन्या षवर्छ याहां अलकजन्दर्सि साहव औवल कौसलि थिया उनै गवर्नर जनरलका नाएव हुन्याछन् याहां अंरेजि फार्सि अषवारमा नेपालमा अंरेजसित लडनाको तयारि भयाको छ नवाव गवर्नर जनरल कम्यान्डर इनचिफ जनरल सर्हिनरिफेन साहवसित वनारसका मोकाममा मुलाकात भयापछि सल्लाह गरि फौजका वन्दोवस्तको हुकुम दिनन् भन्या षवर छापा भयाको छ हजूरमा नजर हुना निमित्त

फार्सि अषवार्को कागज चह्राइ पठायाको छ मोलाहिजा फर्माइवक्स्यागया जाहेर्होला नवाव गवर्नर जनरलको कुंच भयापछिको हालसुरत पछि विन्ति चह्राइ पठाउला इति सम्बत् १८९४ साल मिति कार्तिक वदि २ रोज १ मोकाम कल्कत्ता बडिबाजार शुभम् – – – – – –

सेवक लोकरमणोपाध्यायको वेदोक्त पुराणोक्त सहश्रकोटि सुभासीर्वाद शुभम् – – – – –

–।–

३९१

खबर दिल्लीकी। हजूरवाला बदस्तुर विचकिलेके तशरीफ रखते है। हजूरने हुकुम दिया है। भिर्जादारा वष्तवली अहेदसे सिवाय जितने शाहजादे है और जितने अकबर शाईके पोते है सवको २।२ सौ रुपया दर्माहा मिलेगा। मंजूर है तो लो नहीं तुम्हारे मनमे आवे सो करो। अकबरावादसे मिर्जा सलेमा शिन्कोईकी अर्जी। तामस साहबकी अर्जीके साथ इस मजमूनकी आई है। जो माल असवाव कोठोमेसे निकला है सो माल नवाव कुसिया बेगमका है। उस्मे हक्क मेरा भी है। अगर मेरे हक्कको पहेचानकर माल असबाब मुझे इनायत करो तो बेहेतर है नही तो सदर कलकत्तेमे नालिश कर्के माल हजूरसे लूंगा। येह माल मेरी माका है। इसे कौन ले सकता है। तामस-साहब अकबरावाद पहोचे। बडेसाहेबसे मुलाकात हासिल करी। दिल्लीसे अन्न अकबरावादको फेर जाने लगा है। एक साहब अंगरेज कौसलवाला दिल्ली मे आया था। सो दिल्लीकी सैर कर्के बनारसको कूंच कर गया। कलकत्तेमे आवनेकी जल्द लगरही है। लाट सर हिन्रीफिनसाहेब सिपैसालार सपाटूसे आनकर। हाँसीमे मुकाम किया है। जैपुर जानेका इराइदा है। पहले सदरसे मेखजीनखानेमे हुकुम आया था। २०० तौप ऊंठकी तयार करो। उसमेसे मेजर पीयूसाहेबने २ तोपें तयार कर्के सिपेसालारको दिखाईथी। सो साटसाहेब ऊंठोकी लगी हुई तोपका काम देखकर बहोत खुश हुवे है। गरीवपर्वर मेरे मारवाड देशकी पृथ्वीमे जो ऊंट काम देता है सो और दुसरा जानवर काम नही देता है। एक जोगी फकीर दिल्लीके बाहर आनकर बैठाथा हजार पाँच सौ आदमी उसने नौकर रखेथे। येह बात कहाथा। कलके रोज परैट देखकुर दुमाहेकी तनखा मै सबको देदूंगा। येह खबर तिरंचसाहेब जजको पहोची। उसी रातको फकीर भाग गया। दूसरे रोज साहेबने उसे बहोत तलाश किया फकीर तो नमिला मगर जिस मुन्सीने सब आदमीका नाम लिखा था। उसे चपडासी पकडकर लेगये। जजसाहेबने उसे हवालातमे भेजदिया। पहेले परमटमे ७ रुपै सैकडा पशमीनेपर महसूल लगता था। अब सदरसे हुकुम आया है जितना तोलमे दुशाला रूमाल होवे। सवा रुपै सेरके हिसाबसे लियाकरो। दुशाला कीमतसे एक हजार रुपैका होवे। और तौलमे दो सेरका होवे। उस्का महसूल २।। रुपै लगेगा। इसीमाफिक हुकुम परमौटकी कचहेरीमे जारी हुवा है। खबर जैपुरकीसे मालूम हुवा कलकत्तेसे लाटसाहबका खलौता बाबत शाहलंधनके मरनेके। और भतीजी उस्की तष्तपर वैठनेकी। राजके नाम पहुंचा। तीन रोजतलक नौबतका बजना मौकूफ रहा। बाद तीन रोजके शलकसली तोफखानेकी हुई। राजावाटीमे हरेक रमजेलोगके नाममाफिक दस्तूरके खलीते इसी मजमूनके पहोंचते है। आइन्दे जैसा हाल गुजरेगा सो बन्दा अर्ज करेगा। जान अजान कुसूर माफ होवे। सं. १८९४ मार्गशिर वदि ६ रोज ७ शुभम् – – – – – – – –

–।–

ब्राम्ही तथा देवनागरी लिपिमा मतमतान्तर

– शंकरमान राजवंशी

प्राचीन कालमा नेपाल तथा भारतमा शिल्पको उन्नतिका साथसाथै व्यापारको पनि निकै उन्नति भएको थियो । प्राचीन भारतमा व्यापारको खेप गर्न जानाका निमित्त व्यापारीहरूको संगठन हुन्थ्यो । तिनमा एक जनालाई प्रमुख चुन्दथे । चुनिएका व्यापारीका प्रमुखलाई सार्थवाह भन्दथे । राजा मानदेवका समयमा नेपालमा पनि प्रसिद्ध व्यापारी साहु गुहमित्र भन्ने मानिस थिए । उनले आफूलाई सार्थवाह भनेर उल्लेख गरेका छन् ।

राज्ञः श्रीमानदेवस्य सम्यक् पालयतो महीम् ।
आषाढशुक्लस्य तिथौ पंचदश्यां शुभार्थिना ।
वणिजां सार्थवाहेन गुहमित्रेण भक्तितः ।
संस्थापितोत्र भगवानिन्द्रो नाम दिवाकरः ।

(राजा श्री मानदेवले पृथ्वीलाई राम्ररी पालना गरिरहेका वेलामा असल चिताउने व्यापारीमध्येका प्रमुख गुहमित्रले आषाढ शुक्ल पूर्णिमाका दिन इन्द्र नाम गरेका भगवान् सूर्यलाई भक्तिपूर्वक यहाँ स्थापना गरे) ।

यो अभिलेख संस्कृतसन्देश १ वर्षको ९ अङ्कमा प्रकाशित छ । सार्थवाह भन्ने शब्द संस्कृत हो । सार्थान् वहति भन्दा सार्थवाह शब्द बन्दछ । सार्थको अर्थ बेपारी र वहतिको अर्थ वहन गर्ने भन्ने हो । सार्थवाह शब्दको मतलब व्यापारीहरूको अभिभारा लिने भन्ने हो । त्यसकारण सार्थवाह भन्नाले व्यापारीहरूका प्रमुख भन्ने हुन्छ ।

यसरी व्यापारीहरूको संगठन गरी सार्थवाहको नेतृत्वमा सबै बनियाहरू व्यापारका लागि देशदेशान्तरमा खेप गर्न जान्थे । ती व्यापारीहरूको खेप गर्ने बाटो स्थलमार्ग र जलमार्ग दुवै हुन्थ्यो । एक सार्थवाहका साथमा सयौं ऊंट, बयलगाडा हुन्थे र तिनमा अनेकन् मालताल लादिएका हुन्थे । डांकूहरूको सुरक्षाका लागि तिनीहरूका साथमा सशस्त्र सैनिक पनि हुन्थे । नदी मार्गबाट जांदा डुंगाका सहारामा ती व्यापारीहरू समुद्रको किनारसम्म पुग्दथे र त्यहांबाट जहाजद्वारा बर्मा, लंका, बेबिलोन (मेसोपोटामिया) तक पुगी व्यापार गर्दथे । यी कुराको उल्लेख हामी बौद्धजातक ग्रन्थहरूमा पनि पाउंछौं ।

ईरानीहरूको संपर्कबाट भारतको पश्चिमी भागमा खरोष्ठी लिपिको प्रचार भएको थियो । त्यो खरोष्ठी लिपि ईरानीको अरमायक लिपिको विकास भन्दछन् । खरोष्ठी लिपि उर्दू लिपि जस्तै आफ्नो दायांबाट बायांतिर लेखिन्छ । भारतीय प्राचीन लिपिचांहि ब्राह्मी हो । त्यो लिपि अहिले जस्तै आफ्नो बायांबाट दायांतिर लेखिन्थ्यो । बाहिरका देशसित भारतको संपर्क भएको तत्वलाई लिएर ब्राह्मी लिपिका विषयमा विभिन्न विद्वान्हरूको विभिन्न मत छ । बेबर, टेलर तथा बुल्हरहरूको भनाइअनुसार ब्राह्मी लिपि ईसापूर्व आठौं शताब्दीतिर पश्चिमी मिश्र तथा मेसोपोटामियामा पाइने प्राचीन लिपिबाट आएको हो भन्ने छ । हैलेबीको भनाईअनुसार ब्राह्मी लिपिचांहि अरमायक, खरोष्ठी र यूनानी लिपिको मिश्रणबाट बनेको भन्ने छ । डब्ल्यू. डेके तथा आई. टेलरले भने भारतीय लिपिलाई दक्षिण सेमेटिकबाट आएको भनी मान्दछन् । बेबर तथा बुल्हरले त्यस कुरालाई खण्डन गर्दै फिनिसियन अथवा उत्तरी सेमेटिक लिपिबाट आएको भनी आफ्नो मत स्थापना गरेका छन् । भारतीय प्राचीन लिपिमालाका लेखक गौरीशंकर हीराचंन्द ओझाले बुल्हरको कुरालाई

कल्पित सिद्ध गर्दै लिपिको तुलनाद्वारा खण्डन गरी फिनि सियन (उत्तरी सेमेटिक) लिपिका २२ अक्षरमा केवल एक अक्षर मात्र ब्राह्मी लिलिसंग सादृश्य मिल्दछ भनी आफ्नो तर्कलाई राम्रोसंग प्रतिपादन गरेका छन् । उनको भनाइमा यदि बुल्हरको रीतलाई अनुसरण गर्ने हो भने वक्र तथा सरल रेखाका टुक्राटाक्री लिएर जहां, जुनसुकै लिपि पनि बनाउन सकिन्छ । कनिंगहमको विचारचाहिं भारतीय लिपि भारतीय बीजाक्षरबाट उत्पन्न भएको हो भन्ने छ । श्री ए. बी. बालबाल्करको विचारचाहिं ईसा-पूर्व, सातौं, आठौं शताब्दीतिर महेश्वर ब्राह्मी भन्ने एक जना थिए, उनी डमरुको तालमा नाच्दा (?) निस्केको हो भन्ने छ ।

यसरी ब्राह्मी लिपिका विषयमा विभिन्न विद्वान्हरूले विभिन्न विचारधारा व्यक्त गरेका छन् । यही ब्राह्मी-लिपिको शाखा प्रशाखाका रूपमा भारतमा चलेका लिपि-हरू निम्न प्रकारका छन् :–

गुप्तलिपि, कुटिललिपि, नागरीलिपि, शारदालिपि, बंगालीलिपि, पश्चिमीलिपि, मध्यप्रदेशीलिपि, तेलेगुलिपि, कनडीलिपि, ग्रन्थलिपि, कलिंगलिपि, तामिललिपि, बहेलु-लिपि, कैथीलिपि, मैथिललिपि, उडियालिपि, गुजरातीलिपि, मौडीलिपि, मलयालमलिपि, तुलुलिपि, गुरुमुखीलिपि सिन्धीलिपि, टाकरीलिपि इत्यादि । यी सबै लिपि ब्राह्मी लिपिकै परिवार हुन् ।

नेपालमा चलेको मानदेवका पालाको लिच्छविलिपि भारतको गुप्तलिपिसंग मिल्दोजुल्दो छ । यही लिच्छवि-लिपिको विकसितरूप नेपालमा भुंजिमोललिपि, कुंमोल-लिपि, क्वेंमोललिपि, गोलमोललिपि, हींमोललिपि, रंजना-लिपि, पाचुमोललिपि, आदि लिपि लिस्के । यी लिपि पनि ब्राह्मीलिपिकै परिवार हुन् भन्ने तथ्य विश्वसनीय छ ।

संसारभर चलेका लिपिमा ६४ लिपिको नाम ललित-विस्तरनामक ग्रन्थमा वर्णित छ । ती लिपिहरू निम्न प्रका-रका छन् :–

ब्राह्मी १, खरोष्ठी २, पुष्करसारी ३, अंगलिपि ४, बंगलिपि ५, मगधलिपि ६, मांगल्यलिपि, ७ मनुष्यलिपि ८, अंगुलीयलिपि ९, शंकरलिपि १०, ब्रह्मवल्लीलिपि ११, द्रविडलिपि १२, कनारीलिपि १३, दक्षिणलिपि १४, उग्रलिपि १५, संख्यालिपि १६, अनुलोमलिपि १७, ऊर्ध्व-धनुलिपि १८, दरदलिपि १९, खास्यलिपि २०, चीन-लिपि २१, हूणलिपि २२, मध्याक्षविस्तरलिपि २३, पुष्पलिपि २४, देवलिपि २५, नागलिपि २६, यक्षलिपि २७, गन्धर्वलिपि २८, किन्नरलिपि २९, महोरगलिपि ३०, असुर लिपि ३१, गरुडलिपि ३२, मृगचक्रलिपि ३३, चक्रलिपि ३४ वायुमरुलिपि ३५, भौमदेवलिपि ३६, अन्तरिक्षदेवलिपि ३७ उत्तरकुरुद्वीपलिपि ३८, अपरगौडादिलिपि ३९, पूर्वविदेह-लिपि ४०, उत्क्षेपलिपि ४१, निक्षेपलिपि ४२, विक्षेपलिपि ४३, प्रक्षेपलिपि ४४, सागरलिपि ४५, बज्रलिपि ४६, लेख-प्रतिलेखलिपि ४७, अनुद्रुतिलिपि ४८, शास्त्रावर्तलिपि ४९ गणावर्तलिपि ५०, उत्क्षेपावर्तलिपि ५१, विक्षेपावर्तलिपि ५२, पादलिखितलिपि ५३, द्विरुत्तरपदसन्धिलिखितलिपि ५४, दशोत्तरपदसन्धिलिखितलिपि ५५, मध्यहारिणीलिपि ५६, सर्वरुत्संग्रहणीलिपि ५७, विद्यानुलोमलिपि ५८, विमि-श्रितलिपि ५९, ऋषितपस्तप्तलिपि ६०, धरणीप्रक्षेणलिपि ६१, सर्वोषधनिष्पन्दलिपि ६२, सर्पसारसंग्रहणीलिपि ६३, सर्वभूतरुद्रग्रहणीलिपि ६४ ।

उपर्युक्त लिपिहरूमा कुनै लिपि साम्राज्यका नामले चलेका छन्, जस्तै–गुप्त साम्राज्यमा चलेको लिपि गुप्त-लिपि, लिच्छविसाम्राज्यमा चलेको लिपि लिच्छविलिपि इत्यादि । कुनै लिपि प्रान्तीय नामले चलेका छन्, जस्तै– बंगालीलिपि, कलिंगलिपि, मैथिललिपि, उडियालिपि, गुज-रातीलिपि इत्यादि । कुनै लिपि जातीय नामले चलेका छन्, जस्तै– देवलिपि, नागलिपि, यक्षलिपि, गन्धर्वलिपि इत्यादि । कुनै लिपि प्रदेशका नामले चलेका छन्, जस्तै– चीनलिपि, हूणलिपि, मध्यप्रदेशीयलिपि इत्यादि । कुनै लिपि आकृतिको रूपले चलेका छन्, जस्तै– चक्रलिपि, कुटि ललिपि, उत्क्षेपलिपि, अनुद्रुतिलिपि इत्यादि ।

नेपालमा लिच्छविलिपिपछि चलेका लिपिचाहिं मौली अर्थात् शिरका अनुसार लिपिका नाम रहेका छन् । मौलि-को विकार भएर नेवारी भाषामा मोल हुन गएको छ । त्यसैले अक्षरको डिकोलाई नेवारीमा मोल भन्दछन् । भुंजिमोल अर्थात् भुजंगमोल, सर्पाकार डिको लगाइएका अक्षरलाई भुंजिमोल नाम राखेका छन् । नेवारी भाषामा

कोणलाई कुं भन्दछन् । त्यसैले कोण पारी डिको लगाएको अक्षरको नाम कुंमोललिपि भन्ने रह्यो । नेवारी भाषामा आग्लो लगाउने घुमाउरो किसिमको सांचो (ताल)लाई क्वें भन्दछन् । तसर्थ त्यस किसिमको घुमाउरो डिको लगाएको अक्षरलाई क्वेमोललिपि भन्दछन् । गोलपारी डिको लगाएको अक्षरलाई गोलमोललिपि भन्ने नाम राखे । नेवारी भाषामा वेर्नुलाई हिनेगु भन्दछन् । तब बेरिएको जस्तो गरी डिको लगाएको अक्षरलाई हिमोललिपि भन्दछन् । सम्म पार्नुलाई नेवारी भाषामा पाचुकेगु भन्दछन् । त्यसैले सम्म पारी डिको लगाएको अक्षरको नाम पाचुमोल भन्ने रह्यो । फर्काउनुलाई नेवारी भाषामा लितछ्वेगु भन्दछन् । तसर्थ फर्काई फर्काई डिको लगाएको अक्षरको नाम लितुमोल भन्ने रह्यो । रंजना लिपि ऊवाट्ट हेर्दा बुट्टैबुट्टा पो हो कि भने झैं भान पर्दछ । त्यस लिपिलाई हेर्दा मनमा अत्यन्त आनन्द आउंछ । मनलाई आनन्द दिने अर्थात् मनोरंजन गर्ने लिपि हुनालेनै त्यस लिपिको नाम रंजना रहन गयो । रंजना लिपिमा सुनको मसी र चांदीको मसीले लेखिएका पनि पाइन्छन् । यसरी विभिन्न तरीकाबाट लिपिको विभिन्न नाम रहन गएको छ।

अब रह्यो देवनागरी लिपिको कुरा । देवनागरी लिपि भन्ने नाम कसरी रह्यो भन्ने कुरामा पनि विभिन्न विद्वान्-हरूको विभिन्न मत छ । श्री आर. एम. शास्त्रीको भनाइमा देवताहरूको पूजा गर्ने यन्त्रलाई उहिले देवनगर भन्दथे ।, त्यही देवनगरबाट अक्षरमा परिणत भएर देवनागरी भयो । कुनै विद्वान्का विचारमा लिपिको उत्पत्ति देवनगर अर्थात् काशीमा हुनाले लिपिको नाम देवनागरी भयो । कुनै विद्वान्को भनाइमा देवताको लिपि हुनाले देवनागरी भयो ।

यसरी तर्क दिने हो भने त्यस्तो तर्क नेपालमा पनि गर्न सकिन्छ । किनभने जुन वेला भारतमा गुप्तसाम्राज्य थियो त्यस वेला नेपालको विस्तार ठूलो थियो भन्ने कुरा समुद्रगुप्तको अभिलेखबाट थाहा पाइन्छ । समुद्रगुप्तले आफ्ना छिमेकी राज्यहरूको नाम आफ्नो अभिलेखमा यसरी अंकित गरेका छन् "समतट डवाक कामरूप नेपाल कर्तृपुरादि" कामरूप भनेको आसाम र कर्तृपुर भनेको गढवाल हो । त्यसैले आसाम र गढवालका बीचमा नेपालको नाम अंकित गरेका हुनाले तिनताका ती दुइ देशका बीचमा नेपालराज्य फैलिएको थियो भन्ने स्पष्ट बुझिन्छ । नेपालको राज पशुपतिको राज भन्ने बूढापाकाहरूको भनाइ छ । त्यसैले नेपाललाई पाशुपतक्षेत्र पनि भन्दछन् । नेपाल पाशुपतक्षेत्र एउटा पुण्यस्थल तथा तपोभूमि हुनाले ऋषि-मुनिहरूले नेपाललाई उत्तम मानेका छन् । विश्वामित्रले आफ्नो आश्रम सप्तकोशीको किनारमा बनाएका थिए । त्यसैले विश्वामित्रलाई कौशिक पनि भन्दछन् । महर्षि याज्ञवल्क्यको आश्रम जनकपुरमा थियो । राजर्षि भरतले पनि गण्डकीका किनारमा आई तपस्या गरेका थिए । उनले तपस्या गरेका आश्रमलाई पुलहाश्रम भन्दछन् । पुलहाश्रम बागलुङनेर पर्दछ भन्ने अनुमान गरिएको छ । जनक, सीता र बुद्ध पनि यही नेपालमै जन्मेका हुन् । नेपालमा प्रशस्त तीर्थ हुनाले तीर्थहरूमा देवताहरूको आवागमन हुन्थ्यो । यो कुरा हामी पुराण तथा महात्म्य-हरूबाट थाहा पाउंछौं । नेपालमा प्रशस्त देवमन्दिरहरू पनि छन् । इत्यादि कुरा विचार गर्दा पाशुपतक्षेत्रलाई देवपत्तन भन्ने नाम राखिएको होला भन्ने अनुमान हुन्छ । अहिले देवपत्तन भन्नाले सीमित रूपमा परिवर्तन भएर केवल पशुपतिको आसपासलाई मात्र बुझाउंछ । जस्तो काठमाडों उपत्यका भन्दा तीनै शहर आउंछ, तर त्यो सीमितरूपमा परिवर्तन हुंदा काठमाडौं भनेर केवल एक टोललाई बुझाउन सक्छ । तसर्थ देवपत्तन भन्नु र देवनगर भन्नु एउटै कुरा हो । त्यसकारण देवनागरी लिपि नेपालमा उत्पति भएको हो कि भन्ने अनुमान पनि गर्न सकिन्छ । त्यसको पुष्टिका लागि सिजा प्रदेशका प्राचीन देवनागरी लिपिको अभिलेख प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

देवनागरी लिपि पनि ब्राह्मीलिपिकै परिवार हुनामा कुनै शंका छैन । किनभने ब्राह्मी लिपिकै विकासबाट देवनागरी लिपिको रूप बन्न आएको कुरा हामी लिपिविकासको क्रमबाट थाहा पाउंछौं । देवनागरीं लिपिको रूप 'अ' को दुइथरि, 'ण' को तीनथरि र 'ण' को दुइथरि प्रचलनमा देख्छौं । ती कसरी बनेका हुन् भन्ने कुराको नमूना—स्वरूप लिपितालिका तल दिइन्छ ।

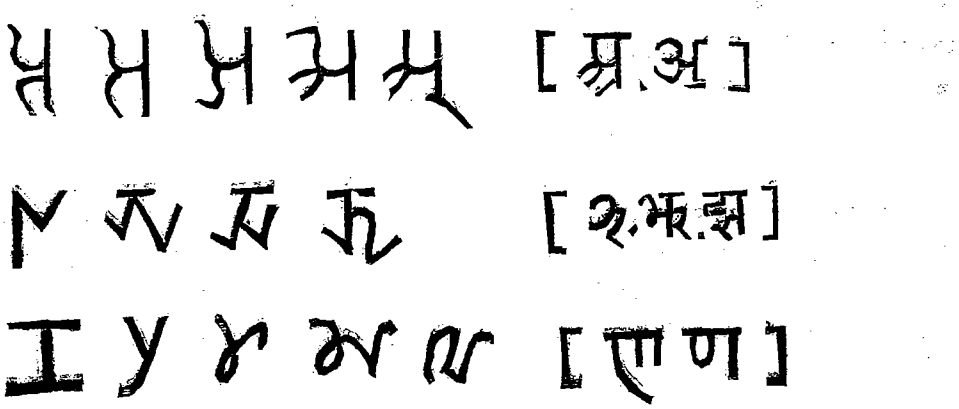

यहां प्रचलित देवनागरी लिपिलाई कोष्ठमा देखाइएको छ। पहिलो पंक्तिमा पहिलो देवनागरी 'अ' अक्षरको रूप प्राचीन लिपिको पांचौं अक्षरबाट बनेको छ। दोस्रो 'अ' अक्षरको रूप प्राचीन लिपिको चौथो अक्षरबाट बनेको छ। दोस्रो पंक्तिमा पहिलो देवनागरी 'झ' अक्षरको रूप प्राचीन लिपिको चौथो अक्षरबाट बनेको छ। दोस्रो 'झ' अक्षरको रूप प्राचीन लिपिको दोस्रो 'झ' अक्षरबाट बनेको छ। तेस्रो 'झ' अक्षरको रूप प्राचीन लिपिको तेस्रो अक्षरबाट बनेको छ। तेस्रो पंक्तिमा पहिलो देवनागरी 'ण' अक्षरको रूप प्राचीन लिपिको पांचौं अक्षरबाट बनेको छ। दोस्रो 'ण' अक्षरको रूप पहिलो देवनागरी 'ण' अक्षरको विकासबाट बनेको छ।

देवनागरी लिपिको उत्पत्ति जुनसुकै ठाउंमा भएको भए तापनि देवलिपि थियो भन्ने कुरा त ललितविस्तरबाट ज्ञात भएकै छ। तान्त्रिक युगमा बनेको तन्त्रशास्त्रमा प्रत्येक वर्णका एक एक देवता बताएको छ। तान्त्रिक क्षेत्रमध्ये नेपाल पनि प्रसिद्ध एक तान्त्रिक क्षेत्र मानिएको छ। इत्यादि कुरा विचार गर्दा उक्त देवलिपिनै देवनागरी लिपिका नामले प्रख्यात भएको होला भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ।

शाहवंशका नरेशहरूको साहित्यिक देन

– बुद्धिसागर पराजुली

पूर्वपीठिका

नेपाल अधिराज्यको राष्ट्रिय एकीकरण, सांस्कृतिक एकीकरण, भाषागत एकीकरण जातीय एकीकरण, भावनात्मक एकीकरण तथा धार्मिक एकीकरणहरूमा जुन प्रकारको भूमिका शाहवंशले खेलेको छ त्यस्तै विभिन्न विषयका वाङ्मयमा गहिरिएर हाम्रा शास्त्रीय मर्यादा-अनुरूप सानो ठूलो नानाप्रकारका ग्रन्थहरूसमेत रची समाजलाई विशाल मार्ग देखाएर गएका छन् । जस्तै कास्कीका राजा विचित्रवीर्य शाहले आफ्नो अदम्य साहस एवं उत्साहको सहारालि शास्त्रसम्मत शासनको परम्परा चलाएका छन् । विचित्रवीर्यको स्थिति बन्देजबारे अनुश्रुति यस प्रकारे परम्परामा चलिआएको छ :–

धरन्तु खड्गाञ्छ्रुतिमुद्धरन्तु
भरन्तु विप्राग्निजकर्मनिष्ठान् ।
त्यजन्तु वैरं न चरन्तु लोभं
भजन्तु नारायणमादिदेवम् ।

(खाडी भिर्नू, वेदको उद्धार गर्नू, स्वधर्ममा रहेका ब्राह्मणको पतिपालन गर्नू, बेकारमा कसैसंग वैरभाव नगर्नू, लौभानीपापानी नगर्नू र भगवान् आदि पुरुष नारायणको सेवा गर्नू) ।

यसरी कास्कीका शाही राजाका पूर्व पुरुषहरूले आफ्ना सन्तानका निमित्त कर्मयोगको उपदेश दिंदा सर्वप्रथम खाडी भिर्नू, वेदको उद्धार गर्नू, आफ्ना कर्ममा रहेका ब्राह्मणहरूको भरण गर्नू, विनाकारण कसैसंग वैर नगर्नू, लौभानीपापानी नगर्नू र नारायणको भजन सेवा गर्नू भनेका थिए । यसरी स्थिति बन्देज बसाली शाही राज्यलाई हिमवद्भूभागमा बद्धमूल गराएका हुन् भन्ने जनअनुश्रुति छ । यस प्रकारका अरू पनि धेरै अनुश्रुति पाइन्छन् । नेपाली भाषामा यस प्रकारको अर्को अनुश्रुति पनि पाइन्छ :–

गुणी जनका गुण प्यारा
गफी जनका प्यारा बात ।
अल्छी जनका प्यारा निद्रा
भतुवाका प्यारा भात ।

गुणी, गफी, अल्छी र भतुवाहरूको लक्षण, स्वभाव तथा परिभाषा दर्साउने यस अनुश्रुतिले देश वा राष्ट्रका लागि के कस्ता मानिस उपयुक्त हुन्छन् र कस्ता मानिस उपयुक्त हुँदैनन् भन्ने कुरा स्पष्टरूपमा ध्वनित गरेको छ ।

यिनै विचित्रवीर्यको 'श्रुतिमुद्धरन्तु' भन्ने उक्तिलाई चरितार्थ गराउने खालको अध्ययन अध्यापनको काम कास्केली राजाका समयदेखिनै पोखरामा प्रचलित थियो र पछिसम्म पनि पोखरा नेपाल राज्यभरका लागि विद्याका केन्द्रको रूपमा प्रसिद्धनै रह्यो ।

द्रव्य शाह ।

यिनै विचित्रवीर्यको ३ पुस्ता पछिका राजा द्रव्य शाह हुन् जसले गोर्खामा शाही राज्यको बलियो जग हाले । उनको संस्कृत भाषाको एउटा कृति यिनै पंक्तिका लेखकले खोजतलाश गरी राष्ट्रिय अभिलेखालयमा राखेको

छ, जसको नाम 'चमत्कारमञ्जरी' हो र यस ग्रन्थमा राजाले आफ्नो राज्य स्थिर गर्न, वैरीलाई वश गर्न र कर्मचारीहरूलाई सदा राष्ट्रका निमित्त आत्मसमर्पण गर्ने विचारधाराको बनाउन वृहद्वडवानल आदि तन्त्रग्रन्थअनुसार केही तान्त्रिक टोटकाहरूका साथ राजाको जन्मोत्सवमा गर्न वाञ्छनीय कतिपय कृत्यहरूको संकलन छ, तर ग्रन्थ पूर्ण छैन ।

चमत्कारमञ्जरीको आरम्भ :–

श्रीं वन्दे ।। स्वशाखोक्त विधिना गणेशामातृकावास्तुग्रहान् संपूज्य स्वस्तिवाचनं कृत्वाऽऽधाराज्यभागान्तं ग्रहपूर्वकं विधाय उत्तरे लौहत्रिपादुकां स्थाप्य–––

समाप्ति :–

पितृकृतं च गुर्वादिं मोहाद् यो वृणुते नृपः ।
द्विमासाभ्यन्तरे विघ्नोऽनम्बुवृद्धिसमो भवेत् ।
तस्मान्नवीनान्वृणुयाद् गुर्वाद्यष्टौ प्रयत्नतः
गुर्वाद्यावरणं चैव न कुर्याच्चाब्दिके सदा ।

इति श्रीमन्महाराजाधिराज श्री ५ द्रव्यशाहकृतचमत्कारमञ्जर्यां वडवानलतन्त्रान्तर्गतभीमदंष्ट्रासंहितोत्तरकल्पोक्तराज्याभिषेकविधानं प्रकाशः षष्ठः ।। समाप्तोऽयम् ।।

यसपछि ज्योतिष्मती रसायनकल्पको निरूपण छ, तर ग्रन्थ खण्डित हुंदा पूर्ण छैन ।

यस ग्रन्थका साथ नित्यार्चनपद्धतिको पुस्तक पनि छ, जसमा वैष्णवसंप्रदायकी देवी श्री गोपालसुन्दरी र श्री गोपालसुन्दरको श्रीयन्त्रमा गरिने सांगोपांग पूजाविधान छ । यसबाट अनुमान गरिन्छ शाही ठकुरी राजाहरू वैष्णवसंप्रदायका थिए र गोपालसुन्दरीका उपासकका साथै श्रीयन्त्रमा विन्दुमा गोपालसुन्दरीसहित गोपालसुन्दरको पूजा गर्थे । यसैका आधारमा लमजुङको राजधानी बेसीशहरको नाम श्रीनगर भन्ने राखिएको थियो । वैष्णवप्रथाअनुसार विष्णुसहस्रनाम आदि पाठ गर्थे । त्यस कुराको परम्परा खण्डित हुंदा हाल शाही राजदरवारमा श्रीयन्त्रको पूजासंम हुन्छ, तर गोपालसुन्दरीको हुंदैन । विष्णुसहस्रनामका पाठको सट्टा ललितासहस्रनामको पाठ हुन्छ । तर पनि नेपाल राज्यमा शाही राजा र प्रजामा एकादशी आदि पर्वको व्रत, चाड, पर्व आदि कुरा प्रायः आगमानुसार वैष्णवसिद्धान्तबमोजिमनै मानिन्छन् । हाम्रा यस नेपाल-अधिराज्यभित्र परेका धेरैजसो बाईसी चौबीसौ राज्यका राजाहरू प्रायशः वैष्णवधर्मका अनुयायी भएको कुरा उनीहरूका प्रशस्ति वाक्यहरूबाट थाह हुन्छ, जस्तो :– नरनारायणेत्यादि, वीरनारायणेत्यादि, प्रतापनारायणेत्यादि, गगननारायणेत्यादि, रूपनारायणेत्यादि । पूर्वोक्त नारायणहरू नारायणका अवान्तरभेद हुन् र नारायण वैष्णवसंप्रदायका मुख्य देवता हुन् । यसरी द्रव्यशाहकृत चमत्कारमञ्जरी र त्यसका साथको श्रीनिवासकृत नित्यार्चनका सहारा र प्रचलित प्रशस्तिहरूबाट समेत प्रायः यहांका धेरैजसो राजाहरू वैष्णवसंप्रदायका थिए, तर पनि अचेलका तिलकधारी वैष्णव जस्ता संकीर्ण विचारका थिएनन् किन्तु उदार विचारधाराका थिए ।

श्री ५ बडा महाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाह ।

यसपछि शाहीवंशका राजाहरूमा ग्रन्थकारको रूपमा हामी श्री ५ बडा महाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको नाम प्रस्तुत गर्न सक्छौं । श्री ५ बडा महाराजाधिराज पृथ्वीनारायणले नेपालको केवल राजनैतिक रूपमा मात्र राष्ट्रिय एकता कायम गरेको नभै सांस्कृतिक रूपमा पनि एकता कायम गरेको पाइन्छ । श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले गोर्खादेखि पूर्व मेचीसंमको भूखण्डमा मात्र आधिपत्य कायम गरेका हुन् र उनीबाट राजनैतिक एकता त्यति–संम मात्र सीमित रहे तापनि उनले साह्रा हिमाली प्रदेशमा भावनात्मक एकता कायम गरिसकेका थिए । यसै कारणले विभिन्न राज्यमा चाड, पर्वसमेतका धार्मिक विधिव्यवहारमा पनि एकरूपता ल्याउने उनले 'व्रतरत्नमाला' भन्ने एउटा संक्षिप्त, सारगर्भित, ओजस्वी, प्राञ्जल एवं प्रौढ संस्कृतमा छन्दोवद्ध ग्रन्थ लेखेर त्यसका माध्यमद्वारा साह्राका साह्रा गिरिराज प्रदेशका प्रजाहरूमा धार्मिक एकताको ग्रन्थिलाई पनि दृढ पारेका थिए । जुन ग्रन्थ नेपालीको परम्पराप्रसिद्ध "बूढा मरै, भाषा सरै" भन्ने कहावतअनुसार श्री ५ बडा महाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहले आफ्ना जेठा छोरा श्री ५ युवराजाधिराज प्रतापसिंह शाहलाई संबोधन गरी कुन चाड, कुन पर्व कसरी, के गरेर मनाउने भन्ने कुरा राम्रो ढंगले संझाउने, बुझाउने सन्दर्भ मिलाई वसन्ततिलका छन्दमा १८५ श्लोकमा लेखिएको छ । यस ग्रन्थको व्याख्या नेपाल अधिराज्यका ऐतिहासिक

महान् विद्वान् एवं कवि लक्ष्मण भट्टले लेखेका छन्। यस ग्रन्थमा नेपाली परम्परागत मान्यताप्राप्त धेरैजसो चाड पर्वहरूको निरूपण गरिएको छ। यो ग्रन्थ राष्ट्रिय अभिलेखालयका लागि यसै पंक्तिका लेखकले खोजी गरी प्राप्त गरेको हो र यस ग्रन्थको मुद्रण पनि प्रायः समाप्त भइसकेको छ।

यस ग्रन्थको प्रथम श्लोक यस प्रकारको छः—

जित्वा बलेन करदीकृतसर्वराजः
सिंहासनोपरिनिविश्य विराजमानः।
आसीनमन्ति पुरतोऽवनिपालपृथ्वी—
नारायणः सुतमुवाच हिताय वाचः।

अन्तिम श्लोक यस प्रकारको छ :—

इत्थं मया सुललितां ग्रथितां गुणाढ्यां
ग्रीवाविभूषणकरीमतिरम्यशोभाम्।
उन्मथ्यनिर्णयमहोदधिमुद्धृतां मे
कण्ठाच्च्युतां व्यवहारव्रततरत्नमालाम्।

श्री ५ बडा महाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहलाई जसरी आधुनिक नेपालका निर्माणकर्ता भनिन्छ त्यसै गरी आधुनिक नेपालका लागि राजनीति, अर्थनीति, सामाजिकनीति, सैनिकनीति, परराष्ट्रनीति, मनोरञ्जननीति, राष्ट्रियनीति, शिक्षानीति न्यायनीति, र धर्मनीति समेतका प्रवर्तक मात्र उनका चिठीपत्र, दिव्योपदेश, अन्तर—राष्ट्रिय व्यवहार, सामाजिक व्यवहार, रणकौशल, सैनिकसंगठन, मिलनसारिता, आत्मविश्वास, दिव्यचिन्तन आदि गुण र व्रतरत्नमाला जस्ता ग्रन्थको रचना आदिका आधारमा नेपाली जातीयदर्शन, नेपाली जातिको संविधान तथा नेपाली जातीय धार्मिक संहिताका समेत प्रथम प्रवर्तक महापुरुषको रूपमा पनि प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। जुन महापुरुषको आविर्भावले, जुन महापुरुषको संयमले, जुन महापुरुषको धैर्यले, जुन महापुरुषको वीरताले, जुन महापुरुषको शौर्यले र जुन महापुरुषको चातुर्यले यस गिरिराज प्रदेशमा बलिया, स्वतन्त्र क्षात्रधर्मानुप्राणित, आर्य मर्यादाको अनुरूप नेपाल अधिराज्यको उपभोग गर्न हामी समस्त नेपाली जातिलाई उपलब्ध भइरहेछ र जसको विजयवैजयन्ती संयुक्त राष्ट्र संघमा नेपालको जातीय गाथाका साथ फर—फराइरहेछ र हिन्दूत्वको प्रतिनिधित्व गर्ने वैजयन्ती आज यही एक मात्र खडा रहेको छ।

श्री ५ प्रतापसिंह

अब हामी नेपाली शाहवंशीय राजाका श्रेणिमा ग्रन्थकारको रूपमा ख्यातिप्राप्त अर्का राजाको नाम प्रस्तुत गर्न चाहन्छौं जसको नाम हो श्री ५ प्रतापसिंह। यिनले विशेष गरेर तन्त्रशास्त्रका आधारमा 'पुरश्चर्यार्णव' नामका विशाल ग्रन्थको रचना गरेका छन। यस ग्रन्थका केही हस्तलिखित प्रतिहरू श्री ५ को सरकारको राष्ट्रिय अभिलेखालयमा सुरक्षित छन्। यो ग्रन्थ सं. १९५७—६१ मा प्रभाकरी कम्पनी बाराणसीबाट मुरलीधर झाका संपादनमा प्रथमवार छापिएको छ। यसमा दीक्षापुरश्चरण आदि विभिन्न विषयहरूको विभिन्न आगमअनुसार निरूपण गरिएको छ। यस ग्रन्थको मर्यादा र मान्यता काश्मीर—देखि कामरूपतक र नेपालदेखि कन्याकुमारी अन्तरीपतक व्याप्त छ। बडा बडा तान्त्रिक साधकहरू यस ग्रन्थलाई ठूलो आदरका साथ संमान गर्दछन्। तान्त्रिक साधना मार्गमा उपासकहरूलाई यसले दिएका आलोकपुञ्जको सराहना आगमवेत्ताका हृदयले नगरीकन रहन सक्तैन। यस ग्रन्थले नेपाली मात्रलाई हैन अपितु आर्यधर्मावलम्बी आगममर्मवेदी संपूर्ण भारतलाईनै साँस्कृतिक एकताको सूत्रमा गांथ्न ूलो सघाउ पुऱ्याएको छ। यो नेपालका शाही राजाका नामको एउटा जीवित ग्रन्थ हो र आगमशास्त्रको एकपक्षको अनुपम उज्ज्वल हीरा हो। यस ग्रन्थको द्वितीय संस्करणको संपादन भनौ वा अर्के प्रकारको संपादन रथी श्री धनशमशेर जंगबहादुर राणाले गर्नुभएको छ र पुरानो नाम पुरश्चर्यार्णवलाई परिवर्धन गरी "बृहत्पुरश्चर्यार्णव" राखिएको छ। यसको उपादेयताबारे पाठकहरूले आफ्ना प्रतिक्रिया भविष्यमा गर्नेनै छन्। जे होस् यो श्री ५ प्रतापसिंहको ग्रन्थ यस युगमा तन्त्रविद्याको एउटा महान् आकर हो, निधि हो। यसबाट साधकहरूलाई ठूला ठूला रत्नहरूको उपलब्धि भएको छ।

यस ग्रन्थको आरम्भमा यस्तो छः—

शुण्डादण्डप्रचण्डप्रहतिहठदलत्प्रौढदोर्दण्डदृश्य—
दैत्येन्द्रानीकमुण्डोत्कररचितसमित्ताण्डवक्षोणिशोभः।

प्रत्यूहध्वान्तधामाधिपतिरधिपतिः सिद्धसिद्धो गणानां
दद्यादद्रीन्द्रकन्यास्मरहरनयनानन्दसंवर्धनो वः ।

समाप्तिः—

विभ्रत्यद्भुतभूतिभूतपवचौ वैचित्र्यचित्रामृत—
स्रोतःशालिनि सन्निवन्धनसरित्सभेदमभ्यर्हितम् ।
नव्येऽस्मिन्नरदेवनिर्मितपुरश्चर्यार्णवे द्वादशः
सद्युक्तिस्फुटमौक्तिकोत्करुचोत्तुंगस्तरङ्गो गतः ।

इति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावलि विराजमान मानोन्नत श्रीमत्महाराजाधिराज श्रीमत्प्रतापसिंह शाहदेवविरचिते पुरश्चर्यार्णवे ब्राह्मादिमन्त्रपुरश्चरणपूर्वकमन्त्रस्तवकवचादिपुरश्चरणभेदनिरूपणं नाम द्वादशस्तरंगः समाप्तम् । शुभमस्तु ।।

श्री ५ रणबहादुर शाह

यस सन्दर्भमा जब हामी अगाडि पुग्छौं त श्री ५ रणबहादुर शाहलाई संगीतका वेत्ताको रूपमा प्रस्तुत गर्न सक्छौं । यद्यपि हामीलाई उनको कृति उपलब्ध छैन तैपनि उनको संगीतको परम्परा उनका जेठा छोरा रणेद्योत शाहका सन्तान वसन्तपुरका चौतरियाका खानदानमा रहिआएको थियो । काशीनरेशका जलसामा श्री ५ रणबहादुर शाहका संगीतकौशलबाट प्रभावित भएका तानसेनका नातिले एक उत्तम तानपुरा चढाएका थिए र सो तानपुरा केही वर्षअघि परम्पराद्वारा जनरल एकराजशमशेरका हातमा पुगेको कुरा जनश्रुतिबाट सुनिएको छ । श्री ५ रणबहादुर शाह अजपा योगका दीक्षित थिए, त्यसैले नादब्रह्मका चिन्तक पनि थिए । अतएव यिनका भजनहरू अनाहत नादका भूमिकामा रचिएका हुन्थे । जस्तैः—

(१)

राग मालश्री

जग्गे देवी भैरवी गोरषनाथ दरसन दे हो भवानीये ।
प्रथम देवीके उत्पन्न भैई जनम भैये कैलासये ।
जोती जगमग चैहुं वर देवीकै चौसठी जोगिनी माइके ।
जये. ।१

सपना देषत गोरषनाथ भैषी देवी मनाईये ।
चौसवासये भोग प्रसन्न देवीके वर दीये सब देसये । जये. ।२
देव वरदन वर्दान पाईये सरूप नेपालमा रूप भये ।
पाट सिंहासन जती लीजे और लीये सेव देसये । जये. ।३
देव औरनमाथ मकुड वदन भुज उदाईये ।
तपस्या जोती सरूप प्रगट तापत नेपालमा रूप भये । जये. ।४
सीरसी भीत मुकुट झलमल कुण्डल झलकतो कानये ।
देव वरण श्रीरणबहादुर शाहा देव जस पाईये । जये. ।५

(२)

राग मालश्री

षड्गषपरू कालीका दीनु चौसट्ठी जोगीनी माइये ।
आफुत सोहै बिस्तुलोकमै जगस्त्र काली जिजारीये ।
हाहादेवी १।
एक मुर्ती चार भुजा सहस्रनाम भवानीये ।
सकर करजा धनुक धारिनी दुतीयाषन्जीनी नामये ।
हाहादेवी २।
त्रीतीये भुजा कबल सोहै चौथी वान जो धारीय चन्द्रीका रूपले ।
दैत्यमारीनी रक्त पीवन्ती कालीके । हाहादेवी ३।
दुर्गारूपले पृथीवी रोकीनी धन्ने इसोरी माइये ।
तुमारो दा..... (इत्यादि अपूर्ण) ४।

—जोसमनी सन्तपरम्परा र साहित्यबाट

श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाह ।

अब गद्दीनशीन ग्रन्थरचनाकर्ता शाही राजाहरूका कृति र राजाका नामको अनुसन्धान गर्ने यस दौडानमा हामीले एउटा कृति रत्यसका रचयिताका नाम प्रस्तुत गर्न पुग्छौं चरनाकार श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाह र कृति 'सत्कर्मरत्नावलि' । श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहले नेपाली समाजलाई कर्मकाण्डको रचनात्मक पक्षमा साह्रा नेपाल एकताको सूत्रमा आवद्ध गर्न समर्थ भएको एउटा विशाल धर्मशास्त्रको निबन्ध ग्रन्थ लेखे । यस ग्रन्थका प्रतिहरू पनि यहां सुरक्षित छन् । यो ग्रन्थ वाल्मीकि संस्कृत महाविद्यालय (हाल वाल्मीकि संस्कृत क्याम्पस) का प्रधानाचार्य श्री रामनाथ आचार्य र प्राध्यापक श्री दामोदर कोइरालाका संपादकत्वमा संपादन भई २०२६ सालमा प्रकाशित भएको छ । यसका हस्तलिखित प्रतिहरू राष्ट्रिय अभिलेखालयमा धेरैनै छन् । जसको आरम्भको श्लोक यस्तो छः—

श्री गणेशाय नमः ।
गजवदनमुमाजं विघ्ननाशं सुरेशं
भवभयदलनं तं भक्तरक्षासुदक्षम् ।

विदितपरमतत्वैर्योगिभिश्चिन्तनीयं
गणपतिमभिवन्दे सर्वलोकैकनाथम् ।

समाप्ति यस प्रकारको छः—

इति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलीविराजमानमानोन्नतमहाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीश्रीगीर्वाणयुद्धविक्रमशाहदेवकृतायां सत्कर्मरत्नावल्यां प्रकीर्णरत्नं नाम सप्तदशं प्रकरणम्

श्रीमहाराजगीर्वाणयुद्धविक्रमसूनुना ।
कृता रत्नावली पूर्णा श्रीविष्णोश्चरणार्पिता ।
समाप्ताश्चायं धर्मशास्त्रनिबन्धग्रन्थः । शुभम् ।

आजकल नेपालीमा जति विवाह, व्रतबन्ध, होम, श्राद्ध आदि कर्महरू हुन्छन् प्रायः ती सब यसै ग्रन्थलाई आदर्श मानी गरिन्छन् । तसर्थ यो नेपाली समाजका लागि ज्यादै उपयोगी साबित भएको छ ।

श्री ५ राजेन्द्र

यस सन्दर्भमा कलमको चुच्चो कोदा र राष्ट्रिय अभिलेखालयका पुराना पुस्तकहरू खोजी पस्दा शाही वंशका कृतिबारे हामी श्री ५ महाराजाधिराज राजेन्द्रविक्रम शाहदेवको नाउँ ग्रन्थकारका रूपमा र ग्रन्थको रूपमा 'राजकल्पद्रुम' १ र 'श्रीस्तोत्र व्याख्या' १ समेत २ ग्रन्थ प्रस्तुत गर्न पुग्छौं । संस्कृतवाङमयको भण्डारका लागि श्री ५ राजेन्द्रले पनि केही देन दिएका छन् । राजकल्पद्रुप— आगमशास्त्रअनुसार विद्या, महाविद्या, उपविद्या र पञ्चायतन देवताका मन्त्र, न्यास, ध्यान, दीक्षा, पूजाआजा इत्यादिको निरूपण गर्ने यो उत्तम ग्रन्थ हो, यसमा केही धनुर्वेदसम्बन्धी चर्चा पनि छ । यो राजकल्पद्रुम २ थरि छ एकमा विशेष विचार र अर्कामा संक्षिप्त मन्त्रहरूको चर्चा छ । श्रीस्तोत्र व्याख्या— यो अग्निपुराणोक्त श्रीस्तोत्रको व्याख्या हो । श्री भनेकी लक्ष्मी हुन् र उनको स्तोत्रको व्याख्या राम्रो ढंगले यस ग्रन्थमा गरिएको छ । राजकल्पद्रुमको प्रारम्भ यस्तो छः—

श्री गणेशाय नमः ।
गणेशं प्रणिरत्यादौ श्रमद्राजेन्द्रविक्रमः ।
गोरक्षेशः प्रतनुते राजकल्पद्रुमं शुभम् ।

समाप्ति यस प्रकार छः—

नाभौ अयोध्यापीठाय नमः । कटौ कांचीपुरीपीठाय नमः । इति तारायाः षोढान्यास संक्षेपः ।। इति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलि विराजमानमान्नोत श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीश्रीमहाराज राजेन्द्रविक्रमशाहदेवविरचिते राजकल्पद्रुमे षोढान्यासकथनपटलस्त्रयोदशः । १३।।

राजकल्पद्रुमको (अर्को प्रकारको) आरम्भः—

श्रीगणेशाय नमः ।।
नत्वा श्रीगणनायकं गणपतिं श्रीकालिकां कामदां
श्रीविष्णुं च रमापतिं त्रिनयनं श्रीपार्वतीनायकम् ।
श्रीसूर्यं भवसीतिदुःखशमनं कुर्वे परं कौतुकं
श्रीराजादिम इन्द्रविक्रमनृपः श्रीराजकल्पद्रुमम् ।।

समाप्ति :—

इत्यडकमचक्रम् । इति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलिविराजमानमानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराज राजेन्द्रविक्रमशाहविरचिते राजकल्पद्रुमे मन्त्रमेलनपटलः । शुभम् ।।

श्री स्तोत्रटीकाको आरम्भ :—

श्रीगणेशाय नमः ।
नारायणं हृदि निधाय रमां तथाग्निं
लक्ष्मीस्तुतौ विविधशास्त्रविचारयुक्त्या ।
राजेन्द्रविक्रमनृपेण कृता सुटीका
सा राजतां सकलसज्जनमानसेषु ।

समाप्ति :—

श्रीमहाराजगीर्वाणयुद्धविक्रमसूनुना ।
राजेन्द्रविक्रमेणैषा टीका लक्ष्मीस्तुतौ कृता ।

श्री ५ महेन्द्र ।

अब हामीलाई समयले विवश पारेको छ, किनभने हाम्रा शाहवंशका राजाहरू संस्कृत शिक्षाभन्दा नेपाली राष्ट्रभाषातर्फ बढी झुकेका देखिन्छन् । हुनत राणातन्त्रले शाह राजाका दरबारमा पनि क्षिक्षाको नियन्त्रण अवश्य गऱ्यो होला, तर पनि पूर्वी मुलुकमा बढेको अंग्रेजीको प्रभावले र राणाहरूको अंग्रेजी समर्थक नीतिको प्रभावले

एवं संस्कृतका विद्वान्हरूमा रहेको संस्कृतप्रियता तथा ठीस राष्ट्रियता र शाही राजाहरूप्रति रहेको झुकाउले समेत गर्दा संस्कृतका उच्च एवं चतुर विद्वान्हरूसंग शाही दरबारको संपर्क राणाहरूको अभीष्ट थिएन र पश्चिमी शिक्षाको आलोकलाई राणाहरू छेकथुन गर्न चाहन्थे तापनि संभव थिएन, यसै कारणले गर्दा शाही दरबारमा अंग्रेजीको प्रभाव बढ्यो र नेपाली भाषाको स्वभावसिद्ध लोकप्रियताले पनि किल्ला जमायो, एवं नेपाली साहित्यिकहरूको स्वदेशमा र विदेशमा पनि विजयदुन्दुभि घन्कन थाल्यो। तसर्थ शाही राजाहरूलाई राजनीति एवं साहित्यमा समेत बढी कुतकुती पैदा हुन थाल्यो। सीमावर्ती प्रदेश भारत स्वतन्त्र हुनाले त्यहांको प्रतिकूल वातावरण पनि पल्छियो। अतएव शाही राजाको नेतृत्वमा नेपालमा प्रजातन्त्र युगको प्रादुर्भाव सफल हुन सक्यो र तदनुकूल नेपाली साहित्यले पनि फष्टाउने अवसर पायो, जसको फलस्वरूप नेपालका अतिकुशल राजनीतिज्ञ स्व० श्री ५ महेन्द्रलाई समेत नेपाली भाषाका साहित्यिक नभोमण्डलमा उज्ज्वल ताराको स्वरूपमा देख्न पाएका छौं। जसको कृति :– उसैको लागि, फेरि उसैको लागि र अन्य विविध रूपमा फुटकर कविताहरू छन् :–

हे वीर हिंड अगी सरी, नहटाई पाउ रतीभरी।
यो मातृभूमी नेपालको भई वीर पराक्रमी सन्तति।
खुकुरी संगीन तरवार या हतियार जे किन सामुमा।
नपरोस्-यदि तिमी वीर छौ भने-वीरका ती छातिमा।
तिम्रै हो लेऊ नागरिक हक, कांधमा कांधै गरी।
सत्यता तिम्रो छ हतियार, डर नलेऊ क्यै कति।
नडराई संऊकी लम्कँदै, हिंड ढाल यै हो देशको।
जातमा जे छौ, सबै हौ, एक सन्तति देशको।
– उसैको लागिबाट

शाही राजाहरू यसरी केवल शासक मात्र नभै साहित्यकारका रूपमा समेत विश्वका समक्ष प्रसिद्ध छन्।

NEPAL

(Continued)

by Sylvain Levi

European Documents

Nepal does not appear to have been visited by Europeans before 1662. Yet since 1626 a jesuit missionary, the P. Anandra, had gathered vague indications on the country. Starting from Agra in 1624 to preach the Gospel in Tibet, he came up the high valley of the Ganges, crossed the difficult passes which dominate the sources of the celestial stream and founded a church at Chaprang on the left bank of the major Sutlej. This success was of short duration; two years later, Anandra who had succeeded in penetrating into China by the highway of Rudok and of Tangut returned definitely to India. During his sojourn at Chaprang, Anandra had an opportunity to enter into relations with Nepalese artisans emigrants in Tibet. "The king of this Place (of Caparangue, i e. Chaprang) has three or four goldsmiths, natives of a seperated from here by two months of marching and subjugated to two king, each one individually more powerful than this one, but of the same religion. I gave these goldsmiths some silver to make me a cross, according to a model I showed them. They assured me that many of the same pattern were to be found in their native land, and that different sizes were made in wood and invarious metals. They were usually placed in the temples, and for five days in the year they were planted on the public roads, where the people came in crowds to adore them throw flowers and light up a great number of lamps. These crosses were named in their tongue "Iandar.[1]"

Thc name of Nepal is not pronounced here; but there is no question of another country. The very profession of the goldsmiths denote their origin; Nepal then as now excelled in the work of metals and her craftsmen as well as her products were sought by the more barbarous tribes of the North.[2] The distance of two months journey corresponds well to the real remoteness. The partition of the kingdom between the two sovereigns is another characterstic of Nepal. Since the close of the XVth century up to the beginning of the XVIIth, the dynasty of Kathmandu and the one the Bhatgaon reigned simultaneously on the two halves of the country; it is true that the dynasty of Kathmandu, divided itself towards 1600, and Patan became the seat of a third dynasty. But in fact, the kings of Kathmandu and of Patan formed but one branch and one group, as is attested thirty five years after Anandra by the statement of P. Grueber. In short the said crosses designated under the name of "Indar" belong properly and exclusively to the Nepalese religion; the missionary monks installed in Nepal since the XVIIIth century have not failed in being impressed; their historian, Georgi, even gives the description and sketch in support of his theories on tbe Manichean origin of Buddhism.[3] The word "Indar" reproduces with fair accuracy

the Sanscrit name of the God Indra (commonly Inder) in whose honour these images were made.

In 1661 two of the Jesuit missionaries installed at Pekin, Father Grueber and Father Dorville, [4] received the order to return to Europe to take from Rome the instructions of their generanl. The Dutch fleet bolckaded the Chinese ports. They determined to travel by land. They left in June 1661, [5] crossed through Si-ning, the Tangout, Lhasa, where they resided for two months and thence, reached India through Nepal; Dorville died on rea ching Agra after214 days of actual travelling [6], at the beginning of the year 1662. The indefatigable Grueber continued alone henceforth his journey through Labore, the Indus the Arabian gulformus, and Smyrna. He stayed in Rome just long enough for the accomplishment of his mission. Spurred by an unprecendented success and which still remains unrivalled to-day after two and a half centuries of Asiatic explorations– he attempted to open the highways towards China, by crossing Muscovia. Compelled by circumstances to beat a retreat, he fell back on constantinople and eventually died in 1665 on the road to China. So many intrepid journeys have unfortunately left Father Grueber no time to summarise his memories; the few informations that he managed to communicate are found scattered in several letters addressed to associates : a condensed summary by Father Athanase Kircher, [7] and the account given from a kind of "interview" taken from Father Grueber at Rome in January 1665.

The summary of Kircher gives a fairly detailed itinerary from Lhasa to Agra. "From" Lhassa or Barantola, situated by 29°6, they came in four days to the foot of mount "Langur." Mount Langur is of an incomparable height, in as much as travellers can hardly breathe on the summit, so rarefied is the air; in summer ane could not cross it without exposing one's life to danger, on account of the poisonous emanations from certain herbs. No carriage or horse can cross by this mountain, by reason of dreadful precipices and stretches of rocks, but one must make the whole journey on foot; and thus a month is taken to reach "Cuthi" the first town of the kingdom of "Necbal". Although this mountainous region is difficult to cross, nature, however, has provided with abundant streams that spurt out warm and could from the hollows of the mountains, and many fishes for men and grazing grounds for the cattle : . . Five days of journey from "Cuthi" and the town of "Nesti" is reached of the "Neckbal" kingdom, in which everybody lives enveloped in the gloom of the idolatry, without, any sign of Cristain faith; however, the place abuounds in all things that are necessary to sustain life, to the extent that one can readily purchase 30 to 40 chickens for half-a-crown. From here it take six days journey to reach the capital of the Kingdom of Necbal which is called "Cadmendu, situated by 27°5'. The king who lives there is powerful; he is a pagan but not opposed to the faith of Crist. From Cadmendu, half a days journey and the town of Necbal is reached which is the seat of the whole kingdom and which is also named "Baddan'. From Necbal, after five days travelling one reaches 'Hedouda", market-town of the kingdom of 'Maranga' by 26°36'. From 'Hedonda" in eight days one reaches "Mutgari" which is the first city of the kingdom of Mogor. From "Murgari", it takes ten days to "Buttana", which is a town of the Bengal kingdom, on the Ganges, by 25°44'. (From Battana to Benares, eight days; Benares to Catampor 11 days; Cattampor to Agra 7 days...). Here is one of the customs of "Necbal" when a man drinks from the same cup as a woman to honour her, other persons, men or women, give them three times to drink of 'cha' (Tea) or of wine, and while they drink-

place on the edge of the cup three small lumps of butter; the drinkers takes these out and place them on their forehead'. There is still another custom in this kingdom, of monstrous cruelty:, if a sick man is approaching death and leaves no hope of recovery, they carry him out of his house into the fields; he is thrown in a ditch already full of moribunds; he remains there exposed to the weather, without pity nor piety, he is left to die and his corpse is thrown to the birds of prey, to the wolves, dogs and other similar animals. They are convinced that the unique monument of a glorious death, is to obtain a sepulchre in the stomachs of living beasts. The women of these kingdoms are so horrible as to resemble veritable demons rather than human beings: as a matter of fact owing to a religious thought, they never wash themselves with water but rub themselves well with an oil of very offensive smell; besides they smell with a rancid odor; and with the addition of the oil, one can hardly take them for human beings, but for ghouls.

"Besides, the king showed the priests a remarkable goodwill, especially on account of a telescope, an object of which they knew nothing till then, and other curious mathematical instruments which interested him so much as to wish him to absolutely detain the Priests near him, and allowed them to depart only after having demanded of them the promise of a return; he promised them in the eventuality, to construct a house and to place if at their disposal, furnish them with a large income and to allow them to introduce the Doctrines of Christ in his domain.

The interview at Rome enlightens us better on the episode of the telescope and on the political state of Nepal. "From 'Barantola' Father Grueber entered into the kingdon of 'Nekpal' which has a stretch of a month's journey. There are two town-capitals in this kingdom, "Catmandir and 'Patan', which are only separated by the river that divides them. The king of this country is called 'Partasmal' he has his residence in the town of 'Catmandir' and his brother named 'Nevagmal' (who is a young prince of nice physique) in the town of 'Patan.' He is in command of the whole militia of the kingdom; and in Father Grueber's time in that town, he had a large army on foot to oppose a little king named 'Varcam' who was disturbing him with the many raids he undertook. The Father presented the prince with a pair of magnifying eye-glass with the help of which he had discovered a sport where Varcam had fortified himself and he made the prince look in that direction; the prince seing the place at so sort a distance ordered that the march should commence at once against the enemy, and did not under stand that this approach was only an effect of the lens. It will not be easy to describe how much the prince was pleased at this present. From 'Nekpal' in five days time, he came to the kingdom of 'Moranga'; he saw no town, but straw houses or rather huttings and among others, a custom-house. The king of 'Moranga" pays a yearly tribute to the Mogul, of 250000 richedales and of seven elephants."

Regarding this latter kingdom, Kircher's memorandum, adds: "The Kingdom of Maranga" wedges in the Kingdom of "Tibet" its capitals 'Radoc' is the last station reached formerly by Father Dandrada in his journey to 'Tibet' they refound numerous indications of the Cristain faith which had been planted, in the names of men still Current: Dominic, Francis, Antony."

The geographical names mentioned in these documents are in general easy to reconize. Mount 'Langur' at four days journey from Lhasa, designates the long serie of chains which are linked up in the direction of

west-south-west, commencing from the Kham ba (Kambala of the Friars) pass, which Georgi's itinerary reckons at distance of three days journey from Lhasa. Georgi, it is true, gives the name Lhangur to the first of lofty mountains which is incountered towards the east in travelling from Nepal to Lhasa, at 50 thousand paces from Kuti. The discord is too apparent, because Langur is a generic name signifying, in the Parbatiya language, "a chains of mountains." In nearing the lofty mountains which rise between Kuti and Lhasa, the jesuits and Friars have heard at the two extreme points the same cry from their guide's lips: Langur "The mountains." Thus, while the langur of Grueber, is the Khamba--la (pass of Khamba), the Langur of Georgi is Thang-la or Nya-nyam-Thang-la (pass of Thang) "Cuthi" has only had a graphical transformation; learned influence has preserved Kuti's orthography. "Nesti between Kuti and Katmandu, is written Listi on modern maps, on account of a frequent confusion between the nasal and the dental liquid. 'Cadmendu' transcribes equally well as our Katmandou, the name of the capital; the interview discloses another form, 'Catmandir' more like Sanscrit in appearance (Kastha-mandir) and which may be a doublet of the first, if it is not the outcome of a simple error. 'Baddan' designated as the second capital of the country, cannot be Bhatgaon which would however, coincide better with the distance indicated from Katmandu. Grueber only knows of two capitals in the kingdom of Nepal and the informations which he gives on the two kings who reside there, prove beyond doubt that it is a question of Katmandu and Patan; it is even under the latter form that the second capital is designated in the interview. The alternation of Baddan and 'Patan' in the accounts of the Jesuits, in face of the indigenous word Pattan (a), seems to betray the persistency of the German accent with Grueber who was born at Linz, in Austria. 'Hedonda' is modernly known Hetaura. The difference between the two words is more apparent than real; they both embody, in accentuating them in opposite ways, the sound of Indian cerebrals, intermediary between the dentals and the letter 'r', and which finds its way in the very name of Katmandu (of which the real pronounciation is very near Karmanro.)

The name of Nepal, which appears here, for the first time in Europe takes an unexpected aspect: Nekpal or 'Necbal' (with the alternance of the p and of the b, as in the case of 'Baddan and Pattan'). One is ap to be misled and believe it an error of handwriting or of printing; precisely the latter to Father Gamans bears 'Neopal'; whence Nepal might have been formed by a graphical error between the two letters 'C' and 'O'. Tavernier, Grueber's contemporary, writes 'Nupal'. Nupal on the one hand, Neopal, on the other, would seem to bring together to a common original at the same time of the sound 'u' and of the sound 'eo'. But tnis conjecture must be abandoned, because the form 'Nekpal'. With a serie of derivatives, reappears in several publications of the XVIIth. Century, all independent of Father Grueber's traditions and originating from the missionary Capuchin friars. However, neither a clever pronounciation nor a vulgar prononciation of the word 'Nepal' can justify this adventitious letter it seems to be a too vigorous notation of time which follows the 'e' from the word 'Nepal (a)'. The kingdom of 'Maranga' or 'Moranga" is without the least doubt the kingdom of Makwanpur, as the Capuchin friars have well recognized it, but the name which is here griven to it is surprising, because it designates in fact the eastern region of the Terrai included between the Kosi and the Tista [8].

The kings mentioned by Father Grueber are very well known, The king of Katmandu 'Partasmal' is in reality Pratapa Malla his brother, the king of Patan 'Nevagmal' is Cri Nivasa Malla. Pratapa Malla was a singular person, imbued with poetry; more jealous of literary glory than of military glory, he took with conviction the title of 'Kavindra.' 'Prince of poets'. Ambitious to immortalise his name and his works, he had these carefully carved in stone over the whole stretch of his domain. Before the passage of the priests, he heard the far-off western countries spoken of. An inscription still embedded in the facade of the palace at Katmando which bears an invocation to the goddess Kalika, shows specimens of fifteen writings which Pratapa Malla flattered himself he knew. Amongst these writings is the 'Phiringi' writing which comes last, immediately after the 'Kaspiri' (of Cashmere). The specimen of 'phiringi' writing consists in these three words:

NE WINTERLHIVERT AVTOM.

"Automne, Winter, L'Hiver" The inscription is dated Friday 14th. January 1654 (Samvat 774 magha cukla cri pancame cukra vare).

These three simple words, which the indigene considers a kind of Mene Tecel Phares written out in a mysterious conjuring book, evoke in their moving simplicity the first entry in contact with Europe with this corner of the Himalaya; and the presence of two French words in a total of three vocabularies reminds as by an expressive symbol the universal preponderance of the French language in the XVIIth century. Who then had taught them to Pratapa Malla ? Perhaps one of the Armenian merchants which Tavernier mentions and who served as an agent between the West and Upper Asia.

The narration of Father Grueber confirms at least on one points the exactitude of the Nepalese chronicle. The Vamcava'i gives out in detail the war in which the jesuits found themselves mixed Since the last days of the year 1659, Pratapa Malla and Cri Nivasa Malla had joined hands to repulse the incursions of Jagat Prakaca Malla king of Bhatgaon. Suspended on November 1660, and the hostilities were resumed a year later in November 1661, and the Jagat Prakaca Malla had been defeated time after time. At last on the 19th January 1662 (18 magha sudi 782), Cri Nivasa Malla, who was in actual command of the allied forces, captured the village of Themi (Timi) from his adversary; the 20th January, Pratapa Malla and Cri Navsa Malla returned to their respective capitals. The passage of the jesuits had then preceded, but by a few days, the date of the 20th January, and the telescope which they placed at the service of the allied kings, hastened perhaps to the detriment of the prince of Bhatgaon, the denouement of this campaign. The "little king Varcam" is without any doubt Jagat Prakaca Malla (vul. pronounciation: Parkas Malla); the change of the 'p' into 'V', by the intermediary of 'b', is constant; the alternance of the forms Nepal and Never show us another example. If Father Grueber does not speak of Bhatgaon, which, however, equalled in importance the two others capitals, it is because the war had compelled the two travellers to avoid the territory of Jagat Prakaca.

The results of the voyage of Father Grueber were soon shown on geographical maps. Nicolas Visscher seems to have been the first to place them in hand in his 'India Orientalis nec non Insularum adjacentium nova description' which is comprised in part in 'Atlas Minor sive totius orbis terrarum contracta delineatio, ex conatibus Nic. Visscher. (Amst. Bat. Apud Nicolaum Visscher) The Minor Atlas carries no date. The editor of the "Remarkable maps of the XV -- XVIIth century

who publishes this map, pretends that is derived from the "Novus Atlas" of Janson, dated 1657--1658. This assertion is unacceptable. The map is manifestly worked out on the informations from Grueber, and cannot be anterior to Grueber's arrival in Europe; it dates at the earlies 1663: Father Grueber's stages are linked up successively like an illustration of his itinerary; the names of localities have those pecularities only attributed to Grueber the positions have been determined by this observations The errors committed still betray the source of borrowing. "Cutlu (--kuti), the station between "Lhassa" and "Cadmenda", owes manifestly its existence to a confusion of letters created on Grueber's graphic: "Cu thi", Cadmenda is also a graphical midification of Cadmendu. There is something better: Visscher, mistaken by Father's Grueber Germanic notation, has not recognized Patna in the town of "Battana", intermediary stage between Mutgari "(Motihari) and Benares", he has shown on his map Patna and Battana even separating them by a long distance. Furthermore, obliged to include new knowledge in the tradtional notes of anterior cartography, Visscher has placed Necbal between the Ganges to the West and to the East, one of the 5 streams whence "Chiamay" lake spread its waters into "India extra Gangem." The country of "Bengala" the southern limit, the country of Udessa'[9] (Orissa) to the North-West "Cirote" situated to the South of "Cadmenda', between the "Necbal' and the country of 'Verma' (Burma) is the country of the Kiratas which occupies the valleys to the East of Kathmandu. "Caor' placed between "Lassa' and "Cutlu" (Cuthi, kuti) are equally derived from anteriar geographies.

A little while after Grueber's voyage through Asia, the Frenchman Tavernier was taking up the sixth time, the road to the East. As a jeweller of the Great-Mugul and of his principal officers, already familiar with the languages the customs, the climate of Hindustan he succeeded in reaching the last limits of Eastern India, He was fortunate to come down the source of the Ganges, in company of another Frenchman, equally illustrious, Bergnier, who had already been for five years in the employment of Aurengzeb in the capacity of a medical man. The 13th December 1665, they were at Benares; the 20th, at Patna, the 4th January 1666, at Rajmahal. In the course of this long and slow voyage, Tavernier lost no time in gathering all informations regarding the country: judicious observer and keen tradesman, he rather fixed his attention on questions of business. He was thus the first man to gather minute and precise details in connection with the commerce between India and Tibet through Nepal. 'at five or six leagues from beyond Gorrochepour (Gora khpur) one enters the grounds of the Raja of "Nepal" which extend to the frontiers of the kingdom of Boutan (Tibet). This prince is a vassal of the Great—Mogul and sends him yearly an elephant as a tribute. He resides in the town of "Nepal" whence he takes his name. His trade and his wealth are well known. The indigenous[10] informers at Tavernier's services did not fail to point him out as an abomination, the religious beliefs which distinguish these mountains populations from those of the plains "Beyond the Ganges slightly in the direction of the Naugrocot" mountains, there are two or three kings who alike their people, believe neither in God nor in the devil. Their Brahmins have a certain book which contains their beliefs and which is really filled up with moonshine (nonsense) the author of which, "Bandon" gives no reason. [11]

Such is the first notion which reaches Europe, on Nepalese Buddhism.

The description outlined by Tavernier regarding the traffic between India and Tibet

through Nepal, is altogether so picturesque. so exact, and so little different from the actual conditions of the same traffic that it is useful to reproduce it in its entirety.

"The kingdom of Boutan Tibet is very vast, but we have not yet been able to obtain an exact knowledge. Here are a few things I have been able to learn in the several travels which I have made to India, from a few people of the country who were keen on trading; but I have learnt better this last trip than I have done before, finding myself in 'Patna' the largest town in "Bengala" and the most famous for trading purposes, in the time the merchants from "Boutan" came down to sell their musk. During the period of two months which I stayed there, I purchased twenty-six thousand ruppes worth of it . . . and but for custom duties which must be paid from India to Europe, a great profit would be derived on the Musk ... As for musk itself, during the hot weather, the merchant hardly makes a profit, owing to the stuff drying up and consequently losing weight. As this merchandies usually pays twenty five per cent of duty at "Gorrochepour" (Gorakhpur) the last town of the states of the Great Mogul on the side of the kingdom of "Boutan", although is still stretches out another five or six leagues further, when the Indian tradesmen are in that town, they first go in search of the Customs official and they inform him that they are proceeding to the kingdom of Boutan", some to purchase musk, others to perchase rhubarb, each one declaring, the amount he intends using up which dealing is recorded by the official in his register, with the merchant's name included.

Then the merchants instead of twenty five per cent that they should give, remit only a seven or an eight per cent and take delivery of a certificate from the official or the cade, so that they will not be over charged on their return. Should they be unable to reach a satisfactory agreement with the official, they they take another course which is really very long and awkward, owing to the snow-clad mountains, and the stretches of vast deserts in the plains. They will have to reach a height of sixty degrees then turn towards the West up to "Gaboul" which lies in the fortieth and it is in that town that the caravan separates, one lot going to "Balch" and the other to the Great "Tartaries." It is those who come from "Boutan" who exchange their goods for horses, mules and camels; because their is little money in those countries. Then these Tartars being these merchandises into Persia right up to "Ardenil and Tauris" . . . One lot of the merchants who come from "Boutan and from Caboul" goes to "Candahar" and thence to "Ispahan' and these usually take away corals in grains, yellow and lapis worked out in grains whenever they can find them. The other merchants who travel towards ' Multan from "Lahor and "Agra carry away cloths, indigo, and a quantity of cornelian stones and crystal stones. Lastly those who return by Gorrochepour and who are in the Customs official' good book being away from Patna and From Dacca, coral, yellow amber, and bracelets of tortoise shell and others of sea-shells with a quantity of round and square pieces of the size of our fifteen sol coin and which are also of tortois shell and of these same sea shells As I was in "Patna" four Armenians who had already travelled to the kingdom of Boutan came from "Dantzic" where they have had made a quantity of shapes of yellow amber, which represented all kinds of animal and monsters and which they were taking to the king of Boutan, who alike his people is a graet idolater, to have them placed in his pagodas. Where the Armeniahs can find something to gain, they do not scruple themselves about furnishing matter for idolatry, and they told me that had they been able to make the idol

which the king had wished, they would have enriched themselves. It consisted in making a head in the shape of a monster, which had six horns, four ears and four arms with six fingers apiece, the whole to have been in yellow amber, but that they were unable to procure pieces large enough for the work.[T2] I rather though that money failed them, because it seemed that they did not possess much, and besides, it is an infamous commerce to furbish instruments of idolatry, to this poor tribe.

Let us now dwell on the road which it is necesrary to follow to convey oneself from "Patna" to the kingdom of "Boutan" which journey the caravan completes in three months. It usually starts from "Patna" at the end of December and reaches "Gorrochepour" on the eight day. This is, as already stated, the last town on this side of the Great Mogul's states and where merchants provide themselves with provisions for a part on the journey. From "Gorrochepour to the feet of the lofty mountains there is still another eight or nine days journey, during which time the caravan suffers considerably, because the country is full of forests where in roam many wild elephants. The merchants instead of taking rest at night, keep on the alert and light a big fire while firing their muskets to frighten away these animals. As the elephant moves about noiselessly, he surprises everybody by his sudden presence before they can be aware of him.

It is not that the elephant intends hurting man; he is pleased to carry away victuals which he can lay hold of for example a bag of rice or of flour or a pot of butter of which there is always considerable quantity. One can travel from "Patna" to the feet of these mountains in carriage or in "Pallekis" (Palanquin); but oxen, camels and country hourses are generally made use of. These horses are so short in stature that a man's feet touches the ground when he is riding but they are very strong and canter very well doing twenty leagues at a stretch and eating and drinking very little. Some of these horses cost as much as two hundred half-crowns and when one penetrates into the mountain, one cannot but use this only means of conveyance, and one must relinquish all others that would be of no use on account of the many defiles which are too narrow. Although the horses are strong and small they often find it difficult to cross the passes and it is for this reason that one has recourse to other expendients to cross these lofty mountains.

"(One crosses "Nepal" then) the caravan having reached the foot of these high mountains, known to-day under the name of "Naugrocot" and which cannot be traversed inside of nine or ten days, as these are exceedingly high and narrow with great precipices; many people come down from various places and the majority of them women and girls, who come to bargain with those of the caravan, to carry the men, the victuals and the merchandises beyond the mountains. This is the way they get about it. These women have a pad on the two shoulders to which is attached a substantial cushion which hangs on the back on which the man is seated. Three women relieve one another to carry a man by turn, and all baggage and provisions are loaded on the back of goats who can carry up to a hundred and fifty pounds. Those who bring horses with them are often compelled, in narrow and dangerous defiles, to hoirt them by ropes; it is mainly due to this difficulty, as already mentioned, that horses are not used in these regions. They given them to eat only in the morning and in the evening. In the morning a paste made of a pound of flour with half a pound of black sugar and the same quantity of butter mixed with water, serves the pur-

pose. At evening time a small quantity of peas, broken and allowed to soak for half an hour in water, is all they get, and this is the sum toral of their nourishment in twenty four hours. The women who carry the men only earn two rupees for the ten days of passage, and the same amount is paid for each hundred weight carried by the goats or she-goats and for each horse that is brought up.

"After crossing these mountains one has as a means of conveyance up to "Boutan", oxen, camels and horses and even "Pallekis" (Palanquin) for those who wish to travel more comfortably."

One is really unable to make out which deserves more admiration, in this long narration, whether the art or the skill of Tavernier in inquiring, whether the exactitude or the preciseness of his informations and the scrupulous faithfulness in reproducing the given informations. The oft contested veracity of the great French traveller, comes out triumphant from this trial.

French trade has not been able to profit by the roads which Tavernier had part discovered, and partly indicated towards the Far-East and central Asia. The missionaries of Christ more enterprising and better guided did not lose sight of the regions opened out at the same time, by the zeal of Father Andrada and which the travels of Father Grueber had made more easily accessible. Tibet, with her dependences (or provinces) did not only after a new domain to the activity of the missions. The notions gathered on the religion of the Lamas and which became more precise by the researches of the Jesuits in China, represented the Lama of Lhasa as the embodiment of antichrist. The resemblance of rites, of practices, of function, explained itself as the counterfeiting of the Catholic Church inspired by the devil himself. Each one of the orders aspired to the honour of winning a hard victory over Satan; It was on the Capuchin friars on whom befell this heavy task.

In 1703 the Congregation of Propaganda gave over Tibet to the care of the capuchins. Of the six religious men who were sent, only two reached the destination; Father Joseph of Ascoli and Father Francis Maries de Tours. They disembarked at Chanderangor in June 1707 and set out on the way to Lhasa. Circumstances were particulary unfavourable; Tibet was restless with internal struggles, religious rivalries and political differences.

An ambitious regent in authority near the Great Lama, had confiscate the power; threatened by the Mandchurian emperors and by the Chieftains of Mongolian hords who all wanted for their particular interests the spiritual power of the Great-Lama, he had dealt cleverly with them, and for a long time had succeeded in throwing them one against the other. However, in La-tsankhan, chieftain of a Mongolian hord of the khoskotes, captured Lhasa by a sudden attack, killed the usurper, and elected, a new Great-Lama to replace the one the regent had established and whom he refused to recognize. But the protege of the conqueror clashed with the resistance of one section of the Church: the Lama dispossessed, found grouping around him the adversaries of Khoskhotes and the Chinese, their allies. The country was in an upheaval at Lhase, life was so precarious that the two Capuchins had to leave the town, where food was short coming to return to India They crossed over to Patna and thence to Bengal. Left alone and reduced to powerlessness, they appealed to Rome for help in 1712. The propaganda decided to attach twelve religious men to the Tibetan mission with an annual grant of 1000 crowns, and to place five parishes at their disposal. "Chandernagor" in Bengal, "Pathna" in Bihar, "Nekpal" capital

of the kingdom of the same name, "Lhasa" and "Trogu--gue" in Tak--po. "Each parish received two capuchins, except Lhasa which received four. The priests who were posted for the preaching of the Gospel "at Katman du, in the kingdom of Nekpal" were Father Francois Felix de Moro and Father Anthony Marie de Jesi. Of the six Fathers distined for Tibet one, Father Gregory of Pedona, died on the way, at Katmandu. The five others were; Father Dominique de Fano, prefect of the mission; Father Joseph of Ascoli, Father Francis Mar e de Tours, Father Francis Horace de Penna, Father Jean Francis de Fossenbrun.

Hardly had the capuchins settled down, than they had to struggle against rivals [14] Two Jesuits Father Desideri and Father Freyre, reached Lhasa in 1715--1716 by the Ladakh and the pass of Mariam-la. The pious emulation of the two ordres did not work m ood. Jesuits and Capuchins boasted with the longing of being favourably received and reckoned at an early date, glorious triumphs: in fact their zeal were spent in vain on the mocking indifference of the Tibetans. After long and weary efforts, they had only converted a small number of Nepalese who had settled in Lhasa for the sake of commerce [15] The Capuchins blamed the Jesuits for their failure and called upon Rome. The Jesuit after certain Chinese affairs, were not popular in court. Desideri received and order of recall in 1721, He came down to India by the way of Nepal, which the capuchins had taught him, crossed through Katmandu and Bhatgaon, visited India for a long time and returned to his mother-land in 1727. Released from their competitors, the capuchins nevertheless continued to miserably vegetate; the temporal power even refused them the prestige of persecution. [16]

In 1716 the "King of Tibet Ginghir Khagn, the Tartar" [17] had issued a decree which exempted them from taxes. In 1725 after the defeat of the Dzoungares, who had overthrown "Ginghir Khagn", the new king installed by truimphan China". "Telcihin Bathur" confirmed this privilege, In 1732, Father Horace de Penna who came down to Nepal, was conceded a passport which prescribed" to all Customs and Excise Officer not to demand any tax from the European Lama who had come down to Lhasa, capital of the rich kingdom of Tibet, to help and work our good to everybody: [18] ' But their success did not go beyond these official civilities of an ordinary value.

The Nepalese branch establishment of the Tibetan mission has had a more busy existenance, a little less dull also. In 1715, the capuchins had founded a monastery at Katmanu; but the terrible persecution stirred up by the Brahmans" compelled them to flee for a shelter elsewhere.

They turned to their advantage the constant rivalry between the kings of Katmandu and those of Bhatgaon. Bhupatindra Malla, who reigned at the time at Bhatgaon, received them with goodwill; in 1722, the missionaries substituted officially Bhatgaon to Kathmandu as the seat of the auxiliary branch of Nepal; but they did not definitely renounce their first post. Father Horace de Penna called from Lhasa to Nepal with the title of "Prefect of the mission", succeeded by dint of skill and energy in retaking possession of the place. Arrested, thrown in prison, reduced like all other prisoners to the condition of royal salve and subjected to the hardest labours, he managed in convéying to the king of Kathmandu a catechism in the Nevar language which he had undoubtedly composed himself, since he was acquainted with Tibetan and Nevarian. The lecture of the pamphlet

removed the last vestiges of the king's pretensions; he authorized the capuchins to settle down in his capital and to preach.

Death reduced the number of Fathers. In 1727 only nine remained; three others died shortly after, followed by still another. The mission numbered in all five Capuchins, weary and aged. In 1731, Father Joachim de Santa Natoglia (of Lhasa) Father Horace de Penna, "Perfect of the Nekpal mission (of Battgas)" and Father Pierre de Serra Petrona (of Chandernagore), sent an appeal to Rome for relief. In 1735 the Propaganda authorized a new despatch of missionaries, but to the number of three only. Father Vito de Recanati was designated to be the superior. The unfortunate capuchins of the Himalaya must have been surely disappointed to see themselves so inadequately helped. Father Horace de Penna who had lived 24 years, continuously in these regions embarked for Europe and arrived at Rome in 1738. He multiplied his efforts to interest good souls in the Tibetan mission, inspired several publications of propaganda, and drew up numerous notes which served later on, in the compilation of the "Alphabetum Tibenanum.' Then he courageously proceeded to the battle ground once again, although past sixty years of age. [19]

The mission, thanks to the impulsion which he had imparted to it, had not suffered by his absence. Father Recanti had obtained from the king of Bhatgaon Ranajita Malla, the same concessions as his predecessors. [20] "Finding himself with two of his companions in Nepal, the capital, the gospel which they preached in connection with our Holy order, pleased the monarch to such an extent, that after having granted them by a public proclamation for their habitation a great Palace which he had confiscated from one of his chiefs he conceded again for the liberty of the conscience, a privilege which he had published in his kingdom and which the Father Superior made over to the Father Procurator General of his order. The translation runs as follows.

"I Zaervanegitta Malla, king of Batgaon in Nepal, grant by virtue of the following to all European Fathers to enable them to preach teach, and convert to their Religion the people subdued to us, and women equally. We allow our subjects permission to embrace the Law of the European Fathers without of their being molested neither by us nor by those who have some authority in our kingdom. The Fathers will receive none of our loathing and will not be prevented in their ministry. However all this must be done without violence and of a pure and free will. Thus it is, Casinat, the Doctor was the writer. Grisnanfrangh, Governor general confirms it. Bisorage, great priest, confirms and approves it. Given out in Nepal in the year 861 in the month of Margsies. Good-morning. Good wishes.

The opportunity even offered to Father de Recanati, to lay the foundation of a new auxiliary branch outside Nepal. The raja of Bettia who possessed a small domain at the outlet of the mountains, on the road to Hindustan, solicited by letter the establishment of a mission "written out at Battia in the year 184 in the month of Busadabi [22] "This letter, the decree of Ranjita Malla and other analogous documents, "were despatched to the Procurator General so that, as he accordingly did he handed them over to the Pope who received a great consolation and gave all these papers to the sacred Congregation af the Propaganda. His Holy Majesty decided to send at his own expense a few religious men. He wrote to the king of Battia a very beautiful brief (Pope's pastoral letter) ..., and He also took it as convenient to write another brief to the king of Bhatgao in Nepal to thank him for the privilege

mentioned above and to convey to him the same exhortation. (As he did to the King of Battia[23]) "

The mission at Battia was as a matter of fact founded in 1743 and given over to the charge of father Joseph Marei di Bernini da Garignano, who directed the affairs until the day of his death, in 1761.[24] The new mission was about to serve as a place of refuge to its elders. In 1745[25] the Chinese who were all powerful in Lhasa after having crushed the rising of 1736, inaugurated a compaign of systematic po itical exclusion regarding all strangers, The missionaries were compelled to fall back in Nepal and the highway from Lhasa to Kathmandu through Kuti, saw Europeans pass for the last time. The travellers of this unhappy caravan were Father Horace, prefect of the mission, Father Tranquillo of Appechio[26], Father do Gargnairo (who had left Battia temporarily) and Father Paolo de Florence[27]. They even forbade the unfortunate priests to bring away with them the indigenese they had converted. Immediately after their departure their monasteries were completely broken down. The venerable Father Horace de Penna who was for so many years the scul fo the Tibetan mission, lived long enough to assist to the painful failure of his pious and patient efforts. Leaving Lhasa ill and already in a dying condition, carried on the back of men and often by his companions, through the breadth of the mountain, he arrived in Nepal on the 4th, June, and forty five days after[28] he died at Patan, on the 20th. Of July 1745, at the age of 65. He was burried in the Christain cimetery which was located outside the walls of the town, in the North and which completely disappeared from existence without even leaving a local remembrence.

The Fathers of the mission have had engraved on the tomb a double epitaph, in Latin and in the Nevar language; The Brahmin Balogovinda who was attached to the mission in the capacity of a proffessor of indegenous tongues, drew up the inscription in Neverian. The "Alphabetum Tebetanum" reproduced a copy of this double text, worthy to hold the foremost rank of curiousities of the Nepalese Corpus.

In spite of their predilection for Patan, the Fathers had not then obtained the right of ownership when Father Horace died At Kathmandu, they occupied since 1742 "a beautiful garden and an estate as large as four ordinary houses. with central courtyard." The chart of concession draw up in the Nevar tongue, but filled with Sanskrit, is worth a reproduction here, for its particular interest and also as an exellent specimen of the over-scrupulous precision realised by the Nepalese land-surveyor.

"Hail The king Jaya Prakaca Malla -his head is dusty from the pollen of lotus which are the feet of the divine Pacupati; the saintly Manevari, his favourite divinity, has conceded him the favour of his graces which raises his dignity to the highest point of splendour; he is the decendent of the Rama race, he is the grain of beauti of the solar dynasty, he bears Hanumat as his standard, he is sovereign of Nepal, king sovereign of the great Kings, emperor and conqueror consents to assign as an establishment for the Padris Kapucinis (Capuchins) a beautiful garden located in the Cromtu Tol, at Sithali, in an unoccupied spot and furthermost a quadrangular mansion with two stories (floors also). The boundaries of the plot are to the West of the house of Jaya Dharma Simha, to the south of the houses of Dhumju and of Curyadhana and of Purencvara, to the East and North of the great highway. And here is the extent of the land assigned for the house itself, the measurement usually fixed for four houses, plus 16 cubits (arm's length) 7 fingers in width and for the yard in interior of the house, three-fourths of the ordinary space of a house, plus 22 cubits and a half excluding a

path of accers, private, which measures the three—fourths of the superficial area of a houses, 22 cubits. For the garden, the area allotted is equivalent to that of 13 houses and three- fourths, plue 3 cubits and 4 fingers in width. These are the limits. Was a witness Rajya Prakaca Malla Deva, year 862, month margacira, fortnight clear, 10th day."

It was only twelve years later, in 1754, that the Fathers could obtain the same favour at Patan, under the short reign of the unfortunate Rajya Prakaca Malla, who had actually been a witness in the previous act. By virtue of a chart dated in the year 874 in the month of caitra, drawn up by the astrologer Kotiraja, with Candra Cekhara Malla Thakura as witness, the king Rajya Prakasa (to the same titles as above) "grants for the establishment of the Padris Kapucinis a beautiful garden located in an open plot, outside and above the fountain of Tanigra Tol and also a quadrangular house of four stories. The boundaries are: to the West of the Route of the Char (of Matsyendra Natha) to the North of the path of Tava Bahal, to the East of the plot of Kayastha Kacimgla, south of the house and grounds of Amvarasin Babu. In all, for the house, the area of 6 ordinary houses plus 38 square cubits and for garden, the area of 14 houses plus 21 cubits [29]

Fortune seemed to smile to the Capuchins; the catastrophe, however, was near at hand. The political revolution of 1768 which overthrew the small dynasties of the three capitals and which handed over the power in the hands of the Ghurkas was as much deterimental in consequence to the Nepalese mission as the revolution of Tibet to the Lhasa mission, by the application of the same political system. When the Ghurka's king Prithi Narayan besieged Katmandu, Fathers of the Mission were: Father Seraphin de Come, Father Michel-Ange of Tabiago, Jean—Albert de Massa and Father Joseph de Rovato. They must have already evacated Patan where their house was too exposed to the fire of the besiegers. Once sheltered at Katmandu, the Fathers and their christains had not to suffer the rigours of a severe investment; Prithi Narayan allowed the entry in the town of victual necessary for there living: he paid back by this privilege the medical services rendered by the missionaries Father Michel-Ange had succeeded in curing the very brother of Prithi Narayan, Surupa ratna, of a wound received in the storming of Kirtipur. This Father was besides son amicable terms with a son of Prithi Naravan. He had attempted but unsuccessfully to intervene on behalf of the inhabitants of Kirtipur, when the ferocious monarch had given the order to cut the nose and the lips of the whole population, irrespective of sex or age, All he could do was to attend with his associates in attending the wounds of the unfortunate victims of this barbarous vengeance

The interference of the British in Nepal's affair. the despatch of a column under Major kinlock, altered the dispositions of the Ghurka king with regard to the missionaries, he mingled in the same suspicion all European, began to intercept all letter addressed to the Fathers[30] and when became the master of the whole of Nepal, in 1769, he commanded the capuchins to leave the country with their converts This final exode led the last remnants of the Tibetan mission Bettia, beyond the Terrai, on the threshold of Hindustan. The mountain was closing up far ever behind them.[31] After so many efforts carried on for sixtv years, the pasters were bringing away a ludicrously small number of sheep. Captain Alexander Rose who visited the mission at Bettia towards the middle of the year 1769, found the prefect surrounded by "two miserable familis which he

called his converts."[32]

The result of sixty years of predications, expenses of voyages between Rome and the Himalaya, was at least, ordinary. Science had not advanced more than had religion. The Capuchins had found and exceptionally favourable position under the dynasty of the Malla, the road of Lhasa opened, Nepal welcoming, Buddhism flourishing, the country prospering, science and art respected, literature well received. So many advantages however, remained fruitless. To measure what it has cost science the unskilfullness and thoughtlessness of the Capuchins, one must only recall the circumstances where towards 1820 the Englishman Hodgson undertook his works on Nepal.

The country conquered by the Ghurkas was strictly closed, Buddhism disgraced and fallen; suspicion, violence, brutality were all powerful; the ruins of the plunder continued as an impediment to the town which was ransacked; and however, the perservering toil of one man alone, undertaken and pushed ahead under such difficult auspices, revealed to Europe the literature, the religion, a considerable chapter of human history. A strange fatality which is perhaps not disconnected with the disastrous negligence of Franciscan communities, has again been intent on the few monuments of their mediocre activity. Father Horace de Penna, the best gifted of all "had translated in Italian, Tibetan books transmigration and composed books in Tibetan, as well as in the Ne var writing or Nekpalese, to know a dictionary Tibetan-French of 35000 words, with a dictionary French-Tibetain an adaption of the Manuel of Cardianl bellarmin and of the Treasures of Christianity by Turlot,[33] there exists[34] only the letters on Tibet, so precious by the way, gathered and published by Klaproth.[35] Father Constantion d'Ascoli had compiled in 1747" Remarks on a few customs, sacrifices, and idols of the kingdom of Nepal, which was still preserved in Rome in 1792 in the library of the Propaganda. [36] The Manuscript which was ornamented with drawings has since disappeared.

Mr. de Gubernatis, who has searched for it without succes, has found in the Library, Victor-Emmanuel, an abstract of this document, reduced to a simple index of chapters he has had it published with the help of the documents of Marco della Tomba. [37] Father Joseph of Ascoli and Father Francois de Tours who were the first to enter Lhasa in 1707-1709, had written a summary of their voyage[38] Father Tranquillo d'Appechio who was Prefect of the mission in 1757[39], had also drawn up a diary of the track.[40] The summary and the diary have been lost. Father Cassien de Macerata had gathered "abundant notes on Nepalese and the Tibetans, their customs, their literature their religion,[41]" these notes have been lost.[42] The only work sprung up directly from the Nepalese mission and which has been preserved for us. is the "Description of the kingdom of Nepal Father Giuseppe, Prefect of the Roman mission.,

This was handed over by John Shore to the Asiatic Society of Bengal and published in the second volume of the "Asiatic" Researches" in 1790.[43] The Description was drawn up after the Capuchins had left Nepal; The author bears testimony to his being an ocular witness in the setting up of events which has prepared and brought about the conquest of the country by the Ghurkas up to the capture of Patan. We then gained, he adds, that we had to withdraw with all the christains in the British possession." Father Giuseppe de Garignato, to whom one often attributes this varsion is forcibly without reason; we know through Father Marco

della Tomba that he died in 1760, [44] in the mission of Bettia which he had founded. The person ordinarily designated as Father Guiseppe, at the head of the "Description" is without any doubt Father Joseph de Rovato [45] one of the four missionaries who withnessed the final disaster and brought away into India the remants of the mission.

Fathar Joesph was no man to interest himself in the antiquties of the country: he did not believe playing with the demon. Captain Rose has drawn up a cruel description. "I met by chance the few Italian missionaries who were recently expelled from Nepal. I flattered myself in being able to obtain useful informations from them; I was badly deceived; their prefect, who seemed to be the cleverest, was not able to give me the slightest information on a locality or an object situated outside the town wherein he lived. And yet had lived in the country for twelve years. But, to show me his missionary zeal he told me that he burnt 3000 manuscripts during his sojurn there. It is a luckly fortune that the poor Capuchin has not had the occasion to exercise any longer on the Nepalese collections his pious ravages. The meeting of Father Joseph and of Captain Rose on this corner of forlorn earth, contrasted in a sharp episode the two tendencies of of the XVIIIth. Century – Rose represented the Encyclopaedia and foretold the generation, in the near future of the first "Indianists." Busy with a topographical chart of the Terrai, he had immediately attempted to snatch from the still mysterious past of India a part of her secret. I found among the mountaineers" he wrote to a friend, "several manuscripts among others a history 3000 years old. I am convinced that in order to find out the real ancient history of the country. one must perforce refer to the books written in the language of the country: I am valiantly attempting at present to translate several "Father Joseph would have condemned these words, but William Jones would have willingly countersigned them.

Father Joseph wrote outside Nepal but on personal recollections. Father Marc della Tomba had only for treaties on Nepal and of Tibet, those informations gathered and communicated by the other Capuchins of the mission. Reaching India in 1756, Eather Marc remained attached to the house at Battia from 1758 to 1768; he had already left when the christains from Nepal came in search of a shelter. In spite of his keen desire to visit-Nepal, to which place he was destined as early as 1762, he was obliged to stop on the promised-Land without the happiness of entering into it. He would have been useful to science, since he loved to instruct himself and had not vowed to the manuscripts that ultra-republican hatred of Eather Joseph's He read and analised a certain number of Indian works, chosen with good taste or pleasure; one of these texts, interesting for the study of Nepalese Buddhism; the Buddha Purana, is only known to-day by the account of Father Marc. From Bettia he proceeded at first to Patna, then to Chandernngore there he embarked in 1773. In 174 he reached Paris whence he returned to Rome. His documents preserved in the Museum Borgia have been recovered and published by the head of "Indianism" in Italy, Mr. A. de Gubernatis.

But it is an Austin friar, residing at Rome, to whom is due the credit of having arranged the informations on Nepal add Tibet obtained from the Capuchin missionaries. Father Georgi has compiled them in that strange war machine directed against Manichesm, which bears the surprising name of "Alphabetum Tibenanum" a polyglot medley, where in the linguistic resemble an obscure language, or scholasticism handles and falsifies

erudition. It is in this disconcerting medley that one discovers a complete tract-chart from Chandernagore to Lhasa throug Nepal and a number of details, thrown in according to the controversy at the time, in connection with the divinities and the worship of Nepal.

From Chandernagore to Patna, the intine rary is double, one by land and the other by water, The missionary or the traveller, arriving from Europe lands at "Calcutta" and travels to Chandernagore where he re-embarks on a smaller boat to travel up the Ganges. The stages are worth mentioning one by one; they are really not connected, it is true with our subject but this chain of names bears the same eloquent melancholy as the ruins. It condences in sharp outlines, the capricious game of nature and of politics on the soil of India. It has only needed one century and half to break down all these grandeurs. What will there remain in another century and a half, of the splendours of today ?

Chandernagore, French colony, was a parish of the Jesuits; but a decree of the Propaganda had also conceded a convent and a Church to the Capuchins for their affairs with the Tibetan missions. From there to "Cionciurat" (chinsurah) Dutch colony, with a convent and a church of Austin Friars; then 'Bandel' and the fort of Hugli, once a Portuguese possession with a ruined monastery of Austins; "Saedabat" (Sayyidabad), French settlement; Calcapur,' Dutch settlement; Casimbazar", British settlement (to-day deserted). "Moxudabat" (Maksudabad often called Murshidabad) residence of the Nabab, flourishing market-town with a population of 1500000 inhabitan- to-day 40 00 inhabitants; the river has ceased to flow in the bed of the Bhagirathi; "Bagankola" (Bhagwangola higher up stream one joins the present bed of the Ganges, then "Godagari" magna accel euris' (a village of small boat); Mortusahanadi", "Raggmol" (Rajmahal) at the border between the Nabab of the Hugly and the Nabab of Behar; "sacrigal" (Sikrigali), fortress on the frontier of the kingdom of Bengal; "Galigali", in Behar; "Bhagalpur" (Bhagalpur); "Giankia"; Gorgat" impetu pene dirutum"; confluent of the Bagmati; "Mongher" (Monghyr); "Sita Kun" "Sive sitae Kunnus" (Sitakunda); "Surrggaraha" (Surajgarha); "Deriapur"; "Caladira" "Oppidum incolis frequentissimum" below stream of the confluent of the "Kandok" or "Kandak (Gandaki), which comes from Turut (Turhut); "Patna", with a monastery of Capuchins, French factories, also English and a population of 1 million souls. In all 900 M. P. (milliers de pas-thousand paces ; 8 days of navigation to come down 40 days to go up Chandenagore

The road by land bifurcates at Casimbazar, passes through (Moxudabat" M P 11, "Saraidivan" XIV, "Aurangabad" XXII, "Sarcebad" XVI "Raggmol" XIV, "Sacrigalid" XVIII, 'Sanbad' XVIII, 'Colsnon' XXIV (Colgong), 'Basalpur' XXIV (Bhagalpur), 'Sultan-sense XVIII, "Safiesevad" XVIII, "Navabgansa" XXVIII, Tersanpur" XXVI, "Bahr" XX, "Daicentpur" X (Baikanthpur), Patna X; in all 350 thousand paces.

From Patna starts the road of Nepal and of Tibet. At first one goes up the "Kandac" (Gandaki) by boat for a whole day up to "Singhia" (Singeah) on the left bank of the Gandaki, Dutch settlement. The rest of the journey is done by land. At a thousand paces from Singhia, "Lalganj"; then "Patara" VII, Dubiai VI, Shain XIV (Maisi, on the right bank of the Buri Gandaki) The Capuchins took five days to reach this place from Patna. It is the last town in Hindustan when one crosses over to Nepal. The raia of Bettia possesses the town and pays a tribute of 10,000

rupees To the Moghul. (Georgi wrongly certifies to indentify it with Motigar of Grueber's itinarary, owing to Mutigar being Motihari situated to the N. N. W.) Then "Kalpaghur" XIV; "Barrihua" XVI, which is the frontier of the Mogul Empire.[46] One crosses after this on the territory of the rajah of "Maquampur"; and through a thick forest of 28 thousand paces in width, and 100 in lenth from E. to W; Elephants, rhinoceroses, tiger and bisons roam in there and many other wild animals so that one really runs the risk of death. At night big fires are carried on the four corners of the Palanquin, shouts, beating of drums, musket shots are resorted to, to frighten away the tigers, But the carriers and the guides who are idolaters makes use of superstitions figures and of magical charms, The hunting of the wild animals giver the rajah of Manquampur a profitable income. In the depths of the forests one discovers a number of ruins: they are, so rumour says, the remains of the great and antique town of "Scimangada." Many stories have been woven on this town, and a plan engraved on a stone on the great square at Batgas (Bhatgoan) is still there to be shown one. Old coins are also found, but rarely, which resemble her in construction in the shape of a labyrinth.

(Scimangada is the town of Simraun or Simaraun Garh where king Harisimha regned before conque ring Nepal, and whence he was expelled by the Musulmans)

"Hetonda" or "Hedonda" is a famous town and a garison on the limit of the kingdom of Maquampur. The country of "Maquampur" all forests, extends from E W between the two kingdoms of "Nekpal" and "Bettia."

"Giorgium" (Jurjur) at the foot of the mountains of Maquampur XV.

The chariots and the muleteers stop there. For the purpose of carrying goods and all other materials of the journey, only porters or carriers can be used right up to the limit of the Tibetan kingdom. They are called "Baria" in Hindustan. Every year, during April, a sickness named Oila" (Aoul) attacks (prevails) the indigene as well as on the foreigner. It spreads over the whole country from Hindustan to the frontiers of Nekpal: it completely vanishes at the end of November. Many people, especially those inhabiting the low lying lands and swampy regions, die of this disease; all night one must remain indoors with closed windows and during the duration of the seourge, emigrate elsewhere and climb high enough on the mountains to breath a more salubrious atmosphere. In spite of all these precautions one sometimes does not escape the evil; there are some people who in spite of a charge of sojourn and of better skies, carry with them the morbid germ and are eventually infected. Those who have escaped once, can, with impunity live in the country in all seasons and move about on the roads during the full strength of the epidemic. The first symptons of the disease are a violent ague, deprivations of all strength; then one suffers with a very violent headache; hemorrhages follow and the end is not distant.[47]

Besides the kingdom of Nekpal is subject during the whole year, to epedemics of small pox or measles, indigenous tongue "Sizila." To prevent the contagion from spreading into Tibet, the Governor of the neighbouring province takes drastic measures, because the disease once introduced, plays ravages in this population which is not naturally subjected to it.

All along the route one sees monkeys peacocks, parrots, doves, and green pigeons and other birds that please the eye and mitigate the difficulties of the road. One should take care not to kill monkeys; to kill a monkey is a sacrilege, likewise in the killing of a cow;

to expiate for its death, the life and blood of the muderer must be given.

"Posse": Aldea. VI.

"Maquampur" is outside the track at 10 thousand paces from

"Posse". "Her plane harridum"

"Thegam: castrum. X

This is the boundary of the rajah of Maquampur's domain.

"Bagmati": Sacred river of the Nekpal kingdom

"Kakoku": Watercourse

"Khua": village which is dependent on the rajah of patan. XIV. One can compare the construction of buildings and walls with our style at Home.

The kingdom of "Nekpal" is entirely divided into three dynasties: "Patan", 'Batgas' and "Katmandu". The three kings reign each on their own territory proper; but they hate one another so intensely that they continually wage war and bear implacable enmity to one another. The tradesmen and other travellers who arrive from Hindustan in crossing through "Khua". With the intention of going to "Batgas" are warned by the "Pardan" (Pardhana) who is the mayor, proceed towards "Patan". The people of Patan hope to "carry on" in this way during war time and protect public security and the entry of taxes. Between Khua and Batgas the road is an easy and comfortable one, through charming hills.

There are six turrets along the track to Patan, with guard-houses.

Father Marc traces another itinerary which also leads to Nepal, but starting from Bettia. "One travels towards the N. E; for three days one travels through a region of tall grasses, which is the large of tigers, bears, rhinoceroses and bisons. No large roads are met with, but little tracks which are hardly recognizable. One reaches last the foot of the hills where stands a small mountain fort called "Parsa", which is on the forests; it is there that travellers must pay the revenue. From Parsa still more forests have to be crossed and "Bisciacor" is reached in the evening, which stands at the place where a stream comes down the mountain sides; the night is spent here to be safe from tigers; to this effect great fires are lighted and a sharp look-out is kept. The mountains begin from there. A halt is made at "Etonda" on the second night, where ends the kingdom of "Mecnampur", which one leaves on the right. It is there that in 1763, the army of Casmalican, proceeding furtively for the conquest of Nepal, mistook one road for the other. At Etonda they went to the right found themselves in Macnampur, assailed one of the three fortresses which defend Macnampur. They could not capture it because one man only and two women who were in it defended themselves valiantly. With stones only they compelled men to retire Two days later five more men and a month after another five men entered the fort. Then these twelve men alone made a night sortie, fell on the Musulman outposts and killed a thousand persons; others threw themselves in precipices to such an extent that the army of Casmalican lost on that night 6000 persons of the bravest and was compelled to fall back on the following day, without any harm be falling them from these people: they assured them that if they evacuted the mountains within three days well and good, but if they delayed any further, nobody would escape, because they would close the defiles and massacre them all.

"From Bettia to Nepal, the Journey takes eight daye. (Father Marc traces in derail the

dangers of malaris which maks the crossing of the Terrai impossible form mid March to mid-November) From "Etonda" which consists of a few huttings for the protection of the said spot and whence comence the kingdom of Nepal, in persueing the journey, there is no other path than that of the bed of a stream which comes from the North and flows to the west; this stream, or rather this ditch which runs in and out of the lofty escarpments, is only two feet wide in the dry season; at other seasons, in is impracticable. It is filled with rocks and large stones which fall down daily from the heights above the waters are very rapid. A whole day must be spent in the bed fo this stream crossing and recrossing it thirty five times. At the end of the stream one climbs a mountain in the midst of which stands the first spot of Nepal, called "Bimpedi" and on the summit of the said mountain stands another fort called "Sisapani" where flows a very cool and limpid stream which the people have named "Eau de plomb" (lead water). Then ascending for two days the last spot of the mountains is reached, named "Tambacani" (copper mines in considerable quanties), strong and difficult place to cross and well fortified to attentively observe the travellers; the position is such that ten men can easily repulse with stones only, 20000 other men. After crossing several more small mountains well covered with trees, the valley of Nepal extends to the view."[48]

The road from Hindustan to Nepal has, since the days of the Capuchins, been fairly often travelled over by Europeans; the road from Nepal to Tibet has remained, on the contrary, obstinately closed to Europeans since the passage of the missionaries. The informations they have left behind on this part of the track are then particularly precious and beserve to be gathered carefully. It is Georgi's compilation which has embodied the essential portion,[49] the notes borrowed by Father Marc from the diary of Father Tranquille have only a passable interest.

From "Kathmandu" to "Sanku", XII. One thousand paces. All those who wish to travel from Hindustan to Tibet, must perforce pass by "Sanku" ("Thus Sanku is the bone of contention bettween the hings of Nepal", says Father Cassien). From "Sanku" to "Langur" (a villa) VIII M. P. (thousand paces). The track drawn up towards the N. -E. is very difficult, the river of "Koska" must be crossed by boat (evidently the Malamcha or Indravati, the most western of the seven kusis, "Koska" is perhaps or Kancikal). From "Langur" to "Sipa" (a farm-house) XVIII M. P- (Ciopra is certainly as error of writing for the word Ciotra, viz, Chantara or Chantariya, first stage after Sipa), One crosses the river of Kitzhik (Mangdia Kola of Kirkpatrick's map (or chart) and one reaches the bungalow of "Nogliakot", XX. M. P., One meets many "caityas", many stones on which is engraved the formula "Om mani padme hum", and a pagoda where a pious Buddhist woman turns the wheels of Prayer.

Then Paldu at VIII M. P. (Thousand paces), the road goes more to the North. Lastly "Nesti" (Listi), bungalow, for and garison on the boundary of Nepal, VI. M. P.

Then a country inhabited by Tibetans, at the feet of the mountains, 11 M. P. Two miles from there, one has to climb up and descend narrow ladders made of stones and moving, all along the lofty rock sides and constantly on the edge of a dreadful precipice. Below, valleys, pasture-grounds, swampy fields where rice is cultivated. Then 'Dunna', bungolow (Dhoogna of Kirkpatrick's, Tuguna of the indigenous itineraries), XIV M. P. The track goes directly North. The roads are very narrow on abrupt (or steep] slopes, and circle constantly round the extremely lofty mountains. Often remote and detached rocks are connected by over changing bridges without any lateral support. One must cross these small and shaky bridges of poles and branches, twelve times. The terror of the traveller

is increased by the sight beneath, of immeasurable abysses and the hearing of the thunder of the waters that flow at the bottom amoogst stones. There is one particular spot which is difficult, which strikes terror in the heart of the timid or the novice, so much the fear of falling increases for them the risk of a fall. It is a projecting rock on a frightful declivity opening over the precipice, of about 16 feet in length, and ever so much more slippery by the waters, trickling from above, washing and polishing it. Hollows have been scretched and hewn into the rock at every foot, which the travellers can place if not the whole foot at least the ball of the foot.

"The river "Nohotha" suddenly springs out impetuously between two mountains. The bed is 100 feet large and even more, One crossed by a bridge of long chains which is very strong. People step on the platform with security supporting themselves, on the right and on the left with the help of two chains solidly made fast to rocks on both sides. But the motion of undulation, especially when it combines with frequent jerks as is the case when several persons cross at the same time without keeping the same step, some going, some coming, inspires a hardly bearable terror.

"Khansa", bungalow (khasa, khangsa) XVI M. P. The roads goes straigth to the North, as narrow as on the eve and still more dreadful. Twenty nine foot-bridges to cross on enormous crevices of rocks, and the sides of clamber are as dizzy and still more numerous. Here begin the mountains covered with snow. (The treaty of 1792 between China and Nepal had fixed the frontier at this point on the road to kuti).

"Scinscha" or Chuscha "locality of about twenty families (chosyang). Very cold region it is watered by a river on the eastern bank of which is a gushing stream of warm water; the warm water gathers up in several ditches or hollows, like in thermal bathe. The indigenes plungs and remain long in them, to warm up their frozen limbs. The track is, as on the eve, steep and exposed to dangers, because one climbs up continuously barren and snow-clad mountains, with the rive Nohotha" flowing at the bottom amidst rocks, Finally one reaches "Kuti" or even perhaps "Kuti", the limit and northern garrison of Nepal. She once belonged to the kingdom of Nepal,[50] but the three petty kings have yielded her to the Tibetans when the road to Hindustan through Nepal was opened.

At one time; the road to Tibet "Bramascion" (Sikkim], and this old track was easier and more comfortable. The people from Hindustan could cross with their beasts of burden and carry by a shorter path their goods into Tibet. But the travellers died in greater numbers from the attacks of the 'Olla' [Aout, malaria] which raged in epidemic from at all seasons. The path opened by Nepal permits one to escape this danger four or even five months in the year from November to April. The carriers who return from Nepal are made to bring away a fixed quantity of salt, in the interest of the country. owing to the scarcity of salt.[51]

From 'Kuti' one travels on beasts of burden or on horseback although in nearing Lhasa, the heights always keep ascending towards the North. The only difficulty which exists is due to the extreme altitude which affects the beasts as well as the people each time one crosses a chain of mountains; but the valleys are spread verdant and populated.

One month's journey takes one from "Kuti to Lhasa"[52]

The description of Father Marc, according to Father Tranquille, neglects the indications of stages and emphasizes on the dangers of the

Journey; "From Nepal to proceed to Lhasa, capital of the Great-Tibet, and where we had a monastery the track extends towards the N.-E. through mountains, rivers and forests so difficult in crossing that neither bullocks nor asses can pass. This is the reason why the merchants of Nepal who correspond greatly with Lhasa have no other means of carrying their goods than on their own backs, or on certain goats that are big and that carry a passable weight. Mountains are ascended and descended and streams crossed with difficulty, which streams, among such mountains, are gushing torrents, filled with large rocks and stones, particlarly at one spot where one has to cross a chain of those badly connected here and there. from one rock to another, whilst the torrent flows at a depth which make one dizzy to look at. well certain travellers blindfold themselves and have themselves tied to a plank which is well fastened to the chains, and thus they cross over by the dexterity of an expert indigene. In rambling thus for ten days and finding only a few inhabited spots one arrives eventually at a town named "Cuti" situated on a barren mountain where ends the territory of Nepal and commences that of Tibet [58] At this place a complete and sudden change of climate; intense cold suddenly prevails and snow and ice form. Another month's rambling from this spot, throug other mountains covered with snow the whole year round, but by an easy and inhabited road, so that every way one finds inhabited spots where one can procure himself with all essentials and one can travel comfortably at little expense.

One must, however, take great care of the waters, which ordinarily cause dropsy; this is why they must first be boiled or mixed with any liqueur or (sprit)"

Besides the old path from India to Tibet through Sikkim, mentioned by Georgi, the missionaries knew of another path through the country of the Kiratas. "Several of the older missionaries has been through it several times, "From evidence by Father Marc; "but they have left an account of it in writing. that the road is a very difficult one unknown and full of dangers and that was the main reason of it having been neglected for many years. "It most probably concerns the Hatia pass through which the Aran enters into Nepal or the more Easterly pass of Wallanchun, also called Tipta-la. But the Capuchins seemed to have completely ignored the Kirong pass (Tibetan "Kyi-rou" dog's neck) which has, by the way never been crossed by any explorer, be he European or Indian. The pass is, however, reputed of being the easiest between Katmandu and Lhasa, It only rises to a height of 3000 metres and is even practicable to horses. The Nepalese Embassy who every five years carries the tribute to the Chinese court crosses kuti on his departure and kirong on his retun to enable him to bring away into kathmandu the ponies offered as a gift by the Emperor of China, It is also through the kirong pass that the Chinese troops, already in possession of kuti, penetrated into Nepal in 1792. The reciprocal distrust between the Nepalese and the Tibetans has mutually agreed to close this pass, by reason of its accessibility, in order to avoid and prevent on both sides, too easy ventures.

The death of Prithi Narayan, in 1775, eight years after the expulsion of the Capuchins. did not change one iota of the severe policy of isolation adopted by the Ghurkas. From Bettia. their retreat. the missionaries watched uselessly the revolutions of the palace which were succeeding at Kathmandu. The longed for opportunity persisted in concealing itself. One day. however. the Fathers thought they had discovered it. Bahadur Sah. who was acting as regent during the minority of his nephew Rana Bahadur Sah. grand-son of Prithi Narayan. was overthrown by a court intrigue and retired in exile in Bettia. He took an interest in mineralogy and in metallurgy owing to the Practical advantages

which he hoped to derive. The Father offered to instruct him, provided he became a Christain. He replied, with sarcastic good humour, that his rank absolutely forbade him to accept this condition, but that he was willing to give as a compensation two or three men who would, after all make as good Christains as he would. The Fathers in their turn refused the exchange; and the regent surmised that they had intended to dupe him whilst boasting of a science of which they knew nothing [54]

Twenty four years have elapsed without a single European being admitted to visit Nepal However, the British Company of the Eastern Countries of India, already holding full away over an immense kingdom and all powerful in the Hindustan since the ruin of its French rival, was pre-occupying itself with the mysterious kingdom which held control over the defiles between India and Tibet and which on vague rumours was understood to be "a new El Dorado".[55] Alr ady a first attempt at intervention had failed; in 1768 the three kings of Nepal threatened by the Ghurkas had solicited British help; but the detachment sent to their aid under the orders of captain Kinloch, decimated by malaria from the Terrai, rambling without guide in the labyrinth of the first valleys was eventually obliged to a disastrous retreat. Warren Hastings the first and the most glorious of Governor Generals in India. aspired to open out to British trade Central Asia, without having recourse to force of arms; he set up diplomatic relations with Bhutan and Tibet. Nepal remained impenetrable.

Lord Cornwallis (1786-1793) set himself to the task of continuing Hasting's work. In 1792, a first result was obtained: the British resident at Benares, Jonathan Duncan, singed, together with the representative of the Nepalese Darbar, a treaty of commerce, destined to always remain a dead letter. (1st March 1792) [56] The goods crossing from one of the countries to the other had to pay a customs duty of 2 and a half per cent Shortly after this, war broke out between Nepal and Tibet; the Dalai Lama called to his help the Emperor of China, his temporaly defender. The Ghurkas had to fall back in the face of a vast army gathered from Tartary and implored the help of the Bengal Government. Lord Cornawallis was perplexed. He saw with satisfaction the humilation of the Ghurkas and the weakening of a power he dreaded; but he cared much about the disappearance of a buffer state and the Chinese authority settling on the very boundary of the British possession; in short he feared of compromising by too active an intervention, the Anglo-Indian trade with canton. He decided on a moderate course He instructed Captain Kirkpatrick to proceed to Nepal and act as a mediator between the two adversaries But the Chinese and the Ghurkas was equally repuguant to the idea of having a third party in their qnarrels; they hastened to conclude peace in September 1792. Kirkpatrick's mission was not even on its way.

Lord Cornwallis not wishing to lose all the benefits of the opportunity which had offered itself summoned the Ghurkas to officially receive his plenipotentiary, in return for the good disposition he had shown during their distress. The Ghurkas vainly attempted to drag the controversy as long as possible; they had to abide; by it On the 13th February 1793, Kirkpatrick entered Nepalese territory accompanied by a guard of honour under the commandment of Bhima Sah and Rudra vira Sah, members of the royal family. He proceeded by small stages towards Nayakot, where the king risided in his winter quarters; sojurned from the 2nd to the 15th of March, crossed afterwards into the valley of Nepal; camped from the 18th to 23rd at

Syambhunath near Katmandu; took on the 24 th the road to return, and entered the British possessions at Segowli on the 3 rd of April 1792. He remained a month and a half on Nepalese territory; of these fifty days, were spent in travelling, and twenty at different places; fifteen at Nayakot and five at Syambhunath-Kathmandu. His personal including himself, comprised lieutenant Scott, assista liutenant W. D. Knox, commander of the military escort,

lieutenant J. Gerard attache, surgeon Adam Freer and of Maulvi Abdul Kadir Khan who had already taken part in the preparation of the commercial treaty of 1792, and residing for that purpose at Katmandu. The Company had in its service so fortunate that the mission was able to bring away from this short visit a treasure of substantial and precise informations. The work in which they have been compiled only appeared eighteen years later, in 1811, and under conditions that risked to preJudice it; Kirkpatrick returning to England in 1803 had handed over his rough and unpublished notes to an editor who gave them to the care of a learned man for the compilation of a book [57] The learned man died before the impression of the volume, Kirkpatrick did not see the proofs. The editor, Miller, had to manage alone. However, in spite of evident errors that disfigures especially the propernames, the work still holds a considerable value, it demonstrates a popular curiosity, the sagacity of observation, the sure course of information. It embraces all questions relative to Nepal: religion, language, social institutions, administration, history Geagraphy, it gives an inventory of knowledge which has unfortunately disappeared since, and the worth of which was made evident by subsequent researches. It further contains an itinerary, drawn up and described with care, of the routes followed in going and retuning, and a map of Nepal, traced by lieutenant Gerard partly on the informations form the mission, partly from the indications of indigenes. The path to the mission is clearly visible on this map: in going it is at first parallel to Georgi's itinerary which it closely follows, crosses over the Terrai in the vicinity of the ruins of Simraun-garh, passes through Jhurjhury (Giurgiar of G.), Makmampur-mari, then it rejoins at Etonda (Hetaura) the itinerary given by Father Marc, and follows it up to chitlong and the poss of Chandragiri, but instead of redescending in the valley of Nepal, it extends to the west, runs alongside (on the outside" of the line Gandak, and ends up at Noakota (Nayakot) from there by an easy path it enters in the valley of Nepal crosses it from north-west to south through Katmandu, Patan and Phipling, takes the exterior curve of the valley in the centre, rejoins, at Marku the road that leads up, and mingles then with the road actually in use up to Segauli. in the British possessions.

To be Continued

FOOT NOTE

1. Voyages into Tibet undertaken in 1625 and 1626 bv Father Anandra and in 1774, 1784 and 1785 by Bogle, Turner, and Pourunguir, translated by Parrand and Bille co cq. Paris, in the years IV; p. 65 (Relation of the second voyage of Father: Anandra).

2. Cf. Huc, 11. p 262 mentioned lower down, on the Pe-bound of Lhasa.

3. Alpha Tibet p. 203.

4. The letter to P. J. Gamans bears, instead of Dorville, "Albert de Bouville.

5. This is the date mentioned by Kircher's summary. The letter to father Gamans fixes the date of departure from Pekin on the 13th April 1661

6. And elven months elapsed since the departure from Pekin, from, the same letter. Their arrival at Agra then falls in March 1662. Kircher's summary says, elsewhere, that taking into consideration the stoppages of the caravans, it will need at least one year and two months from Pekin to Agra.

7. "China illustrata", Ch. 11, 2nd. part. –The various documents relating to the voyage of Grueber are assembled in the "Relations of various curious Voyages . . . given to the public by the cares Melchissedec" Thevenot. Paris, 1663, – 1672, 1. 11. 2nd. part.

8. Hamilton, p. 151. Father Horace de Penna mentions "Maronga and Nekpal" as forming the western limit of the kingdom of "Bramashor" (Sikkim) (Brief notes of the kingdom of Tibet). In reality "Moran" is like Terai a generic term given to the lowlands which border the Himalays in the South; but Morang is rather in use in the Eastern part and Terai in the central part,. – If it is difficult to explain why the name of Maranga is attributed in our text, to the country of Makwanpur, it is impossible to understand how a misunderstanding could have arisen between this country and the kingdom of Radoc (Rutock) evangelised by Adrada. Whoever be the author responsible for this confusion, whether Grueber personally or Kircher his interpreter, it is nevertheless disconcerting,

9. "Udeza, the riconosce per luogo pin celebre Iekanar" Tosi Delle India Orientale descrittione .... Rome, 1666 p. I. p, 45.– Iekanar, is in reality the famous temple of Jagannath; as Udeza as Udessa, is the approximative reproduction of "Udadeca". Udessa" is here, as is frequently the case at the same period, distinct from the Orixa, another designation for the same country.

10. "The six voyages of Jean-Baptisti TAVERNIER ... at paris; MDCXCII, 2nd. part, Ch. XV.

11. „Ib"., Ch. XIV, end,– The mountains of Naugrocot are the Himalayas. Naugrocot,

under its modern form. Nagarkot, is a temple and a famous pilgrimage of the country of Kangra, which is situated to the west of Simla, in the South-East of Cashmere. In the XVIIth century the name is extended to the whole chain which separates India from Tibet.

12. Only recently (1902) a Jeweller of Paris has fashioned an object of worship intended for the Great-lama of Tibet and make of coral from Neplese The object has been exposed in the Guimet Museum.

13. In default of special indications, the informations on the mission of the Capuchins in "Tibet are borrowed from the following work .. (This is not French)..-

I am indebted for the communication of this very rare volume to the amiable obligingness of Mr. Cordier, professor to the School of Eastern Languages. -The German text is the translation of an Italian original, which has for title. (This is Italian..) neither a compositor's nor an editor's name.-My friend, Mr. Felix Mathien, has very willingly examined for me the exemplary of this work which is now at Grenoble, Bibl (Library) of the town, G. 1491 (Catal. 2 nd vol., No. 20438) and to establish the agreement of the two compilations on points that interest me.

14. Several of the dates that I give, differ from those given by Mr Markham in the excellent introduction of his volume on 'Tibet". Accordng to Mr. Markham, Desideri must have remained in Lhass up till 1729. This is certainly an error, because the extract from his diary mentioned by Mr. de Gubernatis, shows that he left Katmandu in returning from Tibet to enter definitely into India on the 14 th January 1722, which agrees well with all the other informations- On the other hand, Mr. Markham shows the arrival of Father Horace de Penna and his associates at Lhasa in 1719, by the way of Nepal. I ignore from where this date comes from, but I am aware that the epitaph of Horace de Penna bears that he died in 1747, "after 33 years of sojourment in these regions" which determinates his arrival in 1714. Likewise the "Missis Apostolica .. mentions the return of the same Father in Rome in 1738, after twenty years of apostelship practice, which bears again on the same date of departure 1714: In short according to the same works, the monastery of Katmandu was founded by the Capuchins in 1715.

15. "Missio Apostolica"..., 11, p. 49 and also p. 172.

16. On Desideri's travels, see. Puini, "Rivista Geographica Italiana" December 1900

17. Ginghir Khagn (Gengis Khan) is none other than Latsan Khan, chieftain of the Khoskhotes, mentioned a little above. V. Koeppen, "Die Religion des Buddha", 11, 190. n. I- Telcihin Bathur (Teldjin Bagathur)was an ex minister of this prince Cf. KOEPPEN 11, 196, n. 3.

18. The whole passport is published in "(This is Italian)" 12 pages small in- 4.- I have not seen the original work; my quotations are borrowed in the almosi entire translation inserted in "Nouvelle Biliotheque on Histoire litteraire des prtncipaux ecrits qui se publient "T. XIV, January, February, March, MDCCXLIII, at the Haye, at Pierre Gosse. p. 46-97. - The small book, Published through the care of the propanganda by the help of furnished informations by Father Horace de Penna had for its object, like the "Missio Apostolica" mentioned above, the attraction of svbscriptions to the Tibetan mission. Father Cassien shows how these easily conceded prlvileges really worked-out in practice. The king of Tibet had given

to the small troup of Fathers which was going to Lhasa a requisition which authorised them to provision themselves with fuel and fodder everywhere and at eveaybody's hause, exempted or not exempted, privileged or not privileged. But, in practically all the localities the Fathers crossed, they found chi-fa... equally in possession of authentic and explicit documents which exempted them expressely from all obligation in connection with requisitions; such was the case that from Kuti to Lhasa, the Fathers were provi-ioned only six or seven times.

19. He brought back with him a squad of new missionaries: Father Cassiano da Macerata, Father Floriano da Jesi, Father Innocenzo. d'Ascoli, Father Tranquillo of Appechio, Father Daniele da Morciano, Father Giuseppe Maria de Bernini da Gargnano, Father Paolo di Firenze. Leaving in March 1739 from Lorient, they arrived at Pondichery in August, at Chandernagore, the 27th September, at Patna in two groups on the 8th. and the 16th December, at Bhatgaon on the 6th February 1740. Father Horace had to wait for Tibetan passports till the 4th October; he then proceeded on his way and reached Lhasa on the 6th. January 1741. (Memorie Isotoriche, p. 3-16)

20. According to what Father Cassien says, the king of "Batgao" had sent one of his relations to the house in Patna to ask for capuchins. Father Joachim da Santa Natoglia and Father Vito da Recana to had come to his request and had "reopened the monastery abandoned for several years" in 1739. In 1740, he authorised the Fathers to erect on the "facades" of their houses, an iron cross. The Fathers of the house were then Vito da Recanati and Innocenzo of Ascoli, together with Father Liborio da Fernao.

21. The month of Margsies or otherwise Margacirsa in the year 861 (passed according the usage), corresponds nearly to November 1740. The name of the king, Zaervanegitta Malla, transcribes rather faithfully Jaya Ranajita Malla. – I have borrowed this document and the quotation which precedes it from the "Relazione del Principio e stato Presente.

22. The date of 184 is clearly in connection with one of the two eras built by Akbar and which commences from the day of his accession, era Fazli or era Ilahi. One and the other gives as equivalent 1740–1741 A.D.

23. "Relazione del principio..., etc.,"

24. The events that brought about the laying of this foundation are told in detail dy Father Marco della Tomba. (Foreign tongue) on the Superior of the mission, the works of Father Cassien which I have already quoted undr the abbreveiated title of "Memorie istoriche" The full title is..., (Foreign... may be Italian) It is equally due to the extreme good-will of Mr. Cordier to whom I owe the communication of this work so difficult to find. Father Giuseppe Maria da Gargnano had arrived in India with Father ccassien in 1739. He resided for six months in Nepal, in the course of the year 1745, in coming down from Tibet, but without learning the indigenous language. He died at Battia on the 17 th of January 1761. It was Father Marco della Tomba who attended him to the last. Father da Gargnano had desired to translate the four "Bed" (Vedas), but he was unable to procure them, He then translated "Adi adma Ramahen (Adhyatma Ramayana), the Lhalec (? who described the eight incarnation of Visenu); the Vishnu Purana (Visnu Purana) and the Ghian Sagher (Jnana Sagara).

25. Father Cassien (Relazione inedita) gives precise dates: the 13 th of August 1742 in

the face if the bad-will of the Tibetan king, the prefect of the mission decided to send away a few priests; three missionaries, with Father Cassien returned to Nepal. New exigencies compelled the rest of the mission to leave Lhasa on the 20 th April 1745; The travellers reached Pattan on the 4 th June 1745. Father Cassien repeats the same dates in his "Memorie Istoriche, p. 43– Marco Della Tomba gives a date very slightly different. "Prima avevamo un ospizio operto in Lassa, dopo il 1744 non l' abbiamo piu. Nell' anno dunque sopradetto il Re Del Gran Tibet, vicino alla sua morte, volle rimettere la corona al primo de' suoi figli etc. "Outside the date, all the details noted down by Della Tomba are perfectly correct. The king in question is P'o–Io–nai otherwise also named Mi–wang, who died in 1746 and who had infact as heir his second son in default of the elder who had declined the throne, as tells us della Tomba. According to Mr. Markham (10c. land., p. LXVI) the Capuchins were expelled from Lhasa," in about 1760". However, the "Relation of" Bogle published by Mr. Markham himself, contains that the Teshu Lama, in a conversation with Bogle in April 1775 "told that the missionaries were expelled from Libet about forty years ago, on account of some disputes with the fakirs. "(p. 167). It is true that the Capuchins must have attempted more than once to re-enter Nepal. Georgi (p.441) seem to clearly imply it; "Kal. novembris 1754, quo amo Lhasam adibant Pater Cassianus aluque missionaru ex ordine Capuccinorum..."

26. Father Tranquillo had drawn up an itinerary of Nepal and of Tibet which Marco della Tomba made use of (Father Tranquillo Che molto a percorse quelle parti da Nepal at Tibet..., p. 55) After his expulsion from Lhasa, he remained for eighteen years in Nepal, and only left the country in 1763 to return to Europe. (Marco della Tomba, p. 19)

27. "Memorie Istoriche p. 46

28. The Latin insctiption published by Georgi and which I reproduce on page 107 indicates as the date of the death of Father Horace: XX July MDCCXLVII. The Nevar writing on the other hand shows: Samvat 865 asa 8 badi 6 agam, words that are translated by Georgi as follows "Anno a solutis debitis 865, cycle (aacha) 8 LUN. deficient. 6 November (quo du Balgobinda scritis)" The last words, in parenthesis, are an annotation purposed to eradicate the evident contradiction of dates on one side and another,– But the date shown in indigenous computations seem to me unintelligible as well in the text as in Georgi's translation. It does not seem to me doubtful that one should read in the text itself: asadha. Badi 6. Instead of: asa 8. The letter Dha could have easily been taken for the figure 8 which closely ressembles it in the devanagari writing of Nepal. The date must then be translated; Year 865, month asadha, 6 th. tithi of the fortnight (black)– Now the month of asadha generally corresponds to July The indication of the month coincides well on one side and the other. But Samvat 865 of Nepal cannot correspond to the year MDCCXLVII; There exists here an express contradiction; 865 passed away (the years in Nepalese eras being generally counted as such) answers to the year comprised between October 1744 and October 1745; asadha 865 touches roughly to July 1745. The error, a priori, seems attributable rather to the Latin text, than to the Nevarian text, since the transcriber was more apt to modify the signs which were more familiar to him. But we can do better than only reach a probability. The Latin text expressly states that Father Horace was born in 1680(MDCLXXX

Natus) and that he died in the course of his 65 th year (LXV an ageno); 65 years added to 1680 make 1745 of J. C. There is then no doubt that one should read MDCCXLV instead of MDCCXLVII. – Besides Father Cassien (Relazione inedita et Memorie Istoriche) gives as a date, the 20 th July 1745. However this date of 20 th July also raised a difficuylt; in 1745, the 20 th July corresponds to Saturday, 3d. thithi of the fortnight, clear of the month of Cravana, whereas the 6 th: asadha badi corresponds to the 8th July.

1. According to the narration of Father Cassien (Memorie Istoriche p. 20) the king of Katmandu had solicited the establishment of a "Monastery" when Father Joachin da Santa Natoglia had crossed the town in coming down from Lhash to convey the Holy Father a reply from the king of the Great-Lama. "Father Joachim dared not to refuse, through fear of exposing to sure perils the missionaries of Tibet, because the Fathers of the mission had to cross throngh Nepal, as also would, the wine, essential for mass, and many other indispensable tnings, He therefore assigned Farher Innocent to Ascoli in charge of the monastery; and the king of the country gave the Fathers a house, a well, and a garden and had his donation gift engraved in copper, to render it irrevocable.

29. It is Hodgson who discovered these two charts at Dr. Hartmann's Catholic bishop of Patna and who had them published in the "Jour of the Bengal As. So c. XVII, 1848, p. 228. As this volume is fairly difficult to find, one will perhaps not be thankless for my reproduction here of the texts of the two charts, as they were given by Hodgson.

1.– Svasti crimat pacupati carana kamala dhuli dhusarita ciroruha criman Nanecvaristadevatavaralabdhaprasada dedipyamana manonnata cri Raghuvamcavatara ravikulatilaka Hanumaddhvaja Nepalecvara maharajadhiraja rajendra sakalarajacakradhicvara nijestadevadevecvarikripakataksapalitavikramoparjita palanakarasamudbhuta gajendrapati cri cri cri Jaya Jaye prakaca Malla deva parama bhattarakanam samaravijnyinam pramuthakulasana vanarayata sacodam padrikapucini akraktatroctibane nama prasadikrtam cromtùtolasithalilanattajabagrhanama samjnakam Jayadharma simhapagahanapaccimatah Dhumju curyadhana purnecvarathva patiyahnasyagrhana daksinatah marganr purva uttaratah etesam madhye thvatecatraghatanadu saptamgulisardnasodacahastadhika catuh khaparimitam cukapatala sardhadvadacahastadhikatripadaparamita lavopatala dvavimcati hastadhika tripadaparimita puspavatika caturamguli trihastatripadadhika trapodacakhaparimitam amkato vicchaka 4 ku 16 amgula 7 cukapatala cula 3 ku 12 lavopatala cula 3 kn 22 kavakha 13 cula 3 ku 3 amgu 4 tuthisovogulollprattaita cri cri navakasisaprsannajuya tatra patrarthe drstasaksi cri cri Rajya prakaca malla Deva Samxat 862 margacira cudi 10 cubham /

11– Svasti (protocle comme ci-dessus jusqu'a) Hanumaddhvaja Nepalecvara sakala rajacakradhicvara maharajadhiraja cri cri jaya Raja prakaca Malla Deva paramabhattarakanam sada samara vijayinam prabhuthakurrsana banarayata sacodam padri kapucini cvakrakvamgre gochidane namne prasadikritam Tanigratola iti phusacakalamcautajavagrhasamjnakam rathamargena paceimatah tabavahara one margana uttaratah kacimgla kayastyaya bhumya purvatah amvarasim vavuya grhabhumya daksinatah etesam madhye thvate carra ghatana du astatrimsahastadhika sasthikhaparimitam puspavatika ekavimcati hastadhikacaturdacakhaparimitam amkato pi chekhasu 6 kusuyacma 38 kevakhaclaram api 14 kuniyache

21 bate yulo pratitacricrinavakasisaprasann-ajuya atra patrarthe dristasaksi cri candra cekhara Malla Thakura sam 874 caitra badi daivajne Kotirajena likhitam cubham.

30. "Ib"., p. 25.

31. In 1857, Two French missionaries Messrs· Bernand and Desgodine attempted to obtain the authorization to pass through Nepal to reach Tibet; they solicited to this effect, the brother of the maharja who was at Darjeeling with them. The young prince replied bluntly. "For the time being it is impossible" He refused to give any reason for his fefusal· "Tibet according to the correspondence of missionaries", by C. H. DESGODINS 2 nd ed. Paris 1885 p. 35.

32. ROSE, "Briefe uber das Konigreich Nepal 1. 111 des Beitrage zur Volker und Landerkunde hersgbb. von. J. R. Froster und M.C, Sprengel". Leipzig 1783. 12– The letter that I am giving herewith is the second one. It is dated from Muradabad. "Bengale 20 th August 1769".

33. "Missio Apostolica", 11, p. 80-81– Georgi mentions the dictionary p. LVIII: "Lexicon.. Nekpal,"

34. Besides the translation of a little treatise on the paths of sagacity inserted in the publication of 1638; "alla sacra congregazione..."

35. Journal Asatique 2ud. series. vol. XIV.

36. Father Paulin de Saint–Barthelemy mentions one ms. in the "Examen Historicó–criticum... Fide "Rome, 1792. Before him, Amaduzio in the preface of the "Alphabetum Brahmanicum, Rome, 1771 equally mentions this ms. "At hos dein.... benemerentissimus" (P. XVIII)

37. "Gli Scritti" p. 300–304.

38. The author of the "Missio Apostolica" knew this document and had it in hand. He mentions in vol. 11, p. 5 his intention to have it published at the head of the third volume, which has never appeared.

39. Gli Scritti, p. 3.

40. Father Marco della Tomba makes use of this diary to describe the road from Bengal to Lhasa. "Gli Scritti" p. 55.

41. In testimony of Georgi. "Alph. Feb., p. 11,

42. Mr. Alberto Managhi has recovered a part in the communal Library of Macerata. The Manuscript has for title Giornale di Fra.... in dne libri. It was composed of two books; but only the first one remains, which particularly dealt with the itinerary between India and Lhasa, with a few indecations on the habits and festivals of the Tebetan capital; the manuscript is decorated with drawings and water–colour paintings which represent object and practises of the Tibetan worships and of a map which shows the relative position of the three capitals of Nepal. It is from Father Cassien that Georgi has borrowed the illustrations of his "Alphabetum". Tibenanum The second book contained another series of notes on Tib etan customs(habits), the narration of the persecution which drove the Capuchins out of Tibet and the description af N epal with the religion and the customs of the country. Unfortunately this book which would have paricularly interested our researches, has disappeared. Mr. Managhi has partly analysed and partly dited the first book in the "Rivista Geographica Italiana", Nov, 1901 May 1902 under the title "Relazione inedita di un viaggo at Tibet."

43. Langles in the bibliographical note which he has added to the memorandum in the

Franch translation of the Asiatic (Recherches asiatiques vol. 11, p. 348) mistakes the "Description du Nepal" with the "Notizie laconiche" of Father Constantin d' Ascoli, which he only knew by the informations of Father Paulin de Saint-Barthelemy. The error has since often been repeated, in spite of even the evidence. The title of the "Notize", brought away by Father Paulin, shows that they were gathered in 1747; the Description" gives the events that took place between 1765 and 1769.

44. "Gli Scritti", p. 12.

45. The author of the "Description" says he made in Patan "a sojourn of about four years" and that "Delmerden Sah" governed the town when he arrived in Nepal. Dala Mardana Sah reigns in Patan from 1761 to 1765: Now Father Marc (Gli Scritti, p. 19) teaches us that in December 1763, Father Michel-Ange left Battia for Nepal with the Father Prefect (Tranquilio Appecchio) and Father Joseph de Rovato. The mission had to evacuate Patan during the siege of this town to withdraw on Kathmandu in the course of the year 1767 (before the disastrous intervention of captain kinloch, Ocyober – December 1767). The number of years that has passed coincides well with the time mentioned by the author of the "Description". The twelve years sojourn mentioned by captain Rose comprised probably the time spent by Father Joseph de Rovato at Bettia.

46. Father Cassien writes: Barikua. To the testimony of Father Cassien (Riv. Geogr Hal., 1901, 614), the itinerary of this region had for its main object the avoiding of Customs officials, "who attempted to extort as much as possible form the Nepalese, each time they came down to Hindustan; no wonder the brothers carefully avoided all inhabited places to escape the severity of the cioki (customs); but in each place they passed, they always met them there, and it was then a case of endless contestations.

47. To vouch Georgi's evidence, one must read the description of the Great Forest aud of the aoul which ravages the region, as is reported by Father Desideri (mentioned in "Gli Scritti" p. XCIII, XIX). Father Desideri crossed the Terrai in January and February 1722. Father Marc has also depicted the formidable dangers of the region (Gli Scritti, p. 48); he knew those dangers by experience, since he was nearly a victim. For having crossed the Terrai in December, in order to rejoin Major Kinlock who sent word to him with insistance (1767) he caught a putrid fever that held him sick for six months and from which he thought of never recovering (Gli Scritti, p 25). The precautions he gives are worth mentioning: One must not drink the water from the regian; one must keep a lump of camphor in the mouth. Besides, the country has not visibly changed sinc the XVIIIth century; but thanks to the British one can travel faster and thus remain less longer exposed to the dangers of the journey.

48. Gli Scritti", 46–50

49. This section of the itinerary is translated by Georgi almost exclusively from the "Relazione" of Father Cassien; The original is a little more elaborate, but without addtional importence.
"Riv" Geogr. Ital. 1901, page 623 to 627'

50. In fact, the Nepalese had secured Kuti under the reign of Laksmi Narasimha Malla, in the there abouts of the year 1600, see, Vamcav., p. 211 212 and 237.

51. The "Relazione" of Father Cassien gives here, precise and important details on the commerce of Nepal and Tibet which Georgi had not gathered. "In order to close the road of Brhamascis, they have levied a customs charge of 1/10, so that if a merchant passes throug Brhamascis with ten packages of merchandise, the customs officer takes one of those as duty paid, "ad placitum" without however opening it; such a heavy charge added to the danger of dying from the Olla, has definitively established the road of Tibet through Nepal; and owing to this charge of route, the Nepalese have given Kuti to the king of Tibet, under numerous advantageous conditions for both, such for example to tax all carriers (baria) who proceed, of a mandarmcli (The value of a mahendramalla of salt, which article is not found in Nepal; also that the Nepalese would install at Kuti, Gigaze, Gianze and Lhasa, a exponent of their religion for each of the three respective kingdoms of Nepal, who will Judge the civil cases of the Nepalese of their respective kingdoms, vix. one from Kathmandu, one from Batgao and one from Patan; that the coinage of Nepal be stamped silver which will be current in Tibet; and other similar conditions, especially that the king of Nepal will choose the chiefs of the regions between Nepal and Kuti, although the governors of Kuti have attempted to usurp this privilege especially for the regions on the side of Kuti beyond Nesti. The king of Nepal is pleased to confirm the nomination of the governor of Kuti by further nominating him as chieftain and by taking away as much as he can, it being understood that the situation of lands does not render possible the use of force, since the raising of a bridge or the removing of a foot-bridge suffices to sever all communications from one nation to another.

52. Temples of Manjucri and of Sarasvati on the slope of Mount Mahades-pokhri, built, so they say, on the spot where Manjucri stopped in coming from China.

53. Thus, at the time of Father Tranquille's passage, the frontier of Nepal went beyond "Nesti", indicated by Georgi as the limit of the kingdom, and reached "Kuti",

54. Kirkpatrick, 120,- However, in 1802, Hamilton on his arrival found "The Church reduced to an Italien priest and to a Portuguese indigene, who had been enticed from Patna by adequate promises, which promises were not kept, and who would have been too pleased to have obtained authorization to leave the country." (account of Nepal. p.38)-And Cf. inf. p 149, note,

55. Kirkpatrick, p. 111.

56. The collection of Sir Charles Aitchison, "Treaties and Engagements" (ed. 1876, vol. 11.p. 159) gives the date, always and everywhere feproduced, of the lst. March 1792. However, the additional articles proposed by Kirkpatrick and printed in appendix to his work (p. 377-379) bear twice the indication "The commercial treaty of March 1791".

57. "An account of the kingdom of Nepal beign the substance of observations made during a mission to that country in the year 1793 by Colonel Kirkpatrick. Illustrated with a map and other engravings. London. 1811, 4 printed for Milliam Miller, Albemarie Street.

ABOUT THE AUTHORS

Shri Shankar Mana Rajvanshi	Editor, National Archives.	H. M. G.
Shri Buddhisagar Parajuli	Chhef Research officer National Archives.	H. M. G.

'प्राचीन नेपाल'का निमित्त प्राग्-इतिहास तथा पुरातत्व, लिपिविज्ञान, हस्तलिखित ग्रन्थ, मुद्राशास्त्र, अभिलेख संग्रहालय तथा ललितकलासंग सम्बन्धित मौलिक रचनाको माग गरिन्छ ।

रचना संक्षिप्त तर प्रामाणिक हुनुका साथै अद्यापि अप्रकाशित हुनुपर्दछ । तर कुनै प्रकाशित विषयका सम्बन्धमा नयाँ सिद्धान्त र प्रमाण प्रस्तुत गरिएका भए तिनको स्वागत गरिनेछ ।

रचनासंग सम्बन्धित चित्रहरू पठाउन सकिनेछ । रचना पृष्ठको अग्रभागमा मात्र लेखिएको हुनुपर्नेछ ।

निर्देशक
पुरातत्व विभाग
रामशाहपथ
काठमाडौं, नेपाल

Contribution of original nature dealing with pre-historic and field-archaeology, epigraphy, manuscripts, numismatics, archives, art and architecture of Nepal and museum and other techniques connected with various aspects of our work are invited to Ancient Nepal.

The contribution should be concise and will documented, and based on hitherto unpublished data, if not new interpretaion of already known evidence.

Photographs and illustrations (line drawing) may be sent. The typescript should be in double space and on one side of the paper only sent to:-

The Director
Department of Archaeology
Ramshahapath
Kathmandu, Nepal.